

ABM QONAMMI ULB

TOLBQ ÇINAQ

4838
2010

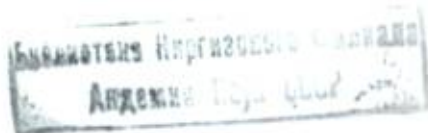
Ответственный редактор С. Аманжолов
Технический редактор А. Челюскин.
Ответ. корректор К. Жазитов

Сдано в набор 20/V-39 года. Подписано к печати 27/X-39 года. Объем 18 п. л. Бумага 60x90
КИХЛ № 3. Упомянуты № 2138
Тираж 12150 экземпляров.

Отпечатано в Алма-Ата, Узбекская ул., № 11
Книжно-журнальная тип. Заказ № 930.

4287#

7052.

Revolutsiadan bürünqә qazaq aulıñ ekonomikalıq, satasatıq qurılısındaqь cındıqьñ көрген Abai, auldaqь azamatıqь teñsızdıktıñ de vetjn acadı. Mısalqa әiel мәselesjn alaıqь. Әiel adam qoqamıñ teñ cағымь. Әiel күñdjkte, teñsızdıkte otırqan elde cыñ maqnasındaqь vostandıqь cоqь.

Revolutsiadan bürünqә қанаqьс tap ystemdjк cыrgıjgen aulda qazaq әieljnñ әsjrese kedei әieljnñ satasi pravolıq хalj өте aur voldь. Әiel qalıñmalıqa satıdь. Qalıñmalıñ төlese, көrj de, kem-ketjk te әielge yilene verdj; әieldjn rizacьlaqьñ sırau volqan cоqь, onьñ zaғьna көz cасыna eckjm qaraqan cоqь. Әsjrese kedeidjn qьзыñ vailar „vala ycjn“, „sauьñ ycjn“ dep toptar satьp aldь.

„Bai qartaisa maьna berer cыьы“,

degen sөzdj Abai osьñ көrjр aittь. Qartalqan bai „tөsek cаңqьrtьp“, „47 njñ maьñ qьrqa matar berjр“, kedeidjn cас qьзыñ toqaldьqqa satьp aldь. Toqal түrmьс өте aur voldь. Toqal—күñdjktıñ de eң aur хaljn vасыñan kecırdj.

Osьndai әiel teñsızdıgjn көrjр, qazaq әdebietjnde vjrcıñ ret әiel vostandıqьñ көksei cыrlaqan aqьñ Abai:

„Bai qartaisa maьna berer cыьы,
Maı көñıdj cасartpas qudai urqь.
Bjrendjn cар-cас qьзыñ maıqa aьp,
Bürünqьsьñ көksegen qandai qurqь.“

Abai qalıñmalıqa qarsь, qalıñmal arqьñ tuatьñ әiel teñsızdıgjne qarsь. Abaidьñ maqsatь әrkjm syigenjne qosьu, әiel de, er de teñjn tavu. Abaidьñ әiel мәselesjndegj tezisj: „Qatьññ senj syise, sen de onь syil“.

Tatu semia, әiel men erdjñ syıjpendjk түrmьс Abaidьñ idealь, ol sondai түrmьс өте vaqalaraqan aqьñ:

„Maxavatsьz, dьntie dos,
Xaitanqa onь qosьndar,
Qьzьqtan өзge qalsan vos,
Qatьñ, vaia — dosьñ var.“

Abai әieldj sьrt aсарьmen qana vaqalamaldь. Ol әieldjn jckj, sьrtqь qasietjn vjrdеi kerek qьladь.

„Cасıulь dep, maldь dep naidan alma
Kedei qьzь arzan dep qumarlanba.
Arь var, aqьñ var, ulatь var,
Ata-ananьñ qьзыñan cарьñ qalma“

Ответственный редактор *С. Аманжолов*
Технический редактор *А. Челюскин*
Ответ. корректор *К. Жазитов*

Сдано в набор 20/V-39 года. Подписано к печати 27/X-39 года. Объем 18 п. л. Бумага 60x90
КИХЛ № 3. Упомянутого № 2138
Тираж 12150 экземпляров.

Отпечатано в Алма-Ата, Узбекская ул., № 11
Книжно-журнальная тип. Заказ № 930.

~~012871~~

7052.

Библиотека Иргизского филиала
Академии Наук СССР

Авай (Ибраһим) Құнанбай ұлы

REDKOLLEGIADAN

Авайдың сьармаларь вудан вурьн бес рет кјтар воьр сьарть.

1. 1909-сьыь арап эрјмен S-Peterborda (кэзјргј Leningrad).
2. 1921-сьыь Qazanda (арап эрјмен).
3. 1923-сьыь Тэскенде (арап эрјмен).
4. 1933-сьыь Alma-Atada (Qazızdat, латын эрјмен).
5. 1934-сьыь, Alma-Atada (QKӘB) таңдамалы сьармаларь (латын эрјмен).

Көр зерттеу нәтижесінде, Авайдың тыгел дерілк сьармаларь ьиналды. Ақыпның негјзгј өлең текстј дүрьстальды. Вурьнқы васраларда көр сөздер қате васьыр Авайдың негјзгј айтатын деген ұқымын кейіср сөздер, іа кейіср өлендер толық бере алмаусь едј. Мисалы: „Түмандар көздері“ деген сөздј „төмендер көздері“ дер, „тақынь ьетіср қайырдан“ дегені „тақына ьетіср қайырдан“ дер оқыср келдј. Немесе, кей өленіні іа ортасынан, іа алақынан вјтнесе ьолдар қалыср қойландьртан, өленіні мазмұныср оқысьа тьсјніксьз волатын. Мисалы: „алла деген сөз ьені“ деген өленіні ьана „Masqūt“ деген роетаның алақынан вјтнесьа ьолдар васрақа кјрмеі қалқан. Кейіср өлендеріні ортасынан да вјтнесе сумақтар, ьолдар қалыср отьрдан. ьана Авайдың вурьнқы сьармалар ьинақына кјрмеі кейген вјраз өлендері де тавыды. („Өкјніктј көр өмјср кеткен өтјср“, „ьастықтың оть қайдасын“, „күндј уақыт ітерјср“, „Авдрақман өлјмі“ туралы, аудармаларьнан „Oneginнің қаты“, „Қарға мен тьлкј“ деген ьеке өлендер, тақы васқалар неварј 600 ьолдан аса өлендер қосыды).

Ақыпның көр өлендеріне ьеке ескерту, комментарийлар ьазыды. ьет тілден (арап, парсы тілінен) кјрген тақы васқа тьсјніксьз сөздерге вурьнқы васрасьнда 70—80 сөзге мақына вьрліген воьса, вұл васрасьнда 194 сөзге тьсјнік вьрлді. Авай сьармасындақы кейіср өлендеріні не себертј ьазьыландыср туралы вьрліген комментарийлардың қал вете екендігј көрсетілді.

Авай өлендеріні кейісрөулері ьақсақа алыср ат қойыды. Үйткені, сол өленіні неге, кјмге арналандыср көрсету ьақы еске алынды. Кјсј аттарь мен тьсјніксьз сөздер арапса сиф таңбаларьмен көрсетілді. Кейіср өлендеріні алақындақы қьсқа тьсјніктер ьүлдызсамен көрсетілді.

Қылым а'адемиясы филиалының әдебиет секторы ьана Авай васрасьн васқаратын редколлегиясы ақыпның варыс сьармасын екј том етјср сьарғуды ұйыарды.

I-Tomqa: Abai sьqarmalarьna arnalqan kьrjspe maqala, varьbьq oьlenderj men poemalarь, vьlarqqa verjgen keivjr eskertuler men kommentarialar ьana vjrnece suretter, 12 ьnnjь notasь kьrdj. II-tomqa audarmalarь men qara sьzderj, ьana ьmjr vafanь, kьrjspe maqala, eskertu, kommentarialar verjldj.

Aqьnnьь ьsuj, tьl ьstalbьqьnnь artubь, oi ьmjrjnde volqan ьzgeceljktj kьrsetudj eske albь, ьvьjr vьljm ьlenderjnjь ьazьbu retj ьы tьrtьvьmen qьrьldь. Sьqьs, vabьs ьdєvjetterjn kьp oqьp, onьd mьdeniet ylgьsjn mengerjьr alqan Abai olardьd keivjr tьl qasietterjn aqьndьq sьqarmasьna qьral etjьr paidalana vьldj. Bьrьnqь eskj, qazaqtьd qalqьtьq tьljne aralasьp dьndjьk ьqьmdardь veretjn sьzderge sьnau kьzjmen qarap, onь keide kylkь-sьqaaq etu fьkьrjmen de qoldanqan ьerlerj kьp. Kei ьerde qazaqtьd dьvьs taьvalarьna kьnbeltjn arap, farsьdan kьrgen sьzder de var. Misalь: „Əljьr vь“ ьlennjь ьqьmьn tolbьq veru ycjn, arapca, ьljьr vь taьvalarь verjletjn voldь. „Allanьd ьzj de ras“ degen ьlennjь jcjnde vьzdjьd qazaq ьrjьr taьvasь ьetvettjn vьr-ekj sьzge sol vettjn alaqьna arap ьrjьmen verjletjn voldь.

Abai sьqarmalarь tolbьq zertteljьr vьtken ьoq. Əlj de volsa, kьppen zertteludj kerek qьladь. Kьp ьlenderjnjь qat ьыь, qandai ьaqdaida, ne severtermen ьazьbьqanь asьlqan ьoq. Nevabь oьz-qьrьq ьlenderge qana tysjndjьme, eskertuler verjldj. Abaidьd qalam ьstacqanьnan vastap ьlgen kьnjne dejn ьы, ai jzjmen ne jstegenj, ne oqьqanь, ne ьazьqanь aqьndalьp, tьzljьr volqan ьoq ьana Abaidьd ьazьsqan qattarь qolqa tysken ьoq.

Abaidьd sьqarmalarь ьzj tьrj kьnjnde vaspaqa sьqraqan. Oj kezde tek qana ьlenderj men naqьl retjnde aitqan, ьazьqan qara sьzderj qoldan-qolqa kьcьrjьr, ьattalьp qalq arasьna talalьp ketken. Vьren-saran volmasa ьzjnjьd qolьmen ьazьlqan ьazvasь SSSR Oьььm Akademiasьnnьd Qazaqьstandьq Filialьna tysken ьoq. Tek qana sol kezde Abai sьqarmalarьn terjьr kьcьrjьr, ьinap, tьstj aqьsьna ььrtqa taratьp oььrqan Myrseit Beke ьь degen kьsjnjьd kьcьrmelerj var. Sondьqtan, ьlj de qьlaqqa calьnpьr, qolqa tyspej ььrgen talai ьlender el jcjnde auzca aitьpьr, volmasa vьreulerdjьd qolьnda ьarьqqa sьqral qalqan sьqarmalarь volu qaьar emes.

ABAI XALQ AQB^NB

I

Qazaqtьd ataqtь aqьnbь Ibrahim (Abai) Qunanbaev 1845-ьыь tudь, 1904-ьыь qaitьs voldь. Bьl ьыldar qazaq xalqьnnьd ьleumettjьk tьrmьsьndaqь ьte aubьr kezeq edj. Oj kezde qazaq dalasьn Rusia patcalьbьq qazaq vailarьnnьd, qazaq xandarьnnьd kьmegj arqьbь soqьs kьcьjmen erjksjz vafьndьpьr aldь. Bьrьnqь kezde ьz xandarь men vailarь talaqan xalqьtь, Rusiaqqa otar volqannan keijьn oььstьd pomescьk, kapitalisterj de talap, vьrьnqь qьldьq, qanaucьbьq ekj ese zoraiddь. Patca ykmetj qazaq xalqьn ьerden, sudan qubьr, qunarsьz ьelge aiddь.

Qazaqtьd feodalдарьna, vailarьna arqa sylegen Rusia patcalьbьq qazaq xalqьn ekonomika ьaqьnan qana qьsьmьq aьp qolqan ьoq. Patca ykmetj qazaq xalqьnnьd eldjьjn, ьltьbьqьn, ьlt mьdenietjn, ьlt ьdєvietjn, ьlt tьljn ьoju, ьzara ьaulastьpьr, arazdastьpьr, verekesjьn ketjьr tozьru salasatьn ььrgjzj.

Bьl saliasatqa qarsь xalq, xalqьtь vasqarqan xalqьnnьd adal ьldarь: Isatai, Maxambet, Beket taqь sondallar ьdenese ret qьraldь kьterjьs ьasadь. Patca ykmetj qazaq vailarьnnьd kьmegjmen bьl kьterjьsterdj taxьmsьz tyrdь qan-ьosasьn aqьzьp vastь. Kьterjьs ьasaqan xalqьnnьd vabьn aidauqa, malьn talauqa saldь. Demjьn sьrtqa sьqara almaqan xalq jcjnen sьzdar, ot vabь, ocaq qasьnda kьndendj, zarlandь, endj ne jzdeudjьd amaьln jzdedj, aqьcь jzdedj.

Mjne, osь kezde, osьndai ekonomikalьq ьana saliasattьq ьaqdaida qazaq xalqьnnьd vult vasqan qaraqь aspanьnda ьol sjlletjьn temjьr qazьq ььldьzda, ia taq qavaracьsь colpandai ьarqьrap XIX-qasjrdedj qazaqtьd xalq aqьnbь Abai Qunanbaev sьqьtь. Abai ьrucьldьq ceьberjnde qalьp qolma, onan salias qьsaqьn keq ьalqan, ьru qamьn emes, ьalьp qazaq xalqьnnьd qamьn oillaqan, vafьtьn kьksegen, qazaq caruasьn mьdeni ьolqa tysjrudj, qazaqtьd ьleumettjьk tьrmьsьndaqь tensjzjktj ьoludь, qazaqtьd ьlt mьdenietjn, ьlt ьdєvietjn ьsjrudj arman etken, ьltьq samosoznaniasь kьctj qazaq xalqьnnьd vьrjncj ьь aqьnbь.

II

Abai qazaqtьd feodal semiasьnan sьqan adam. Onьd ьkesj Qunanbai, atalarь ьskenbai, bьqьzvailar aulda ataqtь feodal

bolqan kjsjler. Osındai semladan сыға тұра, қаратылысь дәнже-
ран, adamgercyljg kycij Aval, өз өскен ортасын, халққа көр-
сеткен қианатын сығегі айна, сыққан ортасын, қас kezjnde-
gj әkesjне ergen қылығыннан vezjр, халққа, халқ тjlegjне қо-
сылған, халқтың қайсы зарына даусын қосқан, халқтың мүн-
мүқтағын vjрге қоғтасқан адам.

Aval халқтың мүн-мүқтағын erte оилаған kjsj. Оған оны:

„Erte oiaudy, oiaudy cete, almady,
Etek vastь көр көrdjm elden vjraq“ —

degen өленj дәлел. Әйткенмен, қығ қастағына сейн әлеумет
түрмьсынд мәселелерінде Avalдың қарғыр сыға алмай севе-
вj: өзj айтқан „eldj етек vastь“ қана емес, оны саласы өрjсj-
njд қысқалығында.

Aval өскен ортаның саласы өрjсj қысқа, тар boldь. Avalдың
сетектер, саласы қаңа қолға саларықтай орта қазақ eljnj
өз jсjnde ол kezde болған қоғ. Avalдың көvjрек оқыған
серj мұсылманса оқидың қадимдық medresesj: Qadim medre-
selerjnde dymeljk оқи (қылы) емес, „axiret оқи“ (djн) қана
оқылады. Avalда, хат танытуда, қаза-сыза vjlgjzude, араp, па-
рь әдебиет klassikerjnjд қымбат myljkerjmen танытырда қа-
dim оқының vjraz paidasь da boldь. Eger қадимса volsa da
хат танытаса, мүмкjn Aval, тарихта аты сақталмаған қазақтың
ауз ақының vjрj vольр өмjр кесер edj. Avalдың ақының
qaznasьн қарыққа сығаруда қадимса қаза көр paida jstedj.
Vjraq, Avalдың саласы санасын асиқа, өнер vjlmge қанасты-
қа қадим оқының есvjр paidasь болған қоғ, ол paidasь jsteu
qadim оқының самасыннан kelmeitjн de edj. Sevev — оны
negjz djncjldjk, scolastika.

Осына мектептен Aval қас kezjnde 3 ақ ай оқыған; осы
ус айдә осына кjтартың сызығын сығjze алу Avalдың kelecек-
te Evropa қылымын, әsjrese, осы әдебиетjмен танысыр, өз
vetjmen оқыр vjlmjн көтеруге север voldsь. 1880-қылығь,
Aval қығ қасқа таныр kelgen kezde, Avalдың аулына patsa
ykmelj сер audarған халқы революционерлер: Mixails, Gros,
Dolgopolovtar keledj. Avalмен танысыр селескennen кейн, олар,
оны қаратылысь ylken adam ekenjн, zor talant ekenjн көрjр,
оны кjтар оқиға, әsjrese, осы әдебиетjnjд XIX-қасjrdегj klas-
sikerjн оқиға yndeidj.

Осы ақыды алған Aval, өз vetjmen оқыр: Крылов, Puckin,
Lermontov, Nekrasov, Tolstoi, Saltьkov-Cedrin, Belinski, Dov-
golubov, Pisarev — еңбектерjмен танысды. Купвать Evropa-
ны — Spenser, Spinoza, Dreper сығыды naturalist философтар-
ны еңбектерjн оқидь. Bұл оқыған сығармаларь Avalдың саласы
vjlmjн кеңейтуге, саласы vetjн айқындауға, философиялық өрjсjн
кеңейтуге север etedj. Mәselen: Puckinnjн халқты sytu motivj,

Lermontovnyң salasy irikasy, Saltьkov-Cedrinnyң qanausy tarqa
qarsь қазақ өткjр мьсылы мен сығарь, Tolstoidың adamger-
cyljk jkjrlerj, Belinskidjн estetikalық көз қарастарь Aval сы-
ғармаларьна zor әser etedj.

Vjraq, Aval vül оқыр ylgj алған адамдарының есқайсына
соқыр eljktegen ақы емес. Ол кjmdj volsa da сып көзjмен
оқыр, өзjне кerek jkjrdj таңдар, северjкрен, қазақтың әлеу-
мет түрмьсына қанастырыр, қорытыр ala vjgen.

III

Avalдың әлеуметjн, халқы қылығь сыртқы север, сыртқы ygt
qana емес.

Evropa қазулыларының еңбекjмен танысу оны саласы vetjн,
ақының vetjн айқындауға север voldsьн ras. Vjraq, negjzj
север қазақ халқының өз jсjnde, әлеуметjк түрмьсында, өз түр-
мьсының сындығында. Осы сындықты көру, jсjnde qainau, zert-
teu арқылы Avalдың оы tervejр, тоқыр, сол тоқыр Evropa қо-
ғам түрмьсының прогресjк tenzjне ұтасыр, осы қосылған yl-
ken ekj арнадан Avalдай daria paida boldь.

Aval қазақтың әлеумет түрмьсындақы көр сындықтың vetjн
actь. Соның vjreuj: auldaqь vai мен kedeidjн ekonomikalық
сөнjнен tenzjzdgj. Оған оны „Kyz“ атты өленj дәлел:

„Kedeidjн өзj сыrer maldь vьqьр,
Oьruqa oьн қоғ yzvet қақыр,
Tonqan jн қылыр, tonь iler,
Sekren tьger qalyь byren қақыр.
Қас valaqa yide of қоғ тұрған mazdar,
Taltayр qaqьna almai өле қаждар.
Kempjр calь var volsa qandal qьн,
Vjр қақынан қысқанда қел de azьнар.
Kөrj qoi epter solqan vaidь yij,
Qai serjnen kedeidjн тұрсын kyij.
Qara qidan орта қар ұрыспай berse,
Oda қылығь kedeige ylken sь.
Qar қауса da tonvaidь vai vallasь,
Yi қылы kigjz тұтқан aynalasь.
Vaj ulyна қалыс ылы қалынысь
Aқыр сыrjр oinatar көzdjн қасы.

Revolutsiadan vьrьnқы auldyң түрмьсы, kedeidj vaidьн
raqьmsьz qanausy, tar qalсылықь vül өленде айқы асық көсетjл-
gen.

Vjraq, ol-jkjрj revolutsialық satьқа cete алмағанмен, Aval
tenzjzdk neden tuatьн северjн асық көредj. Ол: еңбек mai-
danьнда vjreudj-vjreu сьу. Aval mündai сьуге qarsь.

Adam dymlege еңбек jsteu ycjн кейгенjн, еңбек var adam-
қа ортақ ekenjн, әrkjм өз еңбекjмен kyn көрудjн қасетjн,

vjreudjn eņvegjn vjreu ŋeu adamgercjljkke ŋatraitynъ Avai
ŋaqŋъ ūqadъ ŋeñe xalqъ sol ŋolqа ygjtteidj:

„Tamaqъ toqtıq,
ŋımyъ ŋoqtıq,
Azdyrar adam valasъn“.

Qanaqъ tartıñ adam qoqamъ jeynde azqyn volatyn zenev-
vj—oż eņvek jstemei, eņvekcj kercjljktjñ aqъsın ŋegendjk-
ten ekenjn kergen Avai, vıl azqynlyqıñ artъ qъsqa ekenjn de
volŋaldъ:

„Eņvek qılmaı tarqan mal dœulet volmas
Qardıñ suъ sekjldj tez sualar“.

Adamnıñ vaqıtъ eņvekke vallanъstъ ekenjn, qoqam tırmъs-
nıñ raхatъ eņvekte ekenjn ŋaqŋъ tısjngen Avai

„Eņvek qılmaı erjñvel,
Toladъ qarmıñ tjñvel,
Eņvek qılmas erjñcek adam volmas“ —

der, kercjljktj eņvekke yñdeidj. Vjraq, qoqamđ eņvekke ŋaqŋ-
qan Avai, ekonomikalъq tırmъsta, eņvekke aralasında vai men
kedeidjñ tensjzđjgn, kedeidj valıñ ŋeitjnñ kergen Avai, oŋ
tensjzđjktjñ ekjñcj zenevjn asradъ, ol—eņvekcj kercjljktjñ
saıası ŋaqŋnan tensjzđjg, saıası qırgъnısta ykmettjñ qanaucъ
tarqa qol coqpar ekendjg.

IV

Avai oŋken XIX qasjrdе ortalъq Qazaqъstan eljne patca
ykmetj qoldanqan saıasattıñ ekj tarıxl kezeñj var:

1. Soqъsъr otarıñı ŋımyъ aıaqtalıđ der esepregen patca
ykmetj 1822-ŋıbъ „Sıbir qazaqtarıñ vıleu ŋeñjñde vaqıtca ere-
ŋe“ deitjn zañ ŋoqtıq, sol zañ volıncı qazaqtıñ xandıqıñ
ŋoııđ der ŋaralar, el vıleu ŋaıñda sultandъq cen ŋoqtıq.
Sıbir qazaqtarıñ œdenese œkrjkke vœljr, œr œkrjk vasъ qazaq
feodaldarıñnan aqa-sultan qoıđ. Qazaq eljnñ vjrljgjn ŋoıu,
arazdastıqъr ūstau maqsatımen patca ykmetj sultandardъ œz-
ara vjr-vjrjne atıaqtar, aidar salıq, feodalardъ cenge talastıqъr,
vjrne-vjrjn ūıqtıq, qazaq eljñde dau-carđ, ūrıs-ŋanŋaldъ,
alı vaqan-ala auızdıqtъ kyceitj.

2. Vıl œđjsj qolalı kœrjngen patca ykmetj, 1868-ŋıbъ taqъ-
da „Sıbir qazaqıñ vıleude vaqıtca ereŋe“ degen zañ ŋoqtıq,
sultandъq cenjn ŋoıđ da, volıstıq cen ŋoqtıq, oqan talasu-
qa vaılarqa erjkverdj. ✓

Oŋ, 1868-ŋıbıñ zañnan keıjn sailauda volıstıqqa talasu
qazaq vaılarıñda typ-tygel daqđıbъ js voldı. Volıstıqqa talas-
qan vaılar œjne partıalastъ kœveıtu ycjñ, sailau ŋımyъñ vas-
qaratıñ ulıqtъ satıq alı ycjñ, ŋoıñđ aıaqan ŋoq, aqcanъ

sudal ŋasъr tœktj. Oŋndai para veru arqıbъ qoına volıstıq
cen tigen vaılar, volıb vola salıstımen sailauqa talasta ŋoqtı-
qan ŋoıñnıñ, eņvekcj xalqtan ekj-yc ese artıq ŋınar aldъ.
Aqŋıñda „taspen ūrsa da ŋaralaq œledj, ŋaralaqpen tastъ
ūrsa da ŋaralaq œledj“ degenel var auırtıralъq xalqtıñ, eņ-
vekcj momıñ ŋaruanıñ moıñna tıstj.

Xalqqa tısken oŋ auırtıralıqqa xalq aqıñ Avaidıñ jey-
asъr, sailauqa, volıstıqqa talasuqa qarsъ qalamıñ vatıra-vatıra
tıyredj. Oŋ tıyreude ol Saltıkov-Cedrıñññ œđjsjñ qattъ qoldan-
đ. Patca ykmetjññ auldaqъ asırandъ itj: volıb, vı, aıñal-
lardъ xalq aldıñda masqaralar, olardıñ vızъq tıjnezderjn,
qıbıqtarıñ œkereler, xalqqa dıcrañ ekendjkerjn kœkem
tırde dœlelder verdj; xalqtıñ kœñjñde „patca ykmetj ŋaman,
patca ykmetjññ auldaqъ talasъsъ volıb, vı, aıñallıq ŋaman“
degen ūqıñ tuqızdı, xalqtъ olarqa œcjtjrdj.

„El ŋamaqan vıler ŋoq,
El qoıdyr sandaldı;
Astırtın varıq ŋolqasqan
Aqa verjñ ŋalqasqan
Aqıññ œten sol aldı.
Orıs stez qoıdyrsa,
Volıb eljn qarmadъ.
Qu starcın, ac vıler,
œz ŋyregjn ŋalqadъ“.

Volıstıqtıñ kjm ekendjgjn myna sœz dœleideidj:

„Kıctjlerjn sœz aısa,
Bas izelmjz ŋımyñdar,
œısjzđñ sœzjn salqırtıq,
Cala ūqamıñ qımyñdar“.

Xalqtъ talaqъc, zorıqıcy volıb, vı, starcıñdardıñ auldaqъ
ŋemtjktesj atqa tıjner qulardъ Avai vılal sıfatıaldı:

„Rıbıq kjm der ūrasın,
Qalaqa ċarsa dem almaı,
œtjrk arız kœr verse,
Kœrgenderden ūalmaı.
Sımyrdan vasqa sıbъ ŋoq.
ŋaruaqa qıbъ ŋoq,
œtjrk, œsek, maqtıñda
Aqŋp tırqan veıne su“.

Patca ykmetjññ auldaqъ tırekerjn Avai oŋıal vaqalaldı.
Avai ŋoqtımalarıñda naq patcanıñ œz vasıñ ŋamandaqan
sœzder ŋoq. Vjraq, volıb, vı, starcıñdardъ, olarqa serjk atqa
tıjner qulardъ Avaidıñ sœguj patca ykmetjññ sistemasıñ sœk-
kendjg, œte sever, ŋıjckе œđjspen patca ykmetjññ xalqqa
ŋau ykmet ekendjgjn dœleideidj.

Revolutsiadan bürnqä qazaq aulıñı ekonomikalıq, salasatıq qurılısındaq cındıqın körgen Aıai, auldaq azamattıq teñsızdıktıñ de betın acadı. Mısalqa äiel mäselesın alaıq. Äiel adam qoqamıñ teñ çarım. Äiel kındıkte, teñsızdıkte otırqan elde cın maqnasındaq vostandıq çoq.

Revolutsiadan bürnqä qanaqıs tar ystemdik çurgızgen aulda qazaq äielıñ, äsrese kedel äielıñ salası pravolıq xalı ete aur voldı. Äiel qalıñmalqa satıdı. Qalıñmalın tölese, kərj de, kem-ketjk te äielge yilene verdj; äieldıñ rizacılıqın sürau volqan çoq, onıñ zarına köz çasına eckım qaraqan çoq. Äsrese kedeldıñ qızın vailar „vala usın“, „sauın usın“ dep toptar satır aldı.

„Bai qartaisa malına berer cılıır“,

degen sözdj Aıai osıñ körp aittı. Qartalıqan bai „tösek çaqırtır“, „47 ın malın qırqa matar berj“, kedeldıñ ças qızın toqaldıqqa satır aldı. Toqal türmıs ete aur voldı. Toqal—kındıktıñ de en aur xalıñ vasyñan kecırdı.

Osıñda äiel teñsızdıgıñ körp, qazaq ädevletıñde vjrcıñ ret äiel vostandıqın kökseı çalıqan aqın Aıai:

„Bai qartaisa malına berer cılıır,
Mal köñldj çasartıas qıdal ırqır.
Bjreudıñ çar-ças qızın malqa alır,
Bürnqısın köksegen qandı qırqır“.

Aıai qalıñmalqa qarıs, qalıñmal arqıs tuatın äiel teñsızdıgıñe qarıs. Aıaidıñ maqsatı ärkım sıygenıñe qosılı, äiel de, er de teñjı tabı. Aıaidıñ äiel mäselesıñdegj tezısı: „Qatıñ senj sıyse, sen de onı sııl“.

Tatu semia, äiel men erđıñ sıyıspondjk türmıs Aıaidıñ idealı, ol sonđal türmıs ete vaqaladı aqın:

„Maxabbatsız, dınie dos,
Xalıñqa onı qosındar.
Qızıqtan özge qalsın vos,
Qatın, vala — dosıñ var“.

Aıai äieldj sırt açarın qana vaqaladı. Ol äieldıñ jckj, sırtqı qasletın vjrdel kerek qıladı.

„Çasıñ dep, malıñ dep vıdan alma
Kedel qız arzan dep qımarlanna.
Arı var, aqıl var, ılatı var,
Ata-ananın qızınan qarıl qalma“

Äielsız erđıñ, ersız äieldıñ kınj çoqın, vjrcıñ vaqıtı vjrcıñe vailanıstı ekenın Aıai çaqıs ırıtı. Bul fjkrjñ ol qısqa öleñderjnen vasqa „Masqıt“ attı poemasında da aıtabı.

Aıai qazaqtıñ vjrcıñ prosvetitelj (xalıq oqu—vjlmge çaqırıc) aqın. Aıaidan bürnqä oqu—mısılmanca oqudıñ qadımdıq (eskıjk) ädjsj. Qadıñ oquıñ ekj zalaldı çaqı voldı: vjrcıñ „oqu ädjsıñ ete aurıq“, sol aurıqtan ädepese çıl oqır sauattanudıñ qıñdıqı, ekjñj—tjrcıjkke, türmısqa paidas çoq, tek qana adamı djncıdjkke, taqırdı senuge vaılıtındıqı.

Qadıñ oquıñ osıñdaı kertartı çolın alıñ körgen, onıñ xalıqqa zalalın tysjgen Aıai xalıq dıñle qılıñın, türmıs. tjrcıjk qılıñın vjuge çaqırdıñ adam, bul çende Evropanıñ progresstjk betın ırır, qazaq elın Evropan, Evropa qılıñınan yireñuge çaqırdıñ adam.

Eskj aulıñ nadan türmısın jıñde ösjr, qılıñda erkın suarılmaqan Aıai vıalı dep arman etedj:

„Çasıñda qılıñ var dep eskermedjñ,
Pıdasın köre tıra teksermedjñ.
Er çetken son tyspedj ıñsıma,
Qılıñdı mezgıjnen kec sermedjñ“.

Öz qılıñınan kençe qalıqan Aıai, öz „qır qalıqan“ sıvaqan vailaladı ıñsıñdı.

„Adamın vjrcıñ vıala degen
Balas oqıtıdı çek kömedjñ“.

Aıai öz vailaladıñ oqırdıñna qana qanıaldı, ol varıq qazaq vailaladıñ oqırdıñ qanıñ köredj.

„Enternatta oqır çır
Talaı qazaq vıalası,
Çana e-pjrcıñ, kök erjñ,
Beine qoldıñ salası“.

Öz vıalasın da, özge qazaqtıñ vıalasın da oquına Aıai tjlektes vor qanıqanda, olardı xalıqqa paida keltjredj dep qanıadı. Oqırdıñ çastırdı onıñ aıtar ösletj:

„Voenni qızmet jzdeme
Oqıl kım kıuge“.

Qızmet qılma ylezge
Çanıñ çatır senuge.

Öz betjñmen tavekel
Zanımsa pımatol

.....
Bolmasan da üqsar waq,
Bjr qylymdy körsenjz.
Dynie de özj, malda özj
Qylymqa köñj bersenjz“.

Оқыр өлжмдј кјсј воқаннан кейн не јстеу керек деген сұрауға Авайдың қауабы:

„Әсепраз болма әр неге,
Өнерраз болсаң арқалан.
Сен де өңр кјрјсј дыниге,
Кетјгјн тап та бар қалан!“

VII

Қазақтың әлеуметтік түрмьсында Авайдың үлкен еңбек сіңірген мәселесінің өңреуі қазақтың әдебиет тілінің қасиетіне, қазақ поэзиясының бүгінгі жағдайынан қарап сатыға көтеру. Әрине, Авайдан бүгінгі күнге қарай өз әдебиетіміз болды. XIX-ғасырдың басынан бастап, өз әдебиетіміз қазба түрге айнала бастады. Авайдың айдында өткен: Cortambai, Bazar, Бұқар қыраулар қазба әдебиет ақындары. Бұқар бұлардың есөңі де қазақ халқының өлт әдебиетінің, өлт тілінің өркентетуде Авайға тең келмейді. Авайға кейін де, Авайдың түрмьсында да қазақтың өлт мәдениетінің Авайдан көтерген ақын қозғалысы. Авайдың „XIX-ғасырдегі қазақ қазба әдебиетінің классігі“ деп бақалайтын себөңіміз осы.

Тілі өлттық қазна екенінің қазақ әдебиетінің тарихында Авай өңрінің реті өңқан ақын.

„Мен қазбалың өленді ермек үңің,
Қозғалды, ертеңіңі термек үңің.
Көкрегің сезімді, тілің орамды,
Қаздым, үлгі қастарға бермек үңің.“

.....
Мақсатың, тілің өстартып, өнер қаспақ,
Наданның көңің қойып көңің аспақ.
Үлгі алып дөңің осы қас қығиттер,
Дұман сабыр ойда қозғалып баста-ақ.“

.....
Бүгінгі ескі өңеу бос мақалдар,
Ескі ақына мал үңің түрман зарлар.
Сөз тызельді, тындауың сен де тызель,
Сендерге де кейің өнді алаңдар“.

Авай өлт қазнасы, тілінің өңрінің реті өлт керегіне қымсай өңірі, өлттың кемдігінің, сол тілімен аса өңірі, сол тілімен волақағына басқылық қылақан ақын.

Авай түсында, діңнің кемдігінен қазақтың өлт тілінің бөреке-сі кетіп тозуға айналақан еді. Мәселен:

„Адамның екі көзі көрер қайна,
Самыққан қалаға ра-аси өлт үңіңің,
Сіздерге махаббатың барлығына,
Тасалған екі түңіңде мәлекетіңің“.

Мұндай сұбар тілі қазақ поэзиясының ескі тілі—қырғи да араласып, XIX-ғасырдың қырағы „сөздің басы бесмилладан“ келтілі.

Қара сөзде тілінің сұбарлануы тілінің басын волақан. Садуақас Cormanov деген Балаң айдың атақты феодальның „Ауы“ деген қыс салу туралы қазған кітабының басынан мысал келтірейік:

„Бізден садыр өленқан қата на кемеліктеріңі,
Аһ! қалам на сараттан елітмасымыз қосур,
Қайры қару ідарақ сарақат қалам,
Иа тасхық етмалары тамқа өлнур“.

Бұл сөзінде сұбар тілі қазақтың мұсылман дінімен тығыз байланысты, сол кездегі үстем—қанаушы танына қана таны тілі. Қазақ халқының еңбекші бұқарасы бұл тілден тық тусыңбейді. Бұл қазақ тілі өмес, өлт тілі де өмес. Еңбекші бұқараны оқы—өңімінен аулақ тарту үңің, үстем тап, халқтың тілі өдеің бұздырды.

Авай қазақтың халқы тілінің, өлт тілінің қозғалысында атылақан ыластан тазалап, тілі халқтың мүлкі екенінің өңірі, айтыр бөре қатқан тіліге қазақтың еңбекші бұқарасын қайтадан іе қылақан. Қазақтың өлт тілінің алауына қайтадан бастырақан ақын.

„Өлен сөздің патасы, сөз сарасы,
Қыңнан қыстырар ер данасы.
Тілге қөңілің сүрекке қылы тіріп,
Тер-тегің, қымар келің айналасы.
Бөтен сөзбен билқанса сөз ара-сы,
Ол ақының өңіміңсіз ақарасы“.

Авай түсындағы қазақ ақындарының кейбіреулері ақындарың арзан кемдігіне айналдыр, байларды мақтар, ат, топ, ақса айыр, солардың өлт дегенің атыр, өленнің де, ақының да халқы айдында қадірлің кетірген. Ондай ақында халқы бақысы сөзінде көзбен қарауға айналақан. Ерлікке мырзалар ондай ақындарды сақтыр айыр, өзін мақтатыр, волама екі мырза екі ақынды айтыртыр, өңрі-өңріне сөзбен тыретіп, өздері оны қызық көрген. Авайдың өте қатты сөккен сіңірінің өңреуі осы.

„Мал үңің тілің бөзеп, қаның қалдар,
Мал сұрап, өңреуді алап, өңреуді артар,
Қат елде қайырылық қылы сүріп,
Өз өңің бай деп мақтар, қандай қарқар.“

.....
Қобыз бен домбыра айыр топта сарнап,
Мақтау өлен атырты, ә кімге арнап,
Әр өлден өленменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз көдірің қүртте қарлап“.

Осындай саудаға тусып, қыны кеткен сөзді, өленді көріп Авай ренділі. Ол, ақса үңің кім не өлт десе, соны қырайтаны

eskj aqyndardyn qabyryn qattı sęjpr, ęlenj ęanyn syigen jske qana qural qyl der yiretedj. Avai ęlenj sęzdjn altynna vaqalar, qaidaq qymvat kęrgen nęrsesjne qana ęimsaidı. ęlenj xalq namysyn ęoqtasatyn, qalq-quanysyna orta q dosy koredj, ony qasietter ęstaidı:

• ętkjrdjn ęyzj,
Kestenjn vjzj
• ęnegin sendel sala almas.
Bjlgenge maręan,
Bjimeske arzan,
Nadandar nahra ala almas
Qinalma beker tj men ęaq,
Kęnjlsjz qulaq oıqa olaql.

Avaidyn ęyqqan ortasyna ękreleitjn, ęalqyzdy koretjn vaqyttar kęp volady.

• Dos ęarın, aqarınyn nęrj ekj ęctı,
Sol severtj dosyndnan dıcran kystj.
Kęnjlm qaitı dostan da, dıspannan da,
Aldamaqan kjm qaidı tj ęanda...

Osındai ęz ortasyna kęnj suyr, qalqyqa syngjpr:

• Tındatarqa ksj ęoq, sęzj ęarınq,
Kjm kęnjlj kęterj volady ermek.

deldj de, kęnj kęteretjn, ęlen qana vor kęrjedj. ęzgege toisa da, ęzgeden toręsa da, ęlednen toręraidı. ęlenge toimaidı:

• ęzgege kęnjm tolarsyn,
ęlenj qaitj ęolarsyn,
Ony aitqanda toqanır,
Jetegj deritj ęolarsyn!

Olttyn tjln osındai qymvat ęstaqan, qasietter ęstaqan Avai, kyl-kęmjrge aralasqan kyjnen tazartır, xalqyn qolyna altındai ęarqyldağan taza tyrjnde verjpr ketedj. Bül Avaidyn ęs—vaqytta mańyz tömendemeitjn ęte qymvat ęnvegj. Tj męselesjnde Avaidyn ęana vjr ęnvegj: ol qazaq tjln onys tjln ęydy vı tjlmen aqarındastıra vjlgen. Puckinnjn, Lermontovtyn kauhardai ęarın, vılaqtai taza, naęaqaidai ętkjr tjlmen ęazqan, gyldei qulırqan, egjnde dęndj ęlederdjn ęz qalrınna da qazaqsaqa audarır, qazaqtyn ęlt mędentetjnjn qymvat qaznasyna aınaldırqan. ęer ęyzjndegj tjldjn, onyn jcnnde onys tjlnjn qymvat qaznasyn męncjktenvel, qazaq tjln keę ęrjske ęyqa almatynyn vjlgen. Vjraq, ol vırınq arar-parsy moldalarındai

ıa volmasa tjlmactardai, ęet, vasqa el tjlnjn qymvat qaznasyn xalqqa tysjnjsjz tyrde vermegen. Męncjktenujne qolais, tysjnktj ęyr alqan. Osındai severljgnjn, qymvat mylktj ielene vjlujnjn arqasında „Tatiananın qattar“ ęydy ęlenderdj qazaq xalq ęz mylkjne ęsertep, ęatsynvai, onyn-toilarında tuma ęlenderjnde aitatyn volqan.

VIII

Avaidan vırın qazaq poeziasında ekj-aq tyr voldy. Onyn vjreuj vjr ęolında ęetj vırın var, ęol aıaqynyn yilesjnde velgj zaq ęoq, ęyr tyrj:

„Isatai ęonda ęoiledj,
• ęoilegende vyi-dedj,
Men de kytem alladan,
Bjlgenjnen qalma — xan,
Mjndettj vaqqan xalqm der,
• ęerjn ęoq senjn ęalqoqan.
• ęvjqatır, Nuralı,
Aıcuq, ęsjm, ęralı,
Qazaqtı qatın qılam der,
• ęzjnı vasy ęalmaqan“.

(Isatai Maxambet).

Erte de vatırlar ęygnan vastar, Avaiqa ęejngj poezianyn vasy tyrj osy. Ekjncj tyrj: vjr ęolında on vjr vırın var, tert ęoldı.

..... a
..... a
..... a
..... a

ęyiesjmen yilesetjn:

„• ęyqymdy aidar saldm qaly ęauqa,
Ainalqan men aq ıyq Oral tauqa,
• ęalqoqan ęarınq sen vaiterek,
• Bjr kynce keldjm ęoıaqtauqa“.

ęydy ęlen. Bül ęlenjn qoldanus ęyrdan-kęrj azıraq. Avai vıl ekj tyrdjn ekeujn de toıyq paidalandı. Tert ęoldı, onyn vırınyn ęlenjn yilesjn Avai „A.A.B.A“ kyjnde qaldırmai, altyns, segjncj, onyns, on ekjncj ęoldardyn aıaqyn 1-2-4 ęoldarmen yilestjrp sozır ketedj:

• Qaly ęljm, qazaqm qairan ęırtım,
• ęstarasız auzyna tystj mirtın.
• ęaqsy menen ęamandı aırmadın,
• Bjr qan, vjr mai vor endj ekj ęrtın.
• Be: nergende ęarın qandai ęaqsy,
• Qaidan qana vırıdy sarıca vırın.

7052
788

Çetj wuındı çırđıđ yilesıjı de Awaı wırđıđ qalırnan eđ-
der, jckj yilesterjı çılatadı, kerp çetj ekj çolmen yilesjı otı-
ratın, oquqa çetj, uđımqda oıal tyrge ekeledj. Awaıdın çır-
tyrjmen çazqan eıenderjıđ odan wırđıđ çırđan alırması; Awaı
çırđıđ jıjıde wırđıđ çırđal koldenen, temaqa qatnasraitın
sözder kezdespeıdj. Awaıdın çır tyrjmen çazıqan qal eıeıjı
alsa da, tyrj men mazmın wjı nısanadı aınalasınan çır-
paıdı.

Bjraq, Awaı qazaq roeziasıđın wırđıđ qana qanaqattanwa-
dı. Ol jzdenedj. Evropa, orıs eđewletjmen tanıs wolu Awaıqa
wıl çende kömek etedj. Ol orıs eıenderjıđ eıeıjı (bıraq,
yiles) qazaqıđ uđımqda laıqtatır qazaqçılıdı. Qazaqıđ
eskj eıeıjı tyrlerjı sın közjmen paıdalanıdan waıqa, Awaı
qazaq roeziasıđna tömendegjde wırđıđ çoq çanıdı kjrđjzgen:

Bjıjıjı: tört çoldı, altı wuındı eıen:

Qızarır, sürıanır	— A
Lırjıder çyregj.	— B
Ezgeden ürıanır,	— A
Özđ-özj keregj.	— B

Ekjıjı: tört çoldı, çetj wuındı eıen:

Aıtım sälem qalam qas.	— A
Saqan qırnan malmen waı	— A
Saqınanın senj oıar.	— B
Keler közge ıstıq ças.	— A

Ycjıjı: tört çoldı, çetj wuındı, wjraq yilesj özge eıen:

Sonđ könjm çoqtadı	— A
Tatın men asıqın,	— B
Közj çetjı toqtadı	— A
Öıken kunnjı qasıqın.	— B

Törtjıjı: tört çoldı, bastarqı çolı çetj wuındı, sonqı çolı
segjz wuındı eıen:

Çelsjz tynde çarıq al,	— A
Saıesj suda dırjıder.	— B
Auldın çanı te en saı,	— A
Tasıqan özen kırjıder.	— B

Besjıjı: tört çoldı, segjz wuındı eıen:

Eıjıde waı ma ças kunnjı,	— A
Kökrek tolıq, waıın wos,	— B
Qalıqsız, oıasız mas kunnjı,	— A
Kjımdj körseç waıj dos.	— B

Altıncı: tört çoldı, segjz wuındı, wjraq yilesj besjıjıden
waıqa eıen:

Qıdai-an, qaida sol çoldar,	— A
Maxawat qızıq, moı çoldar.	— A
Aqırın, aqırın eegjıjı.	— B
Alıstar kettj qırqıarıl	— A

Çetjıjı: çetj wuındı, altı çoldı eıen:

Özın özj kyndeıdj.	— A
Çaqının çaitai mjıdeıdj,	— A
Ol arıszdıq belgısj.	— B
Olatsınbai ollansai,	— P
Qol degenge tji almai,	— P
Is qılmai ma ol kjsj?	— B

Segjzıjı: çetj wuındı, segjz çoldı eıen:

Öwjlet waıqan eıerme,	— A
Sözge çuıq keler me,	— A
Tyzu sözge sener me?	— A
Tyzelmesjı njıgen er,	— B
Aıtı-sıtı-lap çalınar,	— P
Öqqe çansır çalınar;	— P
Öppai çatır çalınar	— P
Öıqın-öıan wıl kytez.	— B

Toqızıncı: çoldarınđ keıwjreıj tört wuıđ, keıwjreıj çetj
wuıđ, çetj çoldı eıen:

Wos wıloqan,	— A
Söz çılmarı,	— A
Kjımdj körsem men sonan	— B
Bettj waıın,	— P
Qatı waıın,	— P
Tıra çactım	— P
Çalma-çan	— B

Onıncı: çoldarında bes wuıđ men çetj wuıđ aralasqan, altı
çoldı eıen:

Bai seıjıdj,	— A
Bjı peıjıdj,	— A
Eıde çaqı qalması,	— B
Eıdegj erkek,	— P
Bosqa seıtek,	— P
Çaqır eıjı qalması,	— B

Onıwjıjı: bastarqı tört çolı çetj wuıđınan, besjıjı çolı bes
wuıđ, altıncı çolı tört wuıđ, çetjıjı çolı uc wuıđ, çetj çoldı
eıen:

Syır ulıđ wılsa sen syı,	— A
Syınerge çarar ol	— B
Syıkjı çoq qır ması wı,	— A

„Qır aıqai waqırtan,
Qılaqqa ın ve eken?
Önersiz satılqan,
Kısjge san ve eken?“

Avai muzıkanın da mazmunı, tırj volatın, aqın sözven aitatın oqıqan, muzıkanın dıvıspen aita alatın ıqqan kjsge muzıkada tereı sır řatatın ıvıgen aqın:

„Önnı de estısı var, eserı var,
Tın tıncın qılaqın keserı var,
Aqılın sözın tel olı kıldı
Tın daqanda kınıldın eserı var.“

Onın sıylgenı „qır waqırtan“, „eser ın“ emes, oıqı qaldıratın, mazmunı tereı, tırj ademı „estı“ ın.

„Qılaqtan kıırı bıdı alar,
Şaqı ın men tıttı kıl.
Kınılge tırıl olı alar,
Öndı sılsen mençe sııl.
Dınıe oıdan sırıdı,
Özımdı özım ımıtır,
Kınılm ındı ıqadı,
Şıregım bıdı řıtır.“

Sıırıdn ataqı qalımı Potanın, qazaq poeziası, qazaq ın turalı řazqan enıekterınde „maqan varlıq qazaq dalası ınge sıııldeı turqandı, varlıq qazaq dalası ın salır tırqandı kınıedı“ degen. Qazaqtın osındı val muzıkasın Avai řaqı ıqqan.

„Bıreudın kısısı ıse qaralı ol,
Qaza körgeı sıregı qaralı ol,
Kızını řasın tıl al řıl sıırı,
Zarınar nege ınge saladı ol?
Kııeu kelır, qız ızıt, toındı qıl,
Qız tınıtır, qızıqqa řırt ırqanı.
Qınamende, řar-řar men vet akar var,
Öleısız solar qızıq vola ma gıl,
Baıa tusa kızeter çıldıqana
Olar da ılen aıtar cular řana...
Tuqanda dınıe esıgın acadı ılen,
Öleımen řer qolınna kırer denen,
Ömırđın qızıqının vırı eleımen,
Oılasadı vıs qaralı eleı-selen.“

Mıne, vıl ıleıde Avai, tuqanda qılaqın ınmen acqan adam, varlıq ımırın ın ortasında ıtkızır, aqtıq saqın ınmen ıvtıredı deıdı. Bıl Avaidın oıdan sırıqıqanı emes. Qazaq xalıq ınge osındı val xalı ekenı ras. řalıq kompozitor Aleksandr Viktorovic Zataevic revolutsıadan bergı uaqıtta 2000 daı qazaq ının vasterı sıqardı. Qazaq xalıqının ını Öktabr revolutsiasınan

keıjn qana keı ırıs aldı. Odan ınırın otarlıdık saıasat arqasında qırvat ınder řoqalıqıa ınalqan edı. 1936-řılın kókemnde Mškeude volqan kórkem ıner dekadıgında, qazaqtın xalıq ınderı vailıqın řer řızıne alqın tanıtır, tarıxta volmaqan tıstı vıqası aldı. Qazaq ınderıdn erkın ının Lenin—Stalin partiası qana, Öktabr revolutsiası qana actı.

IX

Öleıne řaıa mazmın, řaıa ırıq, řaıa ııles, řaıa tırızdenır, onı көр enıek sıırı arqılı tanıtır, qazaq poeziasın ınırınqıdan řoqarı satıqıa kötergeı Avai, osı ızdenudın arqasında, ıleıderıdn kórkemdıgın řaıasa qıır, kórkemdıktın řaıa tırlerın, řaıa obrazdardı, řaıa teneulerđ көр tarqan aqın.

Obraz tandau řonıde Avaidan ınırınqı qazaq poeziasında Evropa poeziasınan көр aıırta volqan. Məselen, orıstın XVIII—XIX-řasırdeğı poeziasında keıırkerđın veınesın kıctı kósetu ıctın, eskı Grek, Rımının mıqtılıq, sulılıq qıdallarına salıstıradı. (Puckınnın Petrđ Gımerge ıleıeu sıqıldı). Avaiqa sıııgnı qazaq poeziasındaqı kıctı keıırkerđ teneıtn obıekt mal, an, qıs volatın. Bırqan sal Sara men aıtısır, ızın ardaqtıqanda:

„Aq-ııı, mıız valaqrın řerge tıypes,
Keı qolılıq arqımaqın alqımı ıspes“, deıdı

řalırdı maldın ıctın qazaqtın qasıetteıtnı, adamqa teneıge qoldanıtın: qocqar, at, teke, vıra. Sırıqa teneı qazaqta kemcılık. Otar volmaqan, vazarqa aralasqan qazaqtın eskı feodaldık aılında sıır malın řonđ ıtamaqan. Orıstın XIX-řasırdeğı tarıxı Aleksandr Levcin 1832-řıl sıqarqan ıctımdı „Qazaq qırıqz ordasının tarıxı“ degen kıtavında sıır malı qazaq sıuasına orı vazarın aralasqan keıjn kırtgenın tolır řatqan sıır men deıleıdı.

Mıne, osındı sıuasının negıznı mal volqandıqtan, qazaqtın Avaiqa sıııgnı poeziasında adamdı malqa teneıarqılı adam keıırın көzge tolıq kósetu vasm volqan. Bıra, Avai sıqarmalardı vıl sııelı poezia obrazı az eser etedı. Onın sıqarmalarında adamdı ırkıtkıe, atqa, anqa (qazqır, tılı) sıqıldı teneı öte sırek kezdesedı. Avaidın „aıtın sıır“ degen ıleı var. Bıl ıleıde sıretteıtnı at Qovlandı vaterındı Taıbuıtın sıqıldı tııqattan tıs sıvıı var, adamdı sanalı, qııldan tuqan at emes, kđımgı sın řıırık řılıq.

Attı sıııqanda, anıılıqtı sıfattaqanda, Avai sıındık tırmıtın kemertın sıqıldı, tırmısta vardı qızılıqtı tırde beredı. Məselen „aıtın sıır“ degen ıleı öte ademı řazılqan. Bıl ıleıde:

Соқардай кекіл вар, қамыс қылақ,
Қол тоынды, қолан қық, көкен қарақ“.

degen sıqıldı sın, öte orındı, sıılı alıqan kıctı teneuler көр.

Аваидың бүгүнкү қазақ поэзиясынан өзі қоғамылаған өзі тавиқатты сылжне және сын түрде сылау.

„Адамның келіп кездері,
Көңіліде алаң басылса,
Тәңірің берген өнері,
Көк бүлтқан асылса,
Сыдырлар өңкей келісім,
Тас бүлақтың суындай.
Кірілеген сүрек өз ісің
Түра алмас өсте қылыбай,
Тәңірің күні қарқырап,
Ойыңдан көңілің ас т көзі.
Қуатың ойыңдан бас қырап,
Екікелің сөзің сөзі.
Сонда ақын белін шығыр.
Алды артыңа қарнап,
Дүние келің қылыр,
Көңілің ойың сөзі салар“.

Мұнда ақынның басынан ағылған қайғы, көктем ағылған бүлтқа, іздеген бақыты, асылған аспаннан қарқыраған күнге, күндегі асылған көңілінен сықатын ақындық күй бүлаққа, ақындық бүлақтан сыққан сөздердің келісімі ақынға теңеледі. Енді өзі өлеңінде Авай:

„Қуатың ойың бүрерің,
Уазың салып тізілген,
Қауырың қайдағы сырғаға,
Көк бүлтқан уазың“.

деп, сөзің базақатқа, өлеңің, ырғақ, үлесің қауырыңды өзі келіп ағылуына теңеледі. Қауырың, қызың, қасың, қасың, қызың келіп араласқан өлеңінде де Авай, өз басындағы халді тавиқат қылысымен теңеді тасаманды.

„Қарағанда өмір түр,
Тоқтасаң тоқсан көнер ме?
Артыңа майда көңілің қыр,
Қалыңсаң қайтып келер ме?
Майданғы құрттың ісің қыр,
Бәтсекек қарға ө ер ме,
Жеңде кімнің оты бар,
Қар қауса да сөнер ме?“

Авай тавиқатты өте сылжне, және сылжне сылаған:

„Сөзің түнде қарға ай,
Сөзің сүда ді жідеп,
Ауылда қаны терің сал,
Тасыған өзен гү жідеп,
Қалың ақар қауырың,
Сынырлар өзің-өзің,
Көңілің қердің торыңа,
Құлыңды қасың қер сүзі“.

Тавиқаттың төрт меңгілі: көктем, қаз, күз, қыстарды суреттегенде, Авай тавиқаттың сын, ақиқат көркем веінесің көз алдына

айып келеді. Тавиқаттың қылысымен Авай тавиқат үсің қана емес, адамның өмірімен байланыстыра, адамға веіне қыла сылайды.

Қысты Авай адамның қартайған кейіне веінеледі:

„Ақ кімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылау, танымың ізің қанды,
Үстің-басың ақ қырау, үсің суық,
Басың ізің сықырлар келіп қалды,
Дем алысы ысық, алаң мен қар,
Көзің қанда қыс келіп, әл-к салды.
Үспайды бөкің кіген осылайтыр,
Алаңменен қы ағып ақарланды“.

Авай бүл өлеңінде қысты салға теңер отырып—соі заманның және өзі сындығын асыр беріп отыр. Авай түсындағы феодальдық қалдығын тіңез қылы, қызы-түрсы, ізің-қылы қыс сықырды ызырғылы болатын рас. Өзі үсіемдігінен басын танымайтын қылының өзі алаңдай суық феодальдық Авай ызырғылы қысқа өте геніалны теңеген. „Аңсылқ“ атты өлеңі де өте сүлі қазылаған:

„Қар арпақ, тылқы қызыл, бүркіт қара,
Үспайды қаса сүлі қомылаңға,
Қара қасың кетерің екі сынтақ,
Ода бүлік-бүлік етпей ме сираңғанда?
Арпақ ет, қыр-қызыл бет, қар-қалаңас,
Қара қас, қызыл қызды қасырғанда“.

Тавиқаттың сүлі қылысымен қызырға сылаған Авай, Лермонтов, Гете сықырды Европа ақындарының тавиқатты суреттеген өлендерің, көркемдігің әлсіретпей аударған. Оған дәлел Лермонтовтың „Теректің сің“ деген өлеңі:

„Асан терек, дөңданып, бүркітаныр,
Тәуді бүзір, қол салды, тасты қатыр.
Арстанның қалындай бүіра тоқыр,
Айдақардай бүкілге қыз тоқыр.
Кавказдан сықты қанып қылыр өу-су.
Түзі қерден қол кетерің ұлағы су.
Қалың қайрат тоқында беті күллі,
Момыңсырған рісімен ақарды қу“.

Неміс ақыны Гетенің орысқа аударылаған, тавиқатты суреттегі өзі сүлі өлеңі Авай және тамаса қыр қазаққа аударды:

„Қараңғы түнде таң қылыр,
Үсірде кетерің бүркітаныр,
Даланы қым-қырт дел-сал қыр,
Түн басы ы салыңар,
Саң сықармас қолдағы,
Сікіне алмас қа рақ.
Тыңсырарсың сендағы,
Савыр қылың азырға“.

Авай тавиқаттың керемет қувиыстары, сүлу, көркем сыла-
қанда, оны абстракт сыламады. Тавиқат өмір мен адам өмірін
салыстырып, екеуінен ұқсастық табады, адам өміріндегі қувиыс-
тарға тавиқат қувиысынан теңеулер тауып, адам өміріндегі веі-
несін күйі, әсері көрсетеді. Беріндегі алас-орда ақындағындай:
қеіге тозаң вор ұсыр сүрген, тоіқыңа қаңға вор қалқыр сүр-
ген Авайды есқайда көрмеісін. Авайдың таваны тавиқатқа мықтар
отыққан. Ол алақын тавиқатқа мықтар васыр түгер, қап-қақына
тамасалады. Тавиқат қувиыстарын қаырамайды, қорқайды,
кереметіне де, көркіне де ол реалні адамға, тавиқатқа уыр
адамға қае вјлетін адамға қарайды. Сондықтан, оны Лермон-
товтың:

„Қорқыра мені дауылдан,
Дырлдеп тұрса тау мен сай.
Сабырлар тұрған қауыппан
Қарқылар тұрса тускен қал.
Көк торқындай аспан көк,
Вјлемін қапыр асылар,
Ісі ақырған ватсекек
Түрленіп қерді қабырар“.

деген сұқыды өмірге, келеcekке сенетін өлені өзіне тартыды,
қызықтырады, Авай оны қызыға, сүйсіне аударады.

X

Авайдың қазақ әдебиетіне снйрген варлы еңвегін вјр мақа-
ламен айтыр вјтјруге воімады. Бұл мақалада вјздің мақсатымыз:
Авайдың халққа, халқ әдебиетіне снйрген еңбектерінің васты-
вастыларын қана көрсету.

Егер Авайдың әлеуметтік ікјрлерін, қозғаған мәселелерін,
алдына қойған мақсаттарын, ол мақсатқа қету қолындағы кырес-
терің, әдебиет-ті мәселелеріндегі қапалықтарын, тавыстарын толық
тексерсек, оған қалың кјтар қазақта тура келер еді.

Әрине, Авайдың сьқармаларында қақы қақтарымен қатар кем-
сілкітері де вар, өзіне-өзі қалы кеілетін қерлеріде вар. Вјрнесе
мысал алаық:

1-Экономикалық қоннен вайдың кедейді қанайтынын асық
көре отыра, оны қатты сөге отыра, Авай вай мен кедейді вјрлес-
тіргісі, татұластырысы кеіледі.

Бұл ойына Авайдың қетуі мүмкін емес еді. Себебі: тап пен
тап өзара татұласа алмайды. Таппен тартың арасындағы қалы-
лықты револуцидан васа қол сескейді. Осыны ұраған Авай,
кедей мен вай вјрікке кеіе алмайтынын көгір:

„Вайда пейі, қалыда кейі де қоқ,
Екеуін ақырған қудайы-ай!“—

деп кейді. Оқыған қастарға айтқан уғытінде.—

„А, вайларға қызмет қыл,
Еринеі қауыр қелуге,
Адай сүрп, алай түр,
Сотын тура келуге,
Қалына қақы сонпын
Қалқулауна еруге“

дейді. Мјне, бұл „тамақты тоқ, құтысы қоқ азқандар“ деп қама-
ндаған вайлармен кейсім қауау.

2-Паца үкметінің саісі системасын қатты тілдеп, пацаның
ауыдағы қолсоқары: ві, воіы, старындарды қаламмен туыреген
Авай, оны бүзықтықтың түркі сығар қері— монархияға қарсы
сықрайды. Кейсір өлендерінде, қозғағы ұлықта әділдік вар деп
түсінеді.

3-Дің мәселесінде Авай рационалист. Ол қудайды қалы еі
таныды деп танымайды, өз ақылына салып, өз тімімен тапуды ты-
сасы. Дің, тәңі туралы осындай ойға қалған Авайдың тәңі қоқ
дегенге, дің өтіркі дегенге аузы вармайды. Дінің халқы ал-
дауы, ауландырусы арпын екенін вјлмейді.

Вјрнесе өлендерінде ол тәңінің, ислам дінің дәріптейді.

Оны сұқыды қалы ікјрлер Авайдың сьқармаларында кездесіп
отырады. Әрине, бұған Авай қана айты емес, васы айты оны
затаны. Авай заманында қазақтың әлеумет ікјрі өте төмен
сатыда вольды. Авайдан бүрын қазақ даласында паца үкметінің
отарсылық саісатына қарсы сыққан көтерілістер (Ісатай-Махамбет,
Бекет, т. в) саісі программа қоймаған стіхиялық қозғалыстар
еді. Сондықтан, ол қозғалыстар әлеумет ікјрінде оңалық прогрес-
сітік идея туыға қойған қоқ. Оны елінің васынан кекең,
Гертсен, Сернысевскі, Салыков-Седрін, Довроіуов васыраған
револуциасы халқ демократиясының ікјрі қазақ арасында әсіз
вольды. Құтысылар қозғалысымен Авайдың қатынасы воіқан қоқ.
Оны халқыдағының демократиялық ікјрі сұққан Авай, олардың
револуциасы сатысына сыға алмайды.

Осындай саісі қақдайда өскен Авайдың қозғалыда мысалға
алқан қаңа ікјрлері қазақ өленінің әлеуметтік ікјрі өркендеу
қолында, зор прогрессі еді. Сондықтан, қалы ікјрлері, кемсілкі-
тері үсің вүгінгі сotsіалистік қоғамда қасар отыраған қазақ
еңбексілері оны сөкпейді. Себебі: қазақ еңбексілері, ұстазымыз
Леніннің Л. Н. Толстой туралы айтқан ікјрін қақы вјледі.

„Толстой оны револуциасының айнасы“ деген мақаласында,
Ленін Толстойдың сьқармаларындағы қалысықтар туралы вай
деген:

„Толстойдың сьқармаларындағы, көз қарасындағы, қылымын-
дағы, мектебіндегі қалысықтар— сыныда көзге вайраып
тұрады. Ол вјр қақынан оны тұрмысының өлеусіз катінасы
тыгыл, қер сүзі әдебиетінің вјркіңсі класты сьқармаларын қасар
верген дәнісқан худоқнік, екіңсі қақтан ромессік, аісасы

sorь. Bjr җақьнан әлеумет өміріндегі өтірікке, ағамдықа сьп nietmen тура қарсы сьрқан тамаса кусть сьпсы, — екјncј җақтан — *men җамапмып, мен җасырмып, вјрақ мен өзјмяп құлқьмды tyzetudјп соңьнда җүгьмјп. Мен endј et җemeimјп, күрјctјп votqasьп қана җeimјп* деп, көртјп алдында кеудesјп иьр җүretјп оғьстың көзј җасть азқьп intellegentј „Tolstoi-сьп“. Bjr җақьнан капиталстердјп қанауьп тақьмсыз сьпайдь, укметтјп озвьгьлқ сьгьп acadь, укметтј wasqarucьлардып, sottьп күікј халдерјп көрsetedј. Bailьқ өsumen, мәdeniet тавь-тарьмен қатар paida болқан җүмьсць тавьпьп қайьсцьльқьп, тақьлқ халге тьсүј кьсеigenјп варьлқ tereд сьгьмен асьр верedј. Ekјncј җақтан — қianatqa кьсрeп қарсы сьрраудь ygtteitјп сорь, вјрјncј җақтан — варьлқ perdelerdј сьрьратьп нақьз sau realizm, екјncј җақтан — дьnie җьзјндегі ең җамап нәрсенј, атар айтқанда, дјндј ygtteitјп, укмет sailар қойқан портьң оғьна — дјнге сьп құлқьмен сенetјп порть қойуқа тьгьсқан, iaqnipортьң ең өтјмдјсјп, ең җамапьп қойуқа yndeitјп ygtctј.

Bјрақ, Tolstoidьң көз қарасындақь, оқуьндақь қайсь-льқтар әлде қалай емес; ол қайсьльқтар XIX-қасјрдјп усјncј җerјгјндегі оғьс халқьпьң түгьмьсьпьң айнась. Bұл иақытта, җақьнда қана krepotinoј pravodan қүтылқан оғьстың patriarxaldьқ derevnesј сьп мақнасьнда капитал мен укмет қазнасьпьп толқьпна, талавьна тьср кettј. Онь да несе қасјрлерден берј қозқалмай келе җатқан krestianньң eskј җаруась мен түгьмьсь есуақытта kezdespegen tezdјkpen сьндь.* Tolstoidьң ікјрјндегі қайсьльқты көзјргј җүмьсць қозқалсьпьпьң ось кьнгј sotsializmјп көз қарасымен бақалатауқа керек (ондаи бақа, әрине, керек, вјрақ җetkјlјksјz). Qaulар келе җатқан капитализмге, көрцјlјktјп җerden айғылуьна қарсьльқ вјldјрген оғь-тьң patriarxaldьқ derevnesјп көз қарасымен бақалау керек*.

(Tom XII, 332-бет).

Leninnјп Tolstoi тураль ось айтқан ікјрј Аваидьң сьқармаларьндақь қайсьльқтарды да тольқ иқтырадь.

Lenin—Stalin ұлт саласатыпьң дүгьс җүгьпнјп арқасында, Sovietтер соіузыпьң алдыпқь қатардақь елјпн вјгеуј вольт оытқан, сана сезјмј, мәdenietј, җаруась өскен, бақыть vai түгьмьсқа җetкен қазақ еңбексјлерј Аваидьң сьқармаларьндақь қайсьльқтарьп еске ала отьр, өзјп Авай сьқармаларьпьң мұрағорь деп есептеidј. Аваидьң қьмват қазналарьп сьп көзјмен paidalanьр, көзјргј қазақ еңбексјлерјпн тьрј ұлттық, mazmұпь sotsialistјк мәdenietјпн keregјне paidalanadь.

СӘБИТ МҰҚАНОВ

1938-җ, Алма-ата.

BJRJNCJ BӨLJM

ӨLENDER

1855-CJDEN 1884-ÇЫLDARОЈА DEJNGJ ӨLENDERJ

Kjm eken dep keljp em tyie quqan,
Qatъn qoi kyldarjmen belin vuqan.
Terkjnjnjn vergenj çauьr atqьr,
Варьндь vjrgе tuqan.

(IRAN, SAQJATAI AQBNDARBNCA)

Iuzi raucan¹ kəzj gəuhər
Laqildek² bet ycj əxmər⁴
Tamaq¹ qardan həm, bihtar
Qacəñ qüdrət⁵ qoli cigə⁶
Əzjñ guzəllərə⁷ rahbar⁸
Sənə qicəq volər kəmtar.
Syləiman,⁹ lamcət,¹⁰ Iskandər¹¹
Ala almas varca mylkigə.
Muvədə¹² olsa ol vjr kəz,
Tamaca qılsa iuzmə-iyz.
Kətjr quat, iümylər kəz,
Voləñ sal-sal vola nigə?¹³

1858

* *

Fzuli,¹⁴ Cəmsi,¹⁵ Səiqali,¹⁶
Nəuail,¹⁷ Səqdi,¹⁸ Ferdausi,¹⁹
Xoça Xafiz²⁰ bu həmməsi.
Mədət, ta caqiri²¹ fəriadi!²²

1858-59

(„ƏLJP BI“_ƏLENJ)*

- 171 Əlifdek a luzjne qibrat²³ ettjm,
 BI, vələlj dərtjnda nisfat²⁴ ettjm,
 171 Tji, tjljmnən sьqarьp tyrlj əvlat,²⁵
 171 Sji, sənaly²⁶ mədxjnda xürmət ettjm.
 171 Şem, şamalьn²⁷ qandal aq ruzi²⁸ maqan.
 171 Xi, xalallьq tərpadьm şanьm sənan.
 171 Xa, xalalyq²⁹ men emes, vərj ьntizar.
 171 Dal, dariqa qicq oty vərmes aman,
 171 Zəl, zəlilljk,³⁰ kərgen son salrai vər tji,
 171 Rə, Riza qьlmaqьnnь iar əzjn vjl.
 171 Zi, zəhərdal³¹ kyidjrdj qicqьn qattь,
 171 Sьn, sələmat qalmaqьm voldь myckjl.
 171 Sьn, cikər ləv³² esjme tysken saьn.
 171 Sat, savьrьm qalmaqь men ne əiləjn?
 171 Zat, zaьq³³ əmjrm əttj menjnd vəker,
 171 Ty, talartan əitəujr qur qalmaьn.
 171 Zy, zaьm kər qььc vor şanda oqtaldь.
 171 Qaьn, qaqььmdь vəşьmnən tartьp aldь
 171 Qain,³⁴ qaribljьk vəşьma tyskennen son,
 171 Fi, faldan tieme dəp şaza saldь.
 171 Qaf, qavьl volar ma eken şazqan qatьm?
 171 Kəf, kəmil³⁵ aqььnd mol aьl zatьm!
 171 Ləm, ləvjnnən³⁶ em qьlsa men derttjge.
 171 Mem, mehrjnnən³⁶ qalmas edj var apatьm³⁷
 171 Non, nala³⁸ qьp qalqьnmen kyidjrdjnd kər.
 171 Uau, uallana³⁹ qicqьnda ualyьm şer,
 171 Hi, hec paьdan tieme eldj oilaьz.
 171 Ləm əlif lə iləha illalla dəp,
 171 Ia, iarьm qalai volar şauar səzjn!
 171 Mət⁴⁰ qasьn, təctit—kjrjьk, səkjn kəzjn!
 Ytjr men astь ystjij şazu da var,
 Boluqa astь—ystjij kənsə əzjn!

1864

*Bul elen vürəncə eskj arap əljp—nij men tizjgen elen bolqandıqtan, sol arap əzjptərj ədej çol-çoldənd tüş-tüşəna qolıbdь. Mymkjn bolqanıncə əz əzjə əz səzjd de sol əz uaqььndəncə şazььncə şjərdjьk şana kei səzjd şarьm ararəca, şarьm şazaqəca volər aıtəlatьn qalrən şaqtaldьq.
 ** Qajnnənd noqatьь tamaqə qьra aıtəladь.

(CƏRJPKE)*

Tynljkvaidənd qatьnь atьnd Cəzjə,
 Baiqa şarьp kərmegen sen vjr kəzjə.
 Sen şəqqan çol ystjne şalqəz tyr çl,
 Kəzjngen it ketədj vjr-vjr şarьp.

1870

* Cəzjə Tynljksai degənnjn qatьnь.
 Tynljksai Asai aulьnd kərcsj bolqan.

(АВРАЛЫОЈА)*

Men çasymnan көр көрдjм
Müslmandь, көрjрдj;
Авралыда көрмедjм
Namaz vjimes рақырь.
Qıraatjn⁴¹ оқыть
Көрjр edjм, сатыдь.
Niet қыла vjimeidj,
Ne қыладь нәрjldj?⁴²
Namaz samnyң artьnan
Qırçaң-qırçaң etedj;
Çer üсьq берген kjsjdei,
Тоңқандаi ma ne etedj?!
Nәrjл tygjl namazь
Bәrj çelge ketedj
„Ennataina kәlkausar, **
Pocal dereu kynәkar“,
Алақьн oilар aitqаны;
„Әнj саны kylaptar“.
Ось оқи мен namazдың
Qai çerjnde sauар var?
Tegjn oilар vaiqasaң,
Müнда mi çоq, qulaq var.

1876

* Авралы Авалдың құрғысы. Bұл өлеңнің алақы ұзақырақ болса керек. Bjрақ ескjтпнн есjнде қалмақан.

** Namazqa qosьp оқитын құран surelerjn нүзьр терjс оқықандьқын кекеткендегjсj.

(ÇAQSЫЛЫҚQA)

Алақьнды аңдыр vas, ei Çaqсылық!
Өз vасында çьның var vjг vaqсылық;
Bорьс qorлыq adamqa qьн nәse,
Әrqaida, estkjzedj mal tapсылық.

1880

Кең җайлау—җайлыз бесик җас балаҗа,
Алла асыраган вендесј ас вола ма?
Ер җеткен соң симайсын кең дунлеге,
Тылыстырған зар воларсын нас панаҗа.

Җан сонарда⁴⁴ ыркјтсј сырады аңа,
Тастан тылкј тавылар аңдыраңа,
Җаҗсы ат пен тату җолдас ыҗ қанбет,
Ыңгаилы, ыҗсам кижм аңсы адамҗа.
Салаң етјр җолыҗса қалған јзј,
Сақадан сытрың қаҗыр јз қалғанда?
Ыркјтсј тау васында, қаҗусы ойда,
Јздјң ветјн тызетјр аңдағанда.
Тотмаҗасын⁴⁴ тарғанда ыҗ қырымнан,
Қыран қус көзј көрјр самғағанда.
„Төмен ұссам тылкј өрлер қуылар“ деп,
Қанды көз қалған қаҗыр сыҗса аспанҗа.
Көре түра қалады сонда-тылкј.*
Қуылмасын ыҗген соң қуы қасқанҗа.
Аузын асыр, қоҗақтар, тјсјн қайрап,
О да талас қылады сыын җанҗа.
Қызық көрег, көңлјдј вола аңсылар,—
Савар җегјн қарамас сыҗылаңҗа.
Қызық сысақпен қыҗындар түрған тылкј,
Одады озал җау емес қыран раңҗа.
Segјз наиза қоһында, көз аудармай,
Ватыр да ала қылмаиды ертең таңҗа.
Қанат, қуырық суылар ысқырады,
Көктен қыран сорқалар қуылаңҗа.
Җарқ-җүрқ етјр екеуј ақсарады,
Җеке ватыр сығғандај қан майданҗа.
Ыҗреуј көк, ыҗреуј җег таҗысы.
Адам усјн ватысыр қызы қанҗа.
Қар арпақ, ыркјт қара, тылкј қызы,
Уқсайды қаса сәлу сомылаңҗа.
Қара сасын көтерјр екј сынтақ,
О да ылк-ылк етпей ме сипанғанда,
Арпақ ет, қыр-қызы вет, җар-җалаңас,
Қара сас қызы җыздј җасырғанда.

*Алғаш кјтабының 1923-җылы насрасында „Қаҗған тылкј“ деп җазылған 33-җылы насрасы мен Мырсеит қол җазбасында сонда тылкј деп җазылған, ыҗз соңғысын қолдандық. Red.

Kuleu] er, qalyndyq sulu volyp,
 Çana úqsar, tar tšekte çolqasqanqa.
 Art çaqýnan çaurýn bylkýdeidj,
 Qýran bykter astýna däl basqanda.
 Qús da iesjne qorazdanar,
 Alrys ekj allaly tykj alqanda.
 "Yijrjmen uc toqyz", der çymýdar,
 Çasý ylkender çanyña bailanqanda.
 Sýlke kýr týmaqý, nasývaldy
 Býr atasýn kónljñ çailanqanda.
 Taudan çide tergendel ala berse,
 Býr çasatsýn qýmarýn ær qanqanda.
 Køkýrekte çamandyq ec niet çoq,
 Aq volady keçesjn qús salqanda.
 Ec kýmge zlaný çoq øzjm kergen,
 Býr qýzýq jsjm eken süm çalqanda.
 Køkýregj sezjmdj, kónljñ oilýqa,
 Bærj de anyq túrmai ma oilanqanda?
 Uqpassýn, ystýrt qarap vülqagtasan,
 Suretjn kóre almassýn, kóp vaqpasan.
 Kelenkesj tysedj—køkeýne,
 Ær sözjn býr oilanyr, salmaqtasan,
 Múný oqýsa çýgýtter, aqýs oqýsýn,
 Býle almassýn, qús salýr däm tatpasan.

1882

1884-1886-ÇЫЛОҖА ДЕЙҖҖГҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Qaqtaqan aq kýmýstei keç mañdaily,
 Alasýz qara kózj nür çainaidý.
 Çýnjcke qara çasý sýzýr qoiqan,
 Býr çaða úqsatamýn tuqan aldy.

Mañdaidan tura tysken qýrly müryn,
 Aqça çyz, al-qýzly bet tjl vallaidý.
 Auzýn acsa, kørjner kýrsjz tjsj,
 Sýqýldý qolmen týzgen jc çainaidý.

Sölese, sözj ædeptj hæm maqýnalý,
 Kýlkýsj weine vülvül qús sairaidý.
 Çür-çümýr, aq toqýndal moilyn var,
 Ýýjregen tamaqýn kyn calmaidý.

Taqtaidal çaurýnly var, lyqý tjk,
 Ekj alma keudesjnde qisaimaidý.
 Soraqý úzýn da emes, qýsqa da emes;
 Næzjk vel tal sývýtai vürañdaidy.

Etjñdel ças valanyñ vjlegj var,
 Æçjmsjz aq sausaqý jske ýñqailý,
 Qolañ qara çasý var çývek taldy,
 Toqýndal tolyndýr kóz tañdaidy.

Qandal qýzda læzzat var çan tatpaqan?
 Suluý vül zamannyñ tek çatpaqan;
 On segjz, on toqýzqa kelgennen soñ,
 Almasý økre volar qol vatpaqan.

Bularдын kei vjrnjñ mjnezderj,
 Ecnørse kørmegensjr, vürtaqtaqan;
 Keivjrj, çaidary, acýq volamýn der,
 Orynsýz adamdarmen çýrtaqtaqan.

Æuelden sulu çaiý vjzge mäljm,
 Çýgýttj çürt maqtaqan, qýz çaqtaqan;

Kei çlgjt arszdêqren niatsênvai,
Qoib çetpes nêresege tartaqtaqan.

Ogêndê jske çyjr oi tarracqan,
Ne volmasa, çimês qêr mai tarracqan.
Qasiettj volmaidê ondoi çlgjt,
Ënceijn qûr vekerge vûlqartaqan.

1884

* * *

Çasymda qyym var dep eskermedjm,
Paidasên kêre tûra teksermedjm.
Er çetken soç, tyspedj uşşama,
Qoibmdê mezgijnen kec sermedjm.
Bul maxrûm⁴⁵ qalmaqyma kjm çazaly,
Qoibmdê dêp sermesem, êster me edjm?
Adamnyç vjr qyzyqy vala degen.
Balany oqytudy çekkêrmedjm.
Balamdê medresege vjl dep verdjm,
Qyzmet qyşyn, cen alsyn dep vermedjm.
Ëzjm de vasqa saub, têske êrledjm;
Qazaqqa qara sözge des vermedjm.
Eñbegjndj vjlerijk ec adam çoq,
Tuvjnde tynç çyrgendj terjs kêrmedjm.

1885

* * *
Qartaidьq, qaiqь oiladьq, uiqь sergek?
Asuьd asьqan uu, oibьd kernek.
Mundasarqda kjsj çoq, sözdj uqaribьq,
Kjm көnldj көterip, voladь ernek.

Өzeldе ças qartaimaq, tuqan өlmek,
Taqqдьr çoq, өtken өmjr qaita kelmek.
Basqan jz, көrgen qьzьq artta qalmaq,
Bjr qüdaidan basqanьd vərj өзgermek.

Er jsj aqьlqa ernek, voidь çeңбек,
Өnersjzdjң qььqь өle көrmek.
Сьqа oilamai, сьqандар qььq қымай,
Erjңcek өzdjgjnen⁴⁶ көрке көнбек.

Çamandar qьla almai çyr adal eңбек,
Urьq, quьqь qьldьm dep qaçar көлбек,
Aramdьqтан çamandьq көrmei qalmas,
Mьd kyn sьnvas, vjr kynj sьnar cөlmek.

Adam zat tjrjktj дәulet vjlmek,
Aqьl tappaq, mal tappaq, adal çyrnek,
Ekeujnң vjrj çoq aul kezjr,
Ne qorьq, qür qьlçaңmen kyn өtkjzбек.

Nadanqda aram, aqьldь qulaqqa jlmek,
Bul sözden ertegjñj tez yirenбек.
Ras sözdjң kjm vjler qasietjñ,
Aqьlsьz сьnqа senbei, çoqqa senбек.

Qьzьl arai,⁴⁷ aq kymjs, altьn берgek,⁴⁸
Qьzьqь ertegjge көterjlmek.
Aqsaqaldьn, әkenjñ. vjlmдjñjñ
Sөzjnen sьrdaң tariьr tez çirenбек.

Aqьldь, qara qьldь qьtьqqa vөlmek,
Өrnәrsege өз jñdeі vaqа берmek.

Tarazь da, qazь da өз voibьda,
Nadannьd syiengenj көppen dьrmek.

Alacqа jçj çau vor, sьrtь kyimек,
Çaqььn tjrjde andьr, өlse өkjrnek,
Bjr-ekj çolь volqan kjsj көrse,
Qüdal syjр çaratqan osь demek.

Ei vьzьlsa, tavadь caitan өrnek.
Perjçte төmencjktep qaiqь çemek.
Өzjmnjñ ittjgjnәn voldь demei,
Çeңdj qoi dep caitanqа volar көmek.

Sьrtansьnvaq, quьnvaq, өrcjldenбек,
Sьsьrmenen top çasar vөlek-vөlek.
Aramdьqren var ma eken çannan aspaq
Өzjmen өзj vjr kyn volmai ma әlek?

Qoldan kele vere me çürt mөngermek,
Adaldьq, aramdьqь kjm tengermek?..
Maqtan ucjñ qairatsьz volьs volmaq,
Itteі qor vor өзjne sөz keltjrmek.

1886

Qartaldıq, qatıq oiladıq, ulıqaldı arman,
Cocımın keıngı ças balalardan.
Terjn satpaı, telmırıp közjn satıp,
Ter-tegıs çürttıñ wırj boldı alarman.

Bal aladı: „kezjnde көр берем“ деп,
„Çetpei tırqan çerjnde tek берем“ деп
Bı men bolıs aladı kycjn satıp,
„Men qazaqtan kegjndj әperem“ деп.

Çarlı aladı: „qызmetpen өtkerem“ деп,
Elubas: „car salıp ler берем“ деп.
Çalaqata çat mјnez çau aladı,
„Bermei çyrseñ, men senj çek-kөrem“ деп.

Dos aladı: „Bermeseñ, vült берем“ деп,
„Çauıñda qosıluqa sırt берем“ деп.
„Büzьdan soñ men oñai tavьlmasrьn,
Ne qьlp oñalьqpen ьrğ берем“ деп.

„Sım-sırqia* sımдыqpen ep берем“ деп.
„Syier çansьp, syıkjmdj bet берем“ деп
Çyz qaraqa ekj çyz alarman var,
Bas qatar: „vas-alaqьn тексерем“ деп.

El çьp, mal solьдыз „et берем“ деп,
„Et bersem sen mendjk vol деп берем“ деп.
Qara qarqa sьqьldь culasar çürt,
„Kjm көр berse, men soqan sert берем“ деп.

Büzьlard oilamas, „bet көrem“ деп,
Ant jcudj kjm oilar „dert көrem“ деп.
Qavaqan itce өcгjр сьqa kelet?
„Men qapsam, tap ьrğ çerjñ wөkserem“ деп.

* Осы ekj çol ығьндық vaspaьnan qalьp kelgen.

Orıs aıttı: „Өzjne erjk берем“ деп,
„Kjmdj syıjp satlasañ, bek көrem“ деп,
Büzьlmasa, oqan el tyzelgen çoq.
Ulьq çyr: „vül jsjndj kek көrem“ деп,

Çürt çyr qoi; „aramдыqь ep көrem“ деп.
„Toqtau aitqan kjsjñj cet көrem“ деп.
Bar ma eken çai çyrgeñ çan qanaqatpen,
„Qudaidьñ өз бергенjn çer көrem“ деп.

Ataьn vala aңdидь, aqanь — jñj,
It qorlıq nemene eken syitken kynj?
Arьn satqan mal ycjn ant ьrğannьn,
Aitqan sözj qırьsьn, сьqqan ynj!

Alьs, çaqьn qazaqtьn wırj qanqьp,
Alamai ьrjn-ьrğj çyr qoi andьp.
Mal men waqtьn keselj ьla wьzar,
Parguardıgər¹⁹ çaratqan nesjn çan qьp?!

Ant jcken, kynde берген çань qırьsьn!
Arьn satıp, tьlengen malь qırьsьn!
Qьsqa kynde qьrğ çerге qoıma qoıьp,
Qu tьlmen qulьq sauqan zañь qırьsьn!
Bjr atqa çyz qubьlqan, çyzj kyıgjr,
Өz yjnde çjrenge pañь qırьsьn!

* * *

Qыran ыркjt ne almaidy, salsa vartar,
Çürt çyr qol kykental men qarqa saqtar;
Qыran сыrsa qiaqa, çjberedj—
Olarda ekj qüsьn ekj çaqtar.
Qarqyldar qarqa qalmas art çaqьnan,
Kykentaь ystjnde сыqььqtar.
Өzj almaidy, qыranqa alдырмаidy;
Kynj voь savady vos dalaqtar.
Tijr, сыqьr, ьза qьr üstatpasa,
Qanar ielerj, sonda ьçsaqtar.
„Ne tartьq müьnenen!“ degen çan çoq,
Tynj voь kypjlder qüsьn maqtar;
Basqa saia, çanqa olça dəneme çoq,
Qairan ei, osььmen çyr dalaqtar.

1886

* * *

Qalyь eljm, qazaqьm, qairan çürtьm!
Üstarasьz auzьda tystj mürtьn.
Çaqь menen çamandy aььmadьn,
Bjry qan, bjry mai vor endj ekj ürtьn.
Bet bergende сыraьn sonдай çaqь,
Qaldan qana vüzьidy sartca сыrtьn?
Üqraisьn, өз sөzjnen vasqa sөzj,
Auzьmen oraq orqan өңkei qьrtьn.
Өzjmdjkj dei almai, өз malьndь,
Kyndjz kylkjь vüzьidy, tyndegj üiqьn.
Kөse qьzar keledj vailaуь çoq,
Bjry kyn тыrtьn etedj, bjry kyn бүrtьn,
Bas-vasьna* vi volqan өңkei qiqьm,
Mjneki vüzqan çoq pa eldjь siqьn?
Өzderjndj tyzeler dei almaimьn,
Өz qoььnan ketpese, endj өз ьrqьn.
Aqalyь çoq nөrseden eter бүrtьn,
Onьn da alqan çoq pa qüdai qülqьn?
Bjryjk çoq, vereke çoq, сыn peijl çoq,
Saryьidy vailьqьn, vaqqan сыiqьn!
Basta mi, qolda malqa talas qьlqan,
Kyc сыnasqan kyndestjk vüzь-au сыrqьn!
Oqalmai voida çyrse osь qьrtьn,
Өçerde aq çazьmai ma, çanьm тыrqьn?
Qai çerjnen көnjge quat qьldьq:
Qьr artьlmas volqan son, mjnse qьrqьn!
Tianaqьz, vailaуьz vailqüs qьryьn,
Ne tyser qür kylkjden сыrtьn-сыrtьn?
Üqьndьrar kьsjge kez kelgende,
Pьc-pьc demei qala ma ol da astьrtьn.

1886

* Eskj көçjmenjn vьjnde „bas-vasьna“ degenjn çrьna ьzvasьna деп çazьlqan.

* * *

Ballar çyr, çiqan malın qorçalatır,
Öz çuzın, onın verjr alar satır,
Onın alır, toqsannan dāme qılır,
Bul çürttē qoıqan çoq pa, qūdaı atır.
Bağır kelse, Ertıstın suın tatır,
Berjr kelse, vjr ağız vūtır, çatır.
Eldj alır, Edjldj alır, esjredj,
Jsjr, keujr, qavağır kele çatır,
Ərj-verj aınalsa atı ağıqtar,
Səqınqā velcesjnēn əvden vatır.
Sūm-sūrqā, qu, vjlgjc atanvaqqa,
Qūdaı qūmar qılırı qalçıratır.
Qorçalasa, qorqtē der qoımaqan soı,
Sarığadē qalaqā, vaı da andatır.
Kustj çəqraq, vaı çeqvək əuel vastan,
Qoıqā tyser, sjlesj əvden qatır.
Çanē aıaulē çaqşəqā qosamın der,
Ərkjm vjr it saqtar çyr ғыldatır.

1886

* * *

Kəñjm qaittē dostan da, dūcrannan da,
Aıdamaqan kjm qaldē tjrj çanda?
Alıs—çaqın qazaqtın vərjn kərdjm,
Çalqız-çarım volmasa anda-sanda.

Paida ucjn vjreu çoldas vugjn taıda,
Ol tūrmas vastan çəqā⁵⁰ qısalqanda...
Mūnan menjn qai çerjm aıaulē der,
Bjrge tūrır qaladē kjm maidanda?

Əndjgj çürttēn səzj ırılıq, qarılıq,
Sanalē çan kərmedjm, səzjđ ūqarılıq.
Osē kynde, osē elde dəneme çoq,
Mejr qanır, məz volır qıanarılıq.

Baılarda mal qızılqın vjle almaı çyr,
Çaz çjberjr, kuz atın mjne almaı çyr.
Savıltır kyn de ūrlatır, jz çoqaltır.
Aza* menēn ırçtır kyle almaı çyr.

Səudeger tıñıctıq sauda qılalmai çyr,
Qoldan verjr, qor volır ala almaı çyr.
El aılaqta kyc aıtır, topta tanqan,
Arşız çürttēn kəñlj tıña almaı çyr.

Estjler de jsjne qıanvaı çyr,
El azdē der nadandar mūqılmai çyr.
Ala çılan, ac vaqa, kyrjldেকter,
Kjsj eken der ūlıqtan ūılalmai çyr.

Bektjktj vjreu vektər tūra almaı çyr,
Odaqē ūr-qardē tıa almaı çyr.
Qarsılıq kynde qılıqan telj-tentek,
Çaza tartır, esvjrj sūralmai çyr.

Qarındas qara çerge tıqā almaı çyr,
Bjrjnjd vjrj səzjn qūr almaı çyr.

* Keıejr kəejrmelerde bul „aza“ emes „za“ vor çazılıqan.

Qada—tamyр, dos-çaryн, qatyn-balaң,
Olar da vjr qalyрты vola almai çyr.

Vjr kuctj көр tentektj çyqa almai çyr,
Jete çalyн dert volьр, çyqa almai çyr.
Araq jcken, mas volqan çürttyң vərj,
Ne paıda, ne zalaldь vjle almai çyr.

Çetjltjр çaz çailauqa qona almai çyr,
Kuz-kyzeude çançalsьz vola almai çyr.
Qьs qьstaуың qьp-qьzьl ol vjr рәle,
Ogalьр esvjr çarua oңalmai çyr.

Çasь kjcj ylkennen üialmai çyr,
Sürancaqtar nәpsjyn tia almai çyr.
Sәlem—вогьс, sөz—qulyq volqannan soң,
Qandai çan sьrttan sөz vor sьnalmai çyr.

1886

* * *

Adasqannың aldь çөн, artь soqpaq,
Olarqa çөн, aramның sөzjn üqpaq.
Ças maңqaz malqa vөkken⁵¹ kjsjmsjnjр,
Әste⁵² çoq keseldj jsten bittei qorqpaq.

Vjr arcөpke⁵³ çarapь sonдаi çar-çaq,
Mycesjnen⁵⁴ vьньр, vasadь alçaq.
Qarsь aldьna çьmьгьр keltjrcm dөp,
Aq tьmaqтьң qulaqь saltaq-saltaq.

Çazdь kynj aq vөrkj vyktelmeldj aq,*
Qoьnda vjr savau var oldaqь arpaq.
Keregege savaudь çançьр qoьр,
Bөrkjn jjр qaraldь çaltaq-çaltaq.

Qu çalvar—qulyqьna volqan aıqaq,
Tjzesjn sozqьlaıdь qaltalansa-aq.
Üstaudaqь kjsjdei mezgjjj var,
Kynj voıь cecjnr vjr aq.

Tjгj çanqa qürvan vor çar-çasьnda-aq,
Qalçьndamaq, qasьnvaq, ьrçaңdamaq.
Bet auzьn sөz sөilese, çyz qüvьltьр,
Ças kermek, moьn vürmaq, qorazdanvaq.

Osьndaı sidan çjgjt elde moı-aq,
„Bәrj de çaruaqa keledj olaq.
Sьгьн tyzer vjreu çoq, sьгьн tyzer,
Var өnerj—qu vorvai, sьmpьs çolaq.

Olardьң çoq oьnda malьn vaqpaq,
Adal eңvөk, mal tappaq, çürtqa çaqpaq.
Çalqьz atьn terletjр, el qьdьгьр,
Sәlemdespeı alьstan ьrçьң qaqpaq.

1886

* Bәi ekj çoı vürnөqь vaspalardan qalqan.

Qada—tamyр, dos-çaryн, qatyn-balaн,
Olar da vjг qalyрты vola almai çyг.

Vjг kyctj көр tentektj çы-ça almai çyг,
Jete çalyн dert volьр, сы-ça almai çyг.
Araq jcken, mas volqan çürttyң väгj,
Ne paıda, ne zalaldь vjle almai çyг.

Çetjltjр çaz çallaу-ça qona almai çyг,
Kyz-kyzeude çançalsьз vola almai çyг.
Qьs qьstauьң qьр-qьзы ol vjг рәle,
Oralyр esvjг çarua oңalmai çyг.

Çasь kjcj ylkennen üialmai çyг,
Sürancaqtar nәpsjyn tia almai çyг.
Sәlem—ворьс, sөз—qulyқ volqannan soң,
Qandal çan сыrttan sөз vor сыnalmai çyг.

1886

Adasqannyң aldь çөн, artь soqraq,
Olarqa çөн, aramnyң sөzjn üqraq.
Qas maңqaz malqa vөkken⁵¹ kjsjmsjnjр,
Әste⁵² çоқ keseldj jsten bittel qorqraq.

Vjг arcөpke⁵³ çarapь sonдаi çар-çaq,
Mycesjnen⁵⁴ vьпьр, vasadь alçaq.
Qarsь aldьna çьmьrьр keltjrem der,
Aq tьmaqтьң qulaqь saltaq-saltaq.

Çazdь kynj aq vөrkj vьkteimeldj aq,*
Qoıьnda vjг savau var oldaqь arpaq.
Keregege savaudь çançьр qoıьр,
Bөrkjn jljр qaraldь çaltaq-çaltaq.

Qu calvar—qulyqьna volqan aıçaq,
Tjzesjn sozqьlaıdь qaltalansa-aq.
Üstaudaqь kjsjdei mezgjlj var,
Kynj volь cecjnjр vjг aq.

Tjгj çanqa qırvan vor çар-çasьnda-aq,
Qalçьndamaq, qasьnvaq, ьrçandamaq.
Bet auzьn sөz sөllese, çyz quvьltьр,
Qas kermek, moıьn vürmaq, qorazdanvaq.

Osьndaı sıdan çjgjt elde moı-aq,
„Bәrj de çaruaqa keledj olaq.
Sьrьn tyzer vjreu çоқ, сыrtьn tyzer,
Var өnerj—qu vorvai, сыmpьs colaq.

Olardьң çоқ oıьnda malьn vaqraq,
Adal eңvөk, mal tapraq, çürtqa çaqraq.
Çalqьz atьn terletjр, ei qьdьrьр,
Sәlemdespei aıьstan ьrçьң qaçraq.

1886

* Buı ekj çol vürnoqь vaspalardan qaloan.

Bjr dæuren kemdj kynge vozvalalьq,
Qartaimastai kormeljk, oīlanalьq.
Çastьqta kəkjrek zor, uaiьm çoq,
Deimjz ve, ecpərseden qūr qalalьq.

Bar oīь: „əleң aitьp, əp salalьq,
Bjreudj qaiçьң qььp qolqа alalьq“.
Qьzdь aulqа qьгндар ujr volsa;
Kəңljne zor quanьc vjr vadalьq.“

Demənder əvəes jske çivanalьq,
Aqьl tapsaq, mal tapsaq quanalьq.
Qьzdь syisen, vjrdj-aq syt, taңdar tauьp,
Kərsə qьzar kynde aььq diuanalьq.

Çastьqta vjr kylgenjn vjr qaralьq,
Kylkj vaqqan vjr kərer vicaralьq.
Əuelj əner jzdeljk, qoidan kelse,
Ed volmasa, eңvəkren mal tavailьq.

Toi volsa, ton kleljk, çyr, varalьq!
Bjrmjzjdj-vjrmjz audaralьq.
At arьqtar, ton tozar, kədjr keter,
Kylkijn onca kyiler culaamalьq.

Uaiьm er qorqanь, esj varalьq,
Qibь—vul dьvnenjң qoīь taralьq.
„che-ehē“ ge eljme, vozvalalar,
Bul ves kyndjk vjr maidaа er sьnaralьq.

Salьva, qaisandzqь san qumariьq,
Aldьda—uaiьm kəp cosьnaralьq,
Çaralьq—çaralьcьtь, çaitan kəzdzjk,
Syikjmdj ikemj çoq, saiduaralьq.

Əsem saidьq, əlgence kem qalaralьq,
Oqan da mezgjj volan toqtalaralьq.

Urьq qьlar, tentjrep tamaq aььrar,
Volmaqan soң çumьs qьp mal tavailьq.

Basьnda əke aitpasa, aqьl çaralьq,
Aqalьn tavьlmasa, oī salaralьq.
Qaiçьңvassьp ətkjzgen qairan dæuren,
Tьvjnde tartqьzvai ma oī vjr zaralьq.

Oсь elde vozvala çoq səzjdj ūqaralьq,
Yzjimes ymjtpenen vos quardьq.*
Əiteujr, aqsaqaldar aitpadь dep,
Çyrmesjn dep azqana səz sьqardьq.

* Biriñqь arьpəç aьspasandь — „çəqьs aьqьrdə oīe çəq at tavailьq“ deļjağen soñemdj, Aumidьar aialьs Turəqıldə arьm vol dea Aua oñ [r] ləvəndə yzjimes ymjtpenen vos quardьq“ dep tьzetkən əiem.

* *

Çjgjtter, oıñ arzan, kylkj qymvat,
Ekj* tyrlj narse qoi syñ men sımvat.
Arzan, çalqan kylmetjn, syn kylerljk,
Er tavysa çaraidь qylsa süxvat.⁵⁶

Keıvjreu tıñdar yiden syqqanьnca,
Keıvjreu qolar qılaq uqqanьnca.
Söz mənjsjn vjlerljk keıvjreu var,
Availar əvjr sözdj öz xaljnca.

Syn kəñlmen syise eken, kjmdj syise,
Vjr sözmen tırsa eken, çansa, kyise!
Çытмьзь, қызы çjvek, vozvalalar,
Onqraq vıldai vylqaidь, vjr dьm tise.

Kerek js vozvalaqa talartьbьq,
Ərtjrlj əner mjnez, çaqsy qьbьq.
Keıvjr çjgjt çyredj maqtan kyiler,*
Sьrtqa pьsьq keledj, səzge sьnbьq.

Kemdjkyñ qьzьq dəuren tatu ətkjz,
Çetpese vjrñdjkn vjrñd çetkjz.
Kynçlksjz tatu vol syn kəñlmen,
Qianatcь volmaqь esten ketkjz.

Vjr çerde vjrge çyrseñ, vasyñ qosьp,
Vjrñdnj vjrñd səlle sözñd tosьp.
Vjrñdj vjrñd qizzat⁵⁸ qürmet etjs,
Tırqandaı veine qorqьp, çanьd cosьp.

Çoldastьq, süxvattastьq vjr yken js,
Onьd qadjrjn çetesjz adam vjmes,
Syjktj er vjgen sьgn sьrtqa çaimas,
Artьdnan vjr auz sөz altьp kylmes.

* Buı çol „narse qoi ekj tyrlj“ dep te bastalady.

Kyileme çjgjtjn dep ynemj oınas,
Salyñsañ, salduarьbьq qadjr qoımas.
Er çjgjt tandar tauьp, erpen çyrseñ,
Təvetke əlekçnñj⁵⁹ vərj vjr vas.

Vjreudj kərkj var dep çaqsy kərme,
Larьldar kərse qьzar nəpsjge erme.
Əiel çaqsy volmaidь kərkjmenen,
Mjneznə kəz çetpeı, kəñl verme.

Kəp çyrmes, çeñsjkqoılbьq, əlj-aq tozar,
Çaңalbьq çeñsjk qımar çatqa qozar.
Kynde kərgen vjr betten kəñl qaitьp,
Qьlt etkjzves qьbьqь, tamьcь ozar.

Toıqьnьñ çyregjññj qattal tanьp,
Bylk etkjzves qalaıca soqsa tamьp.
Çar kəñljne vjr çanьp pıda qьbьp,
Vjlmestjgn var volsa, qьlar savьp.

Su degende kərgner sulu artьq,
Kəvj kərcj keledj ondaı qancьq.
„Betjm varda, vetjme kjm cьdar?“ dep,
Kjm pañdau keledj, kjmj tantьq.

Aqьl kerek, js kerek, mjnez kerek,
Er uıalar js qylmas volsa zerek.
Salaq, olaq, oınascь, kerjm—kerbez,
Çьrtaç—tьrtaç qьzydan cьqadь erek.

Qatьnbьd senj syise, sen de onь syı,
Qorçañ suьq keledj keı sasьq mı.
Erj aqьldь, qatьnbь mjnezdj vor,
Tatu volsa, raıbь⁶⁰ ystjñdegj yı.

Çoq volsa, qatьnbьdnьd çat əsegj,
Volmasa mjnezjññj ec kesegj.
Maıbьsqan, veine gyldei toıbьsqan,
Kem emes altьn taqtan çar təsegj.

Çasaulь dep, maldь dep vıdan alma,
Kedeı qьzь arzan dep qımarıanva.
Ağ var, aqьbь var, uıatь var,
Ata-ananьd qьzьnan qarьl qalma.

Yijne tatu qurıyñ kelse kırjı.
Sazdanıa sen qavaqpen imendırjı.
Erj sıylgen kısıñj o da sıylı.
Qızmet qılsın, kɵñlj taza sıyrjı.

Qurıyññ taurı bolsın ɵz mınezj.
Avrııñ qalrıñmen kelsın sɵzj.
Sen oqan moıñ vırı, sɵz altqanda,
Qatıññda volmasın onıñ kɵzj.

Kei qurıy vugjñ tatu, erteñ vatu,
Tırej, sırdıñdıq—vırj satu.
Kɵkregjñde qalıu sıoq, qıanat sıoq,
Qasmas, qalıta ajnımas, qalıran tatu!

Padıa dep, maı dep tuar endjgı sıas,
Edıekpen terjñ satır tyzden sımas.
Meljı,⁶¹ sauda sıqıldı kılkj satır,
Alsa qoımas, aranı taqır toımas.

Asıq ıtıs sekjldj alıs-berıs,
Tırej sınnıñ qılıqanı vugjñ tegjs.
Bır koıtke⁶² talasır, bırj aram qır,
Tɵvelesken, daulasqan, sıñalı-kerjs.

Sas vala əuel tatu vola qalar,
Ata anadan sıqırñ vop erjı alar.
Bırjñ-bırj qısaqtar sııldasır,
Onıñ tarqar kezjñde ıtıs salar.

Bırej sılar varsa yıge taman,
Ata-anasır vırqıldar onan sıaman.
Tatılıq qurıyñ onıñ men,
Dəl solarqıa ıqsaldır mına zaman.

Saman tatu qazadı ɵzıñe or,
Oqan sıenseñ, bır kınj volarsın qor.
Arı var, ıtıat var yıkenge sen,
ɵzj zordıñ voladı ıtıq da zor.

Qazaqtıñ qalırsıñññ var sanasır,
Qılt eterde dar-dalıñ bır sıalasır.
Rırsıqtıñññ beljsj arız verı,*
Sıoq ıtırsa bes veresj, alıs alasır.

1886

* Mırseıttıñ qol sıazbalardıñda „arız verı“ emes „bıraq-sırtıaq“ dep te sıazbalıqan. Red.

* *

Patca, qıdai sındım,
Tura vasta, ɵzıñe!
Sıu sıaqadan alqanda,
Sın kɵrjıñes kɵzıñe.
Arqır-nalıman sıılsa
Taqırqatın sɵzıñe.
Qalıran sɵzıñ qor voldı,
Tovrıqtıññ⁶³ ezıñe.*
Samorodnı⁶⁴ sıar alıtın,
Sıudasız versen, almalıdı
Sıadıraqan sıezıñe.
Sıadırsız sıar qatqanı
Sıadaqa ketkır sıuraldı.
Sıamarqanıñ vɵzıñe.
Keseldj tıyın sıesjıse,
Kerden moıñ kesjıse,
Kelmeı ketpes kezıñe.
Oda qıdai pendesj,
Tıspel keter deımjsın,
Tərjıññ qurqan tezıñe!

1886

* Mırseıttıñ qol sıazbalardıñda: „Alıdostıñ ɵñkeı ezıñe“ dep te sıazbalıqan.

* *

Bazarqa qarap tursam, әrkjm barar,
Jzdegenj ne bolsa, sol tabylar,
Bjreu astыq alady, vjreu marçan,
Әrkjme vjrdel nәrse bermes bazar.

Әrkjmnjн өзj Jzdegen nәrsesj var,
Somalar, aqcasыna sonan alar.
Bjreu ұqras, vәl sөzдж vjreu ұqar,
Baqasыn paыm qылmaı aң-taң qalar.

Sөzдж ұqar osы kynde kjsj var ma?
Demelmjn çalpaq çürtqa vjrdel çaqar.
Çazqan soң, çerde qalmas tesjk moncaq,
Bjreuden vjreu alyp, eige tarar.

Bjr kjsj emes, çazqanым çalpaq çürt qoi,
Samdanbai-aq, сыраqtar, ұqsaң çarar.
„It marçandy ne qыsыn“ degen sөz var,
Sәulesj var çjgjtter vjr oilanar.

1886

* *

Qылым tappai maqtanba,
Oғыn tappai vartanba,
Qumarlanьp cattanba,
Oınar vosqa kyluge.
Bes nәrseden qasыq vol,
Bes nәrsege asыq vol;
Adam volam desenjz,
Tjleuјn өmjrnң aldynda,
Oqan qalıq çesenjz.
Өsek, өtjrk, maqtancaq,
Erjncek, veker mal casbaq,
— Bes dycranьң vjlsenjz,
Talar, enbek, tereң oi,
Qanaqat, raqым, oilar qoi,
— Bes asыl js көnsenjz,
Çamandyq көrseң nәfratıj,⁶⁵
Suыtp көñjl tisaңыз,
Çaqсылыq көrseң qıvratıj,⁶⁶
Oпы oıqа çisaңыз?
Qaljm volmai nemese,
Balalyqты qisaңыз?
Bolmasaң da ұqsar vaq,
Bjr qaljmdj көrsenjz.
„Ondaı volmaq qaida?“ dep
Aıtra, qылым syisenjz.
Sjzge qылым kjm berer,
Çanbai çatьp sөnsenjz.
Dynie de өзj, mal da өзj,
Qылымqa көñjl versenjz.
Bjlgenderdjн sөzjne,
Maxavatpen ersenjz.
Aqыл senbel senbenjz,
Bjr jske kez kelsenjz.
„Aqsaqal aıttь, vai aıttь“,
Kjm bolsa meıj, sol aıttь, —
Aqылmenen çeңsenjz.
Nadandarqa voi bermel
Сьн sөzvenen өlsenjz.

Aiat, xadis⁴⁷ emes qoi
 Kyrjir boldyñ demes qoi,
 Qanca qarşy kelsenjz.
 Kөр көzjне көrjne aitpa, —
 Bızdñ sözge ersenjz.
 Mũnũ çazqan kjsjnñ,
 Atñ vjñme, sözjn vjñ,
 Osñ çalqan dynieden
 Cecen de өtken ne vũñyñ,
 Kөsem de өtken ne dydyñ.
 Sөz mәнjsjn vjñsenjz,
 Aqyñ mizan⁶⁸ өlceu qyñ
 Eger qısyq көrjnse,
 Meilñ tasta, meilñ kyñ;
 Eger tyzu көrjnse,
 Oilar-oilar qũlaqqa jñ.
 Aqymaq көр, aqydyñ az,
 Deme көртñ sözj vũñ.
 Çaqynñññ sözj tättj dep,
 Çaqynñññ aittñ dei көrmel
 Nadandyqpen kjm aitsa,
 Ondat typsjz sözge erme.
 Sjzge aitamñ, qaurym vũñ,
 Özñ ycjñ yirensen,
 Çamandyqtan çirensen,
 Asylarsyñ çyma-çyñ.
 Bjureu ycjñ yirensen,
 Bjureu vjñmes, sen vjñsen,
 Bvjgenjnñññ vərj tul.
 Sөzjne qarar — kjsjnñ al, —
 Kjsjge qarar söz almañ!
 Çyn söz qaisy vjñe almañ,
 Әmәrseden qur qalma.
 Mũnũ çazqan vjñgen qũñ.
 Oñlamñhi — Davani⁶⁹
 Solat deidj — ol çynçyñ.
 Sөzjn oqyr çәne oñfa,
 Tez yirenjñ, tez çoima,
 Ças usqyñta көññi gyñ.

1886

* * *

Соқрардаи кекjñ var qamьs qũlaq,
 Qoi moñdyñ, qoian çaq, vөken qavaq;
 Auzь-omьrtqa sьqьrdь, maida çaldь,
 Oñ çelke, yñjreigen volsa saqaq.

Teke mũrñ, salrь erjn, ùzññ tñstj.
 Qavьrdalь, çotasь volsa kycñj.
 Oñdyñ etj vөр-vөlek, omьraulь,
 Toiatqan vьrkjtteñ salьq tөstj.

Çuan, taqьr vaqailь, çũmьr tũtaq,
 Sьntaqь qavьrdadan tũrsa aulzq.
 Çersoqarñ, sññrññ, aiaqь tjk,
 Çaurññ etsjz çalpaq taqtaldai-aq.

Keñ saurññ, tar mьqьñ qalvaqailь,
 Aldь-artь vjrdel kelgen erge çailь.
 Kuite qũrñq, qyñ tyvñ òldj keljñ,
 Kөtendjñ sьqьrdь, alamailь.

Ucsьqь tөmen vjtken, saqpaq ettj,
 Özj sandь, dөngelek kelse көttj.
 Sьrtь qьsqa, vaurь çazьq keljñ,
 Artь taltaq, umasь yñpercektj.

Çjderlññ çuandau, vota tjrsek,
 Beine çel, tьñçь, ekrjndj mññr çyrsek.
 Ekj көzjn tөñkerjñ, qavьrdalar,
 Beideude tьñç tũrsa, vailar көrsek.

Tьqьymañ hөm sьrjñvәl çyrse көsem,
 Iek qaqьr, eñrjñ, çyrse әsem,
 Çapsa çyrjñ, mññse vөrjñ, çuan çuas,
 Razь emen, osьndai at mññvesem.

Alamь tьmaqtь alyñ kigjzgendel,
 Kjsjnñ vũñyñ-qaqьr çygjzgendel.
 Çarqan atqa çetkizves vөken çelñs,
 Bza qaldьñ qoñma vjññ tñzvet.

1886

* *

Enternatta oq̄yr çyr
Talaı qazaq valas̄ —
Çaqa epr̄j̄m, kək epr̄j̄m,
Beine qold̄n salas̄.
„Balam zakon v̄j̄d̄j̄“ dep,
Quanar ata—anas̄.
Oı̄nda çoq olard̄n
Cariqatqa calas̄.
Or̄s t̄j̄j̄, çazū,
V̄j̄sem degen talas̄.
Procent⁷⁰ çazuqa
T̄r̄sar kelse camas̄.
b̄nsars̄z̄qa ne kerek,
Jst̄j̄n aq pen qaras̄?
„Nan tappaim̄z“ demeld̄j̄,
Bȳj̄nse eldj̄n aras̄.
Eç̄ihats̄z̄,⁷¹ mixnats̄z̄,
Tav̄lmas̄ q̄l̄m saras̄.
Az v̄j̄gen̄j̄n k̄eps̄j̄nse,
K̄ep qazaqqa eps̄j̄nse,
K̄j̄mge t̄er panas̄?
Or̄s teris̄ al̄paid̄,
„Çaman vol“ dep olard̄.
Qan̄ v̄üz̄q̄ ezej̄ ollar,
Qu menen s̄m volard̄.
Or̄sta qalar çalas̄,
Bul̄ js̄kē k̄j̄m vinovat̄?⁷²
Ia Semeld̄j̄n qalas̄,
Ia qazaqt̄n alas̄?
Oı̄nda çoq v̄j̄r̄j̄n̄.
Salt̄kov pen Tolstoi,
Ia t̄j̄mac, ia advakat,
„Bolsam“ degen v̄er̄j̄nde oi.
K̄eñj̄nde çoq sanas̄,
Aq̄b̄ k̄j̄m̄j̄n var volsa,
Demes̄ m̄n̄ t̄j̄j̄ acc̄,
Alt̄n̄z̄s̄, volsaqt̄z̄
Zdravom̄slacci,⁷³

Aq̄l̄ al̄pai ma aq̄as̄?
Paida oilama, ar oila,
Talar q̄l̄ art̄q̄ v̄j̄luge.
Art̄q̄ q̄l̄m̄ k̄j̄tarta
Er̄j̄n̄vei oq̄yr k̄eruge.
Voenni q̄z̄met̄ j̄zdeme
Oq̄al̄ k̄j̄m̄ kiuge.
Bos maqtanqa saı̄n̄r,
Beker k̄ek̄j̄rek̄ keruge.
Q̄z̄met̄ q̄l̄ma oiazqa
Çan̄vai çat̄r̄ s̄onuge!
Qalal̄ sav̄r̄ q̄las̄n̄,
Çaz̄qs̄z̄ kynde s̄oguge?
Əners̄j̄z̄dj̄n q̄l̄m̄:
Tura s̄ez̄j̄n̄ aita al̄mai,
Qit̄ etuge vata al̄mai,
Qor̄l̄q̄renen çj̄ruge.
Az aq̄saqa çaldan̄r,
Ən̄ves̄ js̄kē ald̄an̄r,
Çol̄ tava al̄mai çyruge.
Al̄s̄ ta volsa, j̄z̄dep̄ tap
Korennoiqa k̄j̄ruge.⁷⁴
„Talart̄ erge n̄r çauar“
Çyr̄j̄r̄ epr̄j̄r̄ syruge.
Ia vallarqa q̄z̄met̄ q̄l̄,
Er̄j̄n̄vei saı̄r̄ çeluge.
Adal̄ çyr̄j̄r̄, adal̄ t̄r̄
Scot̄n̄⁷⁵ tura keluge.
Çan̄n̄da çaq̄s̄ s̄on̄nan
Çalqaulan̄va eruge.
Qis̄q̄ volsa, zakon var
Sodiaqa veruge.
Ol̄ da oiaznoi emes̄ qoi,
Aluqa tend̄jk̄ senuge.
Ia ezej̄n̄men̄ t̄uekel̄
Zanimaisa pr̄emotoi,⁷⁶
Çen̄j̄l̄ k̄orme, bek kerek
Oq̄an da q̄l̄m̄, oq̄an da oi,
Qalait̄a, qaida enuge.

1886

(КӨКВАЮА)

Sorib Kөkvaı cыlaıdь,
Cыlaıdь da cыrlaıdь,
Oı cыlamal qaitьp tıradı,
Mьnau azqan qu zaman
Qaıbьnda tırmaıdь.
Bjreu maıdь őrlaıdь;
Bjreu vastь qorlaıdь,
... volmaqan son,
Cыlaıbьna zorlaıdь.

1886

(КӨҢЕКВАЮА)

Samantaidьn valasь Kөҗek degen,
Әrkjme өsek tasьp vezektegen.
Dosьn keıjьp dosьna samantaidь,
Cjrkjnde es volsaıcь „sezed“ degen.

1886

* *

Өкпнктј көр өмјр кеткен өтјр,*
Өткјздјк вјр нәрсеге болмай четјк.
Оисыдың мен де санды вјрјмјн деп,
Талар-оисыз мақтанды қалдым кытјр.

Үлгјсјз құртты Үйретјр қалдық кейн,
Көр надандар өзјне тартар вејім.
Ағылмас әдет болды кылкјсјлдјк,
Брқаң-қықаң, ит мјнез деген дејін.

Түра тјлдј кјсјнј деімјз оғыс,
Сіренјр, қылаңдықты демес бүғыс,
Қырылдақтан айғыр, сенјсе алмай,
Адамдықты қоқалтар ақыр бүл јс.

Сенјмј қоқ, серменде сынды бүзды,
Анық таза көрмеімјз—досымызды.
Қылт етпеген көңјлдјң кесуј қоқ,
Қырегјнде қатанды өкпе сызы.

Дос, асықтың болмаиды, вөтендјгј,
Қосылаңан вosaspaиды қырек қјгј.
Вјздјң доспыз, асықыз дегенімјз
Қайқандықтан қасалқан көңл қјгј.

Сенјскен досым да қоқ, асықым да,
Ақыр өлең қыдым, қасыдым да.
Көрмеген көр дүние көл көрјндј,
Кјрлемеген көңлјдјң асықында.

Құдай берген бүл достық көппнң⁷⁷ вјрј,
Мұңдасқанда қалмаиды көңл кјрј.
Қолдан достық қасар ем вoлар—волмас,
Ит мүғндай наданның құртты вјрј.

* Бұл өлең Авайдың бүгінгі насраларының есқайсысына кјрмеген. Мына көкјрмелерјнде 1886-жылы қазылаңан өлеңдер қатарында кјргјзјлген, вјз де со қолдандық. *Red.*

Sol dosty saia tappai jzdeidj çan,
Çoqtaidy kyçrenjç, qozqalyç çan.
Çau çawlysa, wüzylmas çan көrmedjm,
Artyç çoldas tappadyçm tatulyçtan.

1887-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Савырсыз, арсыз, ерҗнек,
 Көрсә қызар җалмауыз;
 Сорлы қазақ сол үсҗн
 Алты вақан, ала-ауз.
 Өзҗн-өзҗ күндеидҗ,
 Ҷақынып Ҷалқан тҗндеидҗ;
 Ой арсыздық белҗсҗ.
 Олатсыпвай—ойлапвай,
 Қол дегенге тҗл алмай,
 Ис қылмай ма ылҗсҗ?!
 Вҗр-ақ секҗрҗр сықам деп.
 Вҗр-ақ ырақр тысем деп,
 Мертҗgedҗ Ҷатады,
 Урлықпен май тавам деп,
 Егессе аул савам деп
 Сылтҗр қудай атады.
 „Бұл нең?“ dese вҗреуге,
 Ҷоқ нәрсенҗ Ҷатады.
 Құтылам деп җсҗнен,
 Вәҗн көҗрҗ кҗсҗден,
 Сықынға әвден батады.
 Бұл воітаса, онысы,
 Аударылыр қонысы,
 Альстан дәм татады.
 Қызмет қылыр май тарап,
 Оҗылым оқыр ой тарап,
 Құр ылҗнде Ҷатады.
 Ей қыдығыр, ас җсҗр,
 Еркек ағын сатады.
 Бала-сақа, ұрқасы
 Үйде Ҷағар қатады.
 Еңбегҗ Ҷоқ еркеҗр,
 Вҗр қолақпен серкеҗр.
 Рысық деген ат сықты,
 Вҗр сөз үсҗн Ҷау воілыр,
 Вҗр күн үсҗн дос воілыр,
 Ҷуз құбылған салт сықты.
 „Рысық кҗм?“ деп сұрасаң,
 Қалаға сапса дем алмай,
 Өтҗрҗк ағыз көр берсе,

Көргендерден ыялмай.
 Сыбырдан басқа сығы Ҷоқ,
 Сауаға қығы Ҷоқ,
 Өтҗрҗк, өсек, мақтанға,
 Ақыр тұрса веіне су.
 Ат—сапаннан кем көрмес,
 Вҗреу атын қоіса „қу“,
 Қу нәрсҗсҗн тла алмай,
 Атым сықыр Ҷырсҗн деп,
 Берекеге қас воіса,
 Ҷелҗтҗрген алтаққа
 Арақ җсҗел мас воіса.
 Ей тыныс воіса азады,
 Ерҗҗр өле Ҷазады.
 Үйде отыра, салығар,
 Тызге сықса, алығар,
 Кҗсҗнҗ көрсе, қыҶаңдар,
 ҚалҶыңсылыр, ыҶаңдар.
 Өз ылҗнде қираңдар,
 Кҗсҗ ылҗнде кыл таңдар,
 Ақылы бар кҗсҗнҗ
 Айбаттады, даттады,
 Ауқаты бар туқанды
 „Қалысыз ит“ деп Ҷаттады.
 Май мен вақтың дүсраны
 Кеселдҗ рысық көведдҗ;
 Күсҗк иттеі ылҗр Ҷыр,
 Кҗсҗден кеммҗн демейдҗ.
 Қу тҗл менен құтыртыр,
 Кетер вҗр күн отыртыр,
 Қызмет қылған кҗсҗсҗн,
 Құртуға татады.
 Қылыр Ҷырген өнерҗ
 Хәрекетҗ-әрекет.⁷⁸
 Өзҗ оңвақан ант ұрған
 Кҗмге оілаиды берекет.
 Кҗмдҗ оілар аіаиды?!
 Расы Ҷоқ сөзҗнҗ,
 брысы Ҷоқ өзҗнҗ,
 Өңкей Ҷалқан мақтанмен,
 Сының ветҗн воіаиды.
 Бұл сөзҗмде Ҷалқан Ҷоқ,
 Алымай сөзҗм қалқан Ҷоқ;
 Авалаңыз, вайқаңыз,
 Елдҗң Ҷаыс солаиды.

(КӨҢЕКВАЮҢА)

Böten elde var bolsä,
Eçettesjñ, silasñ,
Sъvъglas, sьglas көр болқан
Kөртеп tatu qimasñ.
Basñda çümьs tysken kyn
Tatubьqtь vügьndь
Ne qььp ol oillasñ.
Asьp veter çauьda
Өzj көрген qoimasñ.
Çeljkken çauqda kez bolsä,
Arazdьqь sөz bolsä,
Bәrekeldj vatьp der,
„Mьqtь vor vara çatьp“ der,
Maqtar-maqtar qozdьrар.
Eskj dosьn көrgende,
Esevj çoq ant jçjр,
Aruaq—qūdai aittьsьp;
Sьr alqalь aittьm der,
Çauьndь aldar qaittьm der,
Qūdaidan qorьqrai ant-ürqan,
Iman çyzjn tozdьrар,
Kejр, ketjр көр çyrjр,
„Men dosьndьmьn“ der çyrjр.
Dücrandьqьn ozdьrар.
Aldaidь der çauьda,
El tarttьrmai vaugьna,
Kөrjngendj azqьrар.
Keseldj volьp vjtedj
Çaqsьqda vjtken çaqsьndar.
Çau çaқadan alqan kyn,
Өzderj ittei taqьmdar.
Yide otьrьp eskende,
Bәrj cecen qaқьldar.
Aulaqqa sьqьp vjгjñd,
Bjгj sөzjn maқūldar.
Çau көр bolsä vasьnda,
Bjгj qalmas qasьnda;
Çetektesen, tavandar.

Dalaqda sьqьp өzjñdj,
Çaudan veter çamandar.
Çalvarьnьp, kyn көrjр,
Çaqsьnьp satьp, çөн көrjр,
Qaltan-qūltan amaldar.
Tuьsqanqda kekçlj
Ças baladan veterdj,
Ollauda çoq, vjlu çoq,
Keler menen keterdj.
Çaqsьnqda erjр mal salmai
Çaudь көrjр çan salmai,
Qaidan қана vjledj.
Auьp menen çençljñd
Arazьmen өterdj.
Çoldas az vor sasqanda,
Әuel sonan estesjñ
„At ystjnen көterdj“.
Auьp çümьs kez bolsä,*
Araz kjsj volqansьp,
Sьltau eter bekerdj.
Yirenveidj kjsjden,
Kjгçjñder çyrjр keterdj.
Onalьp әgәр aiddьnz,
Әrçerden-aq көveter,
Açarьndьz, maldьndьz.
Pәlencenj uram der,
Tygencenj qьram der,
Tarcььqta qairandar,
Kencjçjkte oirandar,
Kөp vatьrqa qaldьndьz.
Әgәр tjljn alsandьz,
Bjгj qalmas kjsjden;
Әgәр tjljn almasaң,
Bьqsьp çjгjр jçjnen.
Әrkjñde-aq var qol tuьsqan,
Qaisьsь çaudь quьsqan?
Kyn çauqanda qoibьnda,
Kyn acьqta moibьnda,
Arьlmas mjñdet bolqan soң,
Әrkjññd көñlj suьsqan.
Çaqsьqda vjtken aқalьn
Өz yijñde kezeksjz

* Keinj көçjrmеde osь çoldьñ arьnan: „arazdьqь sөz bolsä“ degen bjr çol kezdesedj. Bjraq nasqa көр көçjrmеde ol çoq. Tegj Asai өzj keijn alьp tastaqan nolь kerek. Red.

Cecen keler sartıldar.
Bıreu biler çer kelse,
Söz tava almas qaltıldar.
Qalçırqı keler corqıqtı,
Çauqa keler qorqıqtı,
Erkjıdı çerde ıza qor,
Tomırq keler, tarqıldar.
Ədərpenen tamıçır,
Mınezj tətj volmaıdı,
Sasırq, pandau keledj,
Qırıt maqtançırq onıvaıdı,
Kısjmsjıjr çalırdar,
Bıreuge öktım js qılsa,
„Öz kucjı“ der olıaıdı.
Eger kucj çetrese,
Baçanaçırq çırqırnıç
Qırdanır der qolmaıdı.
Çat aıdınar jsj çırq,
Çau aıdınar kucj çırq,
Öz erkjınce çıbersen,
Eçnərsege toımaıdı.
Qalçırnı terjs, sözj ırır,
Aıtqan sözge kənveıdı.
Öz tentegjı kərmeıdı,
Qazan-bızar bır çırırq⁷⁹
Sondaı kesel tuırqan
Qat çerjnen voladı
Könjıge medeu, ol tırır.
Çalıqudı raleden
Çırıt ırırıtı bır çola,
Çırırmenen tamam el,
Kete me eken it vola?
Jckenj mas, çegen toq,
Ualıı aıtır bırreu çırq,
Tırıt volmasa, volmađı
Bılıt ala, çer çola.
Kelelj keçes çırqalıdı,
El sıvırdı qolqa aldı,
El jırınde bırjımcj
Tıgel alır çatıradı,
Sıraı kelgen bır maldı.
El çamaçan biler çırq,
El çırırır sandalıdı.
Aıtırırın varır çolqasçan,
Aqça verjır çalqasçan,
Aqırırın əren sol aldı.

Orır sıez qırdırsa,
Bolır eljı qarmaıdı,
Qu starçırn, ac biler,
Az çıregjı çalıqalıdı.
Orırırız çerde toır volsa,
Çırırqan kısj varmaıdı.
Bırjıı qırır bır kısj,
Adaı malırn almaıdı.
Qırırqır ketken el vaçır,
Qırırır ketken söz vaçır,
Endjgı atqa mıngender
Kınde ertenge talmaıdı.
Bas qosırsa arırça,
Kıı çavađı namırça?
Çatqa qarar wıtj çırq,
Çalıırıvaı tırar kətj çırq,
Jsj keter çalıırça.
El vıljgı Toırqır
Kör rırırqqa toırqır,
Malırnıç malırn köre almaı,
Boırırn tıgel vere almaı,
Körjıngenge ovırqır.⁸⁰
Qa aqırıç malırn çırırır,
Kör valedge çalıırır,
Kesepatqa çolırqır.
Özınen çırqan çırırır
Tızel almaı zırırqır.
Böten eldjı adamır
Tırırıvaçan soç aramır
Könjıj əvden toırqır,
Səudeger qacı vıl elden
Nesıesjı çıa almaı;
Bıralqırır sandalıdı,
Çıandarqa sıa almaı.
Senjımsjz voldı alıçça
Varırıtırın tıa almaı.
Nanıtır çırq antır var,
El nısqasır kettj qol!
„El“-mıı degen sıalı var,
Əlj kınge ualıııı
Qırıçan çan çırq ıtılmaı.

* *

Өлең—сөздін патчасы, сөз сарасы;
Қыпнап қыстырар ер данасы;
Тілге сеніп, сүрекке қып тіл,
Тер-тегіс, сүмір келіп айналасы.

Bөтен сөзбен ылоқанса сөз арасы,
О—ақыпнып ылімсіз ыларасы.
Айтусы мен тындаусы көп нәдан,
Бұл сүрттың сөз таньмас ып парасы.

Әуелхатат адис⁸¹ сөздін ыасы,
Қосары ыәйт⁸² ыымал келді арасы.
Қыпнымен қызықты болмаса сөз,
Неге айтсын патқамбар мен оны алласы.

Месіттің қүтра⁸³ оқыған қуламасы,
Мунәғәт⁸⁴ ыалілердің⁸⁵ зар наласы.
Ыр сөзін ып сөзіне қыстырар,
Әрбір келгеніңе өз самасы.

Өленге әркімнің ақ ыар таласы,
Сонда да солардың ыар таңдамасы.
Іс алтын, сырты кымис сөз қақсысын,
Қазақтың келістірер қай ыаласы?

Ырыңқы ескі ыиді тұрсам ыарлар,
Мақалдар аитады екен, сөз қосарлар,
Ақындары ақысыз, нәдан келіп,
Көр-серді өлең қыпты қоқтан қаршар.

Қовыз вен домбыра алып топта сарнар,
Мақтау өлең аитыпты әркімге арнар.
Әр-елден өлең менен қайыр тілер,
Келтірген сөз кәдірін сүртты қарлар.

Mal ысін тілін ыетер, қаның қалдар,
Mal сұрар ыпруді алдар, ыпруді арбар.

Қат elde қайырылың қып сүрп,
Өз елн „бай“ деп мақтар қүдай қарқар.

Қайда бай мақтансаққа ыарқан таңдар,
Қиса да бай болмарты, қанса малды ар,
Қазаққа өлең деген ып кәдірсіз,
Ылқырақ көрнеді ыәрі даңдар.

Eskj ыісе отырман ыос мақалдар,*
Eskj ақыңа мал ысін тұрман зарлар.
Söz tyzeldj, тындаусы сен де tyzel,
Senderge de kelejн endj аяңдар.

Batırdy айтсам, ел сауыр алған талар,
Qыzdy айтсам, қызықты айтсам, қыздырмалар,
Әпсеіпн кын өткізбек әңгіме ысін,
Тыңдар edjн, ып сөзін тыңда ыалар.

Aқыл сөзге ынтасыз, сүрт савандар,
Көнгенім ақ соқан деп сүр тавандар.
Кісімсіңген сер кәіер, ылімсіз көр,
Қыберсем, өкпеіме көр қамандар.

Amaldar, қарақалды талға қалдар,
Әркім сүр алар сердің еәін қамдар.
Maqtan қуқан мал құмар нені ұға алың,
Сырпаса тыңнан ыпруді талдар-талдар.

Mal қып, арамдық пен ұрлар-қарлар,
„Qusyn“ dese, қуаныр сүр алсаңдар.
„Qaqsa-soqsa, ып пайда тысе ме деп,
Eldjн ыайың еліртп“ қау „munda lap;

Ынар, ұят, ар, тамыс, сауыр, талар,
Бұларды керек қыпмас ескім қалар.
Teren oi, tereң қыпым іздемеіді,
Өтірік пен өсекті сүндеі сапар.

1887

* Мырселіттің қол қазбаларында „ырыңқы ескі ыісе ыос мақалдар“ делінген.
Red.

(NAZARQJA)

Мънау келген Назар ма?
Ақсақалды аul azar ма?
Сұрақаның вjр-ақ тай,
Bermeidj деп sazarma!

1887

1888-ҒЫЛОҒЫ ӨЛЕҢДЕРІ

Bjreudjn kjsjsj өlse, qaraly—ol,
Qaza көрген çyregj çaraly—ol.
Kөzjnң çasъn tımaı çылар çyгjр,
Zarlanър nege әnge saladъ ol?

Kyieu keltjр, qъz ūzat, toıьndъ qыl,
Qъz tanъstъr, qъzъqqa çürt ыçaңcъl.
Qъnamen de⁸⁶ çar-çar men bet acar var,
Өleңsjz solar qъzъq vola ma gyl?

Bala tusa, kyzeter cыldaқana,
Olar da өleң aitar cular çana.
Bürьndъ çaқcъlardan өrneк qalqan,
Bide taқpaq, maқal var vaiqар qara!

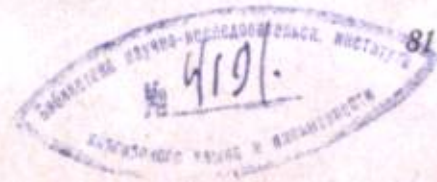
Tuqanda dynie esjgjn acadъ өleң,
Өlenmen çer qoıьna kjrer denen,
Өmjrdegj qъzъqьң vәj өleңmen,
Oilansaңcъ vos qaқpaı eleң-selen.

Өleңdj aıtpaқ tygjl ūqa almaisъn,
Aıtaң da, yddasъnan⁸⁷ cъqa almaisъn.
Sen vjımeıdj eken деп aıtpasъn va?
Nege mұnca sjresjр qūr almaisъn.

*Өleң degen әr sөzdjң ūnasъmъ,
Sөz qosarıьq, orallъ çarasъmъ,
Sөzj tәıtj, maқnasъ tyzu kelse,
Oqan kjmнjң ūnasar talasъ.

Qarnъ toq, qasa nadan ūqpas sөzdj,
Sөzdj ūqar, көkregj volsa көzdj.
Qadırjn çaқcъ sөzdjң vjler çanqа,
Tappaı aıtpa oqan da aıtar kezdj.

*Myrseltjn qol çazsalarьnda nūl өleң ekj vөлjgen, vjz⁸⁸ vjraq Tұractъn vjrkjтjр çazqanъn qaldırdıq.

Сы дәметре, берсе алма ec адамнан,
Нең кетедј, қақсъ өлең сөз айтқаннан!
Сыйнерлік адамды сы! қызмет қыл,
Аулақ бол, әнжн сатыр нәрсе алқаннан.

Көр топта, сөз тапығық кјsj де аз-ақ,
Ондай зерде сөз айтър болма мазақ.
Бјреуј олаі, вјреуј бүілаі қарап,
Тыгел сөздј тындауға қоқ қол қазақ.

Cortansai, Dulat penen Būqar cъrau,*
Өлең вјrј çamaу, вјrј құrau,
Әттең дүние-аі сөз тапыр кјsj болса,
Кемсјlјgј әр зерде ақ көрjнjр түр-ау.

Мақсатым тјі ұстартър, өнер сасрақ.
Наданның көзjн қоыър, көңjн асрақ.
Үлгј айып делmјн оиы çас çjgјтер,
Duman, сауық ойда қоқ, әуел basta-ақ.

1888

(QBS)

Ақ кјlмdј, денелј, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау, тапымас, тјrј çанды,
Үсіj васы ақ қырау, тусј суық,
Басқан çerj сықырлар келjр қалды.

Дем алысы — үскjрк, ағаз вен қар,
Кәрj құдаң қыс келjр әлек салды.
Успадай⁸⁸ бәркjн кiген оқыраттыр,
Ағазненен қызартър ақарланды.

Бүлттаі қасы çауыр екј көзjн,
Басын сјлксе, қар çауыр, мағанды алды.
Буратаі бүрқ-сарқ етjр дөлдәңғанда,
Алты қанат ақ орда үі сақалды.

Әуес көрjр çyгjрген çас балалар,
Бетj — қолы домбықыр үсјк салды.
Сідем⁸⁹ мен тон қаваттар кiген малсы,
Бет қарауға сыдamaі терjс айналды.

Қар теркенге қақымас, қайран çылы,
Тітықы құруына тез тақалды.
Қыс пен вјrге түмсықып салды қасқыр,
Малсылағып, қор қылма, ітке малды.

Соныңа малды çаыр, кызетjндер,
Үіқы өлтjрмес, қайрат қыл, бүз қамалды!
It çегенсе Қондыбай⁹⁰ Қанай çесjн,
Құр çjбер мына ант ұрқан көрj салды,

1888

*Cortansai, Dulat, Būqar — ақындардың аттары. Red.

1889-ЎБЛОЎБ ӨЛЕНДЕРЎ

Jcjm Өlgen, sьrtьm sau,—
 Kөrjngenge delmьn, au;
 ygьngl dos, erfen Өau,
 Men ne qьldьm, ьarьgmaul
 Өz yьnde Өzendei
 Kyrkjreidь, aitsa dau.
 Kьsj aldьna kelgende,
 Cawan cardaq. Өne sau.
 Mьndai ma edьn ana kьn,
 Mьnьd qalal, watьr-au?
 Yc kьn arqad vosasa,
 Bola qaldьn was-asau.
 Өan qьsьlsa, Өaitandар,
 Өandь erьtken Өaidarь-au⁹¹
 Өan Өai tapsa, sen nege,
 Өat mьnezьn Өavьrqaul
 Uгьd venen qulьqqa
 Bailaqanda kestьn vau.
 Berermende veseusьn,
 Alarmanda Өne altau.
 Top volqanda, kөresьn,
 Tyrlь daudь Өyz tarau,
 Alaqьnda sendeiler,
 Kөrmei Өyr me qan talau?
 Qattьr keler esьkij,
 Qattь serьpre, Өarqьn-au!
 Өetьlsen de, Өetsen de,
 Kerek kьnь vьr var-au.

1889

(KYLEMBAIOJA)

Bolsь voldьm mьnekei,
 Bar malьmdь sьqьndар.
 Tyfede qom, atta Өal,
 Qalmadь, eige tьqьndар.
 Sytsedaqь elьmdь,
 Ustai aimadьm tьqьmdар.
 Kьctьler m sөz aitsa,
 Bas izeimьn sьvьndар.
 Өisьzdьn sөzьn salqьrtsьr,
 Өala ьdamьn qьrьndар.
 Siez var dese, Өyregьm
 Orьqraidь, suьldар.
 Sьrtqьlarqа sьr vermei
 Qür kylem'n Өьmьndар.
 Өai Өyrgende vьr kьnь
 At cavar keldь lerьldер,
 „Olaz sьqtь, siez var. . .“
 „Biau“ dep, „yi“ dep dьkjldер.
 Sasьr qaldьm, kьn tьqьz,
 Өyrek kettь lypьldер,
 Tьd tьlaq kьnьm syitse de,
 Qarvандadьm Өkьmdер.
 Starcьn, vidь Өiqьzdьm,
 „Bereke qьl“ dep, „vekьn“ dep,
 „At Өaramdь, yь Өaqьsь,—
 Bolsьn, vьrьn kьtьnl“ dep.
 Qairattanьr qaldьma,
 Sөz altьr Өyrmьn kypьldер.
 „Qudai qossa, Өürtьmньd
 Aqtarmьn osь Өol sytьn“ dep,
 Qamqor Өansьr aila men,
 Saimanьmdь vьtьndер.
 Oңacada olazqа
 Maqtamalmьn elьmdь,
 Өz elьme aitamьn:
 „Bergenьm Өoq“ dep. „Belьmdь“.
 Maqtanamьn kьsьmsьr,
 Olazqа sөzьm senьmdь.

„Körsettjm“ deimjn, ьmdaimьn—
 Kədjк қылар җерјmdj“.
 Səz көвөidj, ьlqaidь,
 Maqtannьң көtј көrјndj.
 Qazaqtь җegen qairattь „er“*
 Үгьндь да ьerјndj.
 Ərј-ьerј tartьььp,
 Jsј aramь җeңјldj.
 Alqьнь kuctј asaular
 Noqtaqa vasь kerјldj,
 Үlken-kјcј aqьньң
 Bərј sөz vor terјldj.
 Qairamь җetken qaitь vi
 Qairьньp netsjn көңјldj?
 „Өz malьm“ dep qolqan mal
 lesjne ьerјldj.
 Aqьнь җandar qamalar,
 Kertјrdj sonda erјndj,
 Arьzььлар көвөidj,
 Bolьstьң көtј сөmeidj:
 „Qaitsjn ьaiqus!“ demөidj.
 Bјr kertјrmei terјmdj,
 Kyn batqansa savamьn.
 Ərј-ьerј daрыldar.
 Etek ketken җaйььp,
 At көtјne җalрыldar.
 Olazqa җeіsјn degen vor,
 Bөqtar җurmјn ьarqьldar.
 Keіeјreuge talaqьm,
 Tіjr te kettј, ьarьыldar.
 Pьььqтьң көvј ьüqьp җyr,
 Bettese almai саңqьldar.
 Asььp omьrau, kyn ьstьq,
 Qoіьn kettј alqьldar.
 Eј җөndj ьolьstar
 Maqtanьp җyr, tarqьldar.
 Kьlkјsј җaqsь qarqьldar,
 Үnј ьөlek sartьldar.
 Sөilese ketse ьjr җerde,
 Aqьнь qattь aңqьldar.
 Olazqa kјrse өзgeden,
 Mereј ystem җarqьldar.

*Bul sөz ьügnөqь ьasрalarında „ei“ dep ьasььqan, ьjraq maqtanььna qarap „er“ dep tyzettjk. Red.

Eјn ьüzьq ьolqan soң,
 Olaz җatьr җarьыldar.
 Tavanьңnan tozasьn,
 Qür җygіrјp, tarрыldar.
 Ant-ürqanmьn өзjm de,
 Bјr mјnezven өtreimjn.
 Momьndьq kuctј ekenjn
 Kөrsemдаqь kьtpeimjn.
 Siezden soң eіjmdj
 Qьььp alьp ketpeimjn.
 Əueide көtјm vos көрјr,
 Mьqтьqa neqьp ьetteimjn.
 Ғuandь qoіьp, җuastь,
 Bјraz-qana җetteimjn.
 Olaz ьardaqь qьььqть
 Olaz җoqta өtreimjn.
 Kəkjр-сүkjр, көr-җerdj
 Paіda көrјp өtpeimjn.
 „Mьnau aram, tentek“ dep,
 Ec kјsјnj terpeimjn.
 „Өzјndjk ьol“ dep, ei җeіp,
 Qürastььp septeimjn.
 Bүzaqьньң ьylіgјn
 Ғaqsь aqьl dep qür deimjn.
 Syiegjm җasьq, ьuьn vos,
 Bјraz-qana ailam ьar.
 Allam qürььn, ьjlemjn
 Bolьstьqтьң җoіь tar.
 Qaitјp көmek ьoladь,
 Antürqan өңkei ьrь-qar!
 Kөrgenjm əlgј, oilacь,
 Үiat, namьs, qaldь ma ar?
 Endјgј sailau ьolqanda,
 Tyse me dep taqь җar,
 Bül kynjme ьjr kynj,
 Bolamьn qoi deimjn zar.
 Aqьl altar, tuqandar,
 Bül sөzјmdj oilandar!
 Kөtelecke** көвөidj,
 Sөгjs estјp tozдь aҗar.
 Mьnan eіdj aštariьq,
 Kјsј emesрјn kel, qütqar!
 Qoidan kelmes qorььqqa
 Nege ьoldьm münca јükəг?***
 Eі җaйьдь, җetpei me,
 Olazqa da ьjr qavar?

„Тақъ вуйтјр кеттјн“ деп,
Қозқау салар қолқа алар,
Қыты қысым қылаған соң,
Ым сотқа айналар.
Кјрлј воһр тускен соң,
Көрген кунјм не болар?
Өзјне мәлјм tentekter,
Өз бетј мен не тавар?
Қақаз берер, қарманар,
Алақында sandalar.
Бүһнәқьдаі дәурен қоқ,
Уһьқ қоһ таралды.
Өһјрјк берген қақаздын
Алды артына қарады.
Өз қақазы өз көзјн
Қоқалтуға қарады.
Таһр аһр қалқанһн,
Қыһьһндь саналды.
Уһь, залһм, zakoncjk
Таһр алды талалды.
Көрмел түһр tysemjn,
Temjr көздж sarалды.

1889

(ӘСЕТКЕ)

Бјреуден бјреу артыла,
Өнер өлценјр тартыла,
Оқыған, әлген әлген-ақ,
Nadan — nadan-aq сан қыла.

Оқыған әлгер әр сөздж,
Nadandal болмас ақ көздж,
Nadan қөндјге, қөн келмел,
Бјлер қайдақы сәргеждј.

Nadan қуанар, арсандар,
Тақырқар тура қалсандар,
Татынды етеме болмас,
Adamsьp, bosqa taltандар.

Ақы қоқ, қайды қоқ онда,
Јсј қоқ терјс пе, оң ва?
Тјленјр, телмјрјр, јздener,
Тыһ ва, іәкі вјр сом ва?

It көрген еckј көзденјр,
Елерме, қындь сөзденјр.
Қасынан ylgјsjz cјrkjn,
Ne қыһьн өнер јзденјр?!

Kјsjmsјr белгјлј әлгјс,
Бјреуге sondal-aq kylgјс.
Бүһьқыһьр, бүлданыр bosqa,
Өзјmcjl, оңбақан cermјс.

Kјsjde бар болса талар
Отырмаһ ол воһьн валар;
Қырыр әрқайдан јздener,
Алар өз syigenjn қалар.

1889

* *
Məz voladə voləssə
Arqarə uləq qarqanqə.
Çaləratəp oğsə
Cəndj cəkren çarqanqə.

Kunde çarşə volə mə,
Bjr qələqə çarqanqə?
Oqalə ton tola mə
Ar, ulatən satqanqə?

Kulmeç qarqəp, qarqatəp,
Sailəp ar maqtanqə.
Taç qalamən, qampaləp
Çoqə-vardə satqanqə.

Yij məz vor qol soldə
Suyicəje çarqanqə.
Əurə qıldə, saldə oldə
Yidegj tənəc çatqanqə.

Ecnərsə emes çübanar
Aqıl kəzven vaqanqə.
Ças valadaı qıanar
Bjr dəmdjnj tatqanqə.

Kəzj varlar oılən
Kylər kətjn acqanqə.
Qasietjn volən
Beker tögj çacqanqə

Qıanarlıq qız emes
Çaltəranlıq taqqanqə.
Əzgelerj, vjz emes
Tysjrmekcj qarqanqə.

Oşə da esep volə mə,
Ar, əvuyj çarqanqə?
Mily volsa, çolama
Bos çeljgj çarqanqə.

Bjr ves nadan oıvassə,
Nansaç onən qosqanqə.
Çasəq, çaman volmassə
Çamandəqtan qarqanqə.
Ol „voldəm aq“ deı veger
Büləq qarqəp vasqanqə.
Elen qarqəp eljrer,
Elertj kəzj asqanqə.

Çalə məljm cocqanən,
Turtkenjnen çasqanval
Bjr qələmnən vasqanən
Keselj kəp asqanqə.

Odan ymjt kjm qələr,
Çol tavar dep sasqanda.
Yitj asqan çoləqar,
Kəcjkrei-aq tosqanqə.

1882

* *
Bijmdjden cыqqañ sөz
Talartьda bolsьn kez.
Nürьn, sьrьn көrage
Kөkregjnde bolsьn көz.

Çyregj aina, көñlj olau,
Sөz tьndamas ol balau.
Өz өnerj tür talau,
Uqpassьn va sөzдж tez.

Әvlet vasqañ elerme,
Sөzge çuьq keler me?
Tyzu sөzge sener me?
Tyzelmesjn vjlgen er.

„Айтсѣ — айтсѣлар“ çalьnar,
Uqçьc çansьp savьnar.
Uqrañ çatьp çalьqar,
Uqçьb-olau volkyiez.⁹⁴

Ças baladañ çensjkoñ,
Bailaulь emes aqьl ol.
Ollaqañь ait pen toi,
Bçqañ-qьlçañ it mjez.

Sulu qьz ven iә vatьr,
Bolmaqan soñ tәnrj alqьr.
Cьqьp keter, la qalqьr,
Oqan aqьl — aram vez.

Çaqьbda aitsan, çanь erjр,
Uqar көñlj cьn verjр.
Dertj jcjnde em көrjр,
Nege altьndь desjn çez.

„Ol tәnrj-al“ cьl, ker өsek,
Qulьq, sүmдьq iә өsek.
Bolmaqan soñ vjr esep
Meilj qamqa, meilj vөz.

(SEGJZ AIAQ)

Alьstan sermer,
Çyrekten terver,
Cьmьrlar volqa çalьlqañ;
Qiuadan çauьp,
Qisьpьn tauьp,
Taçьpь ⁹⁵ çetjр qatьrqañ;
Tolqaub toqsañ qьzьl tьl,
Sөlleijn desen, өзjд vjll
Өtkjrdjң çyzj,
Kestenjң vьzj,
Өrneгjn sendeñ sala almas;
Bjlgenge marçan,
Bjlmeske arzan,
Nadandar vәhra ⁹⁶ ala almas;
Qinalma beker tьlmen çaq,
Kөñj sjz qulaq olqa olaq.
Basьnda mi çoq,
Өzjnde ol çoq
Kylkьcjl kerdeñ nadannьq;
Kөp aitsa көndj,
Çürt aitsa voldь
Әdetj nadan adannьq;
Boьda qairat, oida көz
Bolmaqan soñ aitra sөz!
Qalnalдь qanьq,
Acidь çanьq
Mjezderjn көrgende;
Çigerlen, sjlkjn,
Qairattan, verkjn
Dep nasiqat bergende;
Uatsьz, arsьz saltьnan
Qalqьp keter artьnan.
Aulaqqa cьqrәl,
Sьvьrlar vüqrañ,
Mejrlenves ec sөzge,
Paldasьz aqьl —
Bailausьz taqьl
Atadan vala oib өzge;

Sanasъz, oisъz, çarъm-es,
 Өz oında — ar emes.
 Tasъsa ösek,
 Bsqrtsa kesek,
 Qumardan әvden сыqqаны;
 Курьldek maqtan,
 Tavъtъn qaqqan,
 Aңdъqаны, vaqqаны.
 Ыnsар, ұlat, tereң oi
 Ollaqan çan çoq, çauър qoi.
 Bolmasъn kekçl,
 Bolsaisъ kerpçl,
 Çan aıamaı kesъr qı.
 Ogъnsъz ыçaң,
 Volъmsъz qıçaң,
 Bola ma дәulet, nәsъr vıl?
 Eңbek qılsaң erjıveı,
 Toıady qarıңd tјlenveı.
 Egjınnıç evjı,
 Saudanıң tegjı,
 Yırenъr, oılap mal jzde.
 Adal vol vaı tap,
 Adam vol mal tap,
 Quansaң, quan sol kezde.
 Bırjıdı qazaq, bırjı dos
 Kөrmeseң — jstıң vәrj vos.
 Malıңdъ çauqa,
 Basıңdъ dauqa
 Qor qılma, qorqa, tatulas;
 Өtjrk, ırıq,
 Ykmet zorıq
 Qırъsъn, көzjң asımas;
 Uıatъn, arıң oıansъn
 Bıl sөzjmdj oıansъnı
 Tamaqъ toqtъq,
 Çıtъsъ çoqtъq
 Azdъgar adam valasъn.
 Talasъr vosqa,
 Çau volъr dosqa,
 Qor volъr, qırъr varasъn.
 Өtjrk saqъm toldъ qoi,
 Өkјner uaqъn voldsъ qoi.
 Çıtъssъz sandal,
 Erjksjz maldъ al
 Degen kјm var senderge?
 Qılъqtъ көrgjç,

Sımдыqtъ vjlgjç,
 Tavъlar kjsj çenderge.
 Yc-tөrt çыqъ әdetjң,
 Өzjңe volar çendetjң.
 Auырмаı tәnjm,
 Auыrdъ çanъm.
 Qaңqартты, qыstъ vasъmdъ;
 Tarıldъ көkjrek,
 Qыsıdъ çyrek,
 Aqъzды сыqъr çasъmdъ.
 Syfenъr kykј, toqtъqqa,
 Tartъrtъ öner çoqtъqqa.
 Qairatъm mәljm,
 Kelmeldj әljm
 Maqsüt aıys, өmjр саq;
 Өtken soң vazar,
 Qaitqan soң açar,
 Ne voladъ qır qu çaq?
 Kec dep qaitar çoi emes,
 Çoi azyqъm mol emes.
 Bjr kjsj mьnqa,
 Çөn kjsj somqa
 Әlj çeter zaman çoq.
 Qadrlj vasъm —
 Qairattъ çasъm —
 Aıqaimen өttj amal çoq.
 Bolmasqа volъr qara ter,
 Qorıqpen өtken qu өmjр.
 Sөzuar⁹⁷ vjlgjç,
 Zakoncjk, көrgjç
 Atanvaq maqsüt, maqtanvaq.
 Çasqanъr, qorqъr,
 Çorqalar, çortъr,
 Imense eljң, vartanvaq.
 Qarqaqanъn çer qılmaq,
 Aıqaqanъn zor qılmaq.
 Xoc, qorqtъ eljң,
 Qorqıtqan senjң
 Өnerjң qaisъ — aıtъr ver?
 El andъr senj,
 Sen andъr onъ,
 Qыt etkјzveı vaqъr көr,
 Oınasç qatъn volsa qar,
 Aңdъqan erde qaıa ma ar?!
 Kөmeksjz көzjң,
 Bjr çalıqъz өzjң,

Бақа алмай ваһың сандалар.
Ваһыңда тартқан,
Сығыңды айтқан
Сығылаһың сырт айналар.
Ой — қаның бүзүк үйге-қар,
Қарыһың тауыр сені ала.
Ваһ көзі қап вор,
Арқа ваһ саң вор,
Ғәне түгер ғалрылар;
Ғығыһыр түгер,
Ваһыһ қуғыр,
Тағы қуғыр салрылар;
Әвүһіҗ қайда, ар қайда?
Өз ваһыңда не пайда?
It yrse wala,
Talaqyn ala,
Quady itren kektesyr;
Urshqansyr „oi“ dep,
„Uiat“ dep, „qoi“ dep,
Ylkender tiar tek desyr.
Ony wjlsen, münny ne?
Men de uiat js qyldym del
Bjlgenge qol vos,
Bolsaicь qol vos
Talarıtyң dәмjn tatuqа;
Bjlmegen soqyr,
Qaiqьsьz otyr,
Tamaqь tolsa — җatuqа,
Ne ol emes, wül emes,
Menjң de kynjm — kyn emes.
Qylymды jzder,
Dynienj көzder,
Ekj җаqqа уңjldjm.
Qulaqyn salmas,
Tjijmдж almas,
Kөp nadannan тyңjldjm.
Ekj keme qуғырqын,
Usta, җetsjn wуғырqың. **
Ғар tasqa wardyң,
Kynde atqai saldyң,
Onan da сықты җаңqығың.
Estjyr уңjn,
Bjlseм dep җөnjң,
Kөp jzdedjm, qаңqығыр.
Baiaqь җartas — wjҗ җartas,
Qаңq eter, tyktj waiqamas.

Ғалаһы җарты,
Atıьsь җарты.
Qairьlyp sözdj kjm uqsyn?
Jete dert qalyң,
Auzdan җalyң
Bүrg etjр көzden җas сыqsyn!
Kyidjrgen soң сыdatрай,
Qoia ma eken җыlatрай.
Mамьqtan төsek,
Tastal wop kesek,
Ғанwasqa watar, uıqь җоq;
Sьwьg wop sözj,
Mәz wolyр өзj,
Oılanar eldjң siqь җоq.
Balaqь qulyq wjҗ aldau,
Qьsьlyqan җerde җан җaldau. **
Atadan altau,
Anadan төrtөu,
Ғalqьzдыq көrer җerjm җоq.
Aqaiьn bek көp,
Aitamьn еrtөp,
Sөzjmdj uqar wjreu җоq.
Molasьndal waqsьnyң —
Ғalqьz qaldym — tap сыnyң!

1889

* * *

Səuiləñ bolsa keudənde,
Мьна səzge kəñljn vəl.
Eger səuiləñ volmasa,
Meiljn tjrjl, meiljn əl.
Таньmassьң, kərmessjn,
Qartaqan soñ kəzđj cel.¹⁰⁰
Imamsьzđьq namazda
Qьzьvastyñ¹⁰¹ salqan çol.
Kəp suьldağ ne tavar,
Bilemese vjr kemel.
Berekelj bolsa el—
Çaqasь çailau ol vjr kəl.
Çarьraqь çalqalьp,
Bulqaqtaidь, soqsa çel.
Çan-çaqьnan kyrkjrep,
Qūlьp çatsa aqqan sel.
Oпьң malь əzgeden
Əzgece vor əser təl.
Berekesj ketken el—
Suь asьqan vatraq kəl.
Qūis qaңqьldar, çaqalar,
Culal almas çazqь təl.
Oпьң suьn jcken mal
Tьcdaq tjr aspas vel.
Kəl dep oпь kjm çailar?
Suь qūrsьn ol — vjr cəl.
Edinitsa¹⁰² çaqсьсь,
Ergen elj — veine nəl¹⁰³
Edinitsa nəlsjz-aq,
Əz vasьndьq volar sol.
Edinitsa ketkende,
Ne voladь əңkei nəl?
Berekeđj qasьrma,
El tьnьc bolsa çaqсь sol.*
Ras səzge talasьp,
Aqçem volma, çanьm kell

1889

* Myrseittjn qol çazmalarında osblai çazьloqanda, vürьnəqь vaspararında „el it bolsa, çaqсь sol“ deijngen. Bız Myrseit çazvasьna sytendjk. *Red.*

* * *

Men çazvaimьn ələndj ermek usjn,
Çoq, vardь ertegjnj termek usjn.
Kəkjregj sezjmdj, tjlj oramdь
Çazdьm ylgj çastarqa vermek usjn.
Bul səzđj tasьr ūqras, talaptь ūqar,
Kəñljnjn kəzj asьq, sergek usjn.

Tyzu kel, qisьq, qьңьp, qьrьn kelmei,
Sьrьn tanьp, js vjtres, sьrьn kərmel.
Cyu degende qūlaqьñ tosañsidь,
Əskən soñ, mündai səzđj vürьn kərmel.
Tan qalamyñ aldьñqь aitqandy ūqra,
Çəne aita ver deidj çürt tьnьm vermel.

Səz altьm əzret Əlj aidaqarsьz,
Mündai çoq altьn iek sarь ala qьz.
Kərljktj çamandar, əljm tjeper,
Bolsьn degen çerjm çoq çjgjt arsьz.
Əsjre qьzyl emes dep çirenvenjz,
Tyvj tereñ, səz artьq vjr vaiqarsьz.

Batьrdan varьmtasь tuar daңqoi.
Qьzсьl da, qьzьqсьl da—əure çan qoi,
Arsьz, malsьz, aqьlsьz, çaruasьz,
Eljrmelj maskynem vaiqalqan qoi.
Bes altь misjz vəngj¹⁰⁴ kylse məz vor
Qinalmai, qьzyl tjlj, kel tjlđj al qoi!

Əlenj var, ənerlj jnjm, sjzge
Çalьnamьn, mündai səz altpa vjzge!
Əzge tygjl əzjne paidasь çoq,
Esjl əner qor volьp keter tyzge,
Səñqoi, daңqoi, oinasь, kerjm-kerbez
Qanca qьzьq voladь əzjnjzge?!

1889

* * *

Әуелде вјг суық мүз, ақы зerek,
Сылыған тәла-voidь ыстық сүрек.
Тоқтаулыық, таларты, сьdamдылық,
Бұл қайраттан сьқадь, вјлсең керек.

Ақы, қайрат, сүректј вјрдеі ұста,
Сонда толық volасың еиден вөлек.
Секе-секе вјгеуј сарытраидь,
Солда соқ сарым-estј сьқась demek.

Ақы да, аси да соқ, кылкј de соқ,
Түлар, қайнар вјг сүрек қыладь өлек.
Вјгеујнјд кунј соқ вјгеујnsјз,
Оһым сол усеујнјд сөнјпн вјлмек.

Орасьқтық, құмарлықпен ол екј қол,
Құмарлық вјг нәрсј усјп volадь сол.
Сенен артық қан соқ дер орасьқ voidьм.
Мен не volsam, volайып—сен аман vol.

Көңілмнјд тақаты сен volқан соң,
Сьсығына нұғына қан quansьп.
Вјрге сьққан вјгеуге сьқраусь edј,
Сыкјмдј тјгј сьнқа netken сьansьп?!

Орасьқтық кelse сепер воһнды аһр,
Сүдeter vezgek ауру сьқылданьр.
Түла војды тоңқызар умјт yzse,
Dәmelense, өrtener куйр-сьаньр.

1889

* * *

Қор voidь сьаньм,
Sensјz de менјд кунјм!
Bek вјттј халјм,
Тақдырдан kelgen зүһым.
Тақдыр etse alla.
Ne көrmeidј рәнде?

Sairai бер тјлјм,
Sарқайқан соң вүл дерттен!
Byгјldј велјм,
Сар тайқан соң әр sertten.
Qамьқты көңлј,
Qaitse volar сьңлј?!

Saқьндым сенј,
Kөрmedјm деп көр zaman;
Adam деп менј,
Salmadyң сен қат мақан
Сәі тава а!mai сүрек
Сьсықан соң syiek.

Бұл қылаған зарым
Barsa сьардың маңына,
Ол қылаған дәгјм
Орасьқьтпың сьаньна*
Oңaldьгьр оидь,
Tyzetpei me voidь?..

1889

* Бұл қол кел кесіртмеде „barsa орасьқ сьаньна“ деп сьзыладь. Red.

Sen menj ne etesjñ?

Menj tastap,
Өner vastap,
Çайыңа
Çана алдар,
Арвар;

Өз бетjñ men sen ketesjñ.

Nege әure etesjñ?

Қосылыспай,
Васылыспай
Воильца

Çәне çattan
Вай тар,

Өмjр воиль қор etesjñ.

Et çyrek өrtendj,

Ot vor çapыр,

Çайың сапыр

Исеме,

Ittel қортың

Зартың,

Sen yzdjñ қол вай çelkemdj.

Kjñ vjler ertendj,

Өljm айтпас,

Kelse қайтпас

Kjсjге.

Bygjngj кун

Варамың,

Çoldas ettjñ sen vөtendj.

Қасьқтық қың çол!

Çetsen-çettjñ,

Çetpei өттjñ,

Ne vөldь?

Armanda өmjр

Өттj;

Oilar ma eken vjр, menj sol?

Saldьrap алақ-қол

Çetpei sertke,

Исjм дертке

Tez toldь

Аçal иақты

Çettj.

Men өleijn, sen sau-aq vol?

Сын çyrek—vjр çyrek

Qaita tolқыр,

Çoldan қорқыр

Аиьмас,

Сегjнjsjр,

Qaitpas

Өlse vjр сөзбен, ne kerek...

Vjlesjñ sen zerek,

Men pөndөңe,

Boldь deme,

Kel, qarasl

Eckjñ сөгjs

Aitpas,

Raqьm қылаң, kel erterek!

Өzj sorь etse, amal çоқ.

Сын қақық мен сақан!

Keijр çyrsem,

Senj көрsem,

Lөm-mim dep,

Vjр сөз аитар

Xal çоқ;

Erjр keter vol sol amant

Oйыңды сен мақан

Vjр vөlmedjñ

Tez kelmedjñ

Menj jzdep,

Jejnde ьстық

Qan çоқ.

Tas vauьr çar vol qoc amant!

Çar senjñ көңljñ çоқ,

Aq etjñdj

Nür betjñdj

Mencjktj

Qылмақан соқ

Alla,

Өzj sorь etse, amal çоқ:

Sen attьñ çөnsjz оқ,

Tөңj қазь,

Tas tarazь,

Tentektj

Süramas dep

Qalma,

Sert vüzqanьñdj vj', огь çоқ!

(ÇJGJT SƏZJ)

Aittım səlem, qalam qas,
Saqaq qırvan mal men vas,
Saqlıqanda senj oılar,
Keler kəzge ıstıq ças.
Senen artıq çan tumas,
Tusa tuar, artılmas.
Bjr özjnen vasqaqa
bntıqtıqım aıtılmas,
Asıl adam alınmas,
Bjr betjnen qairılmas.
Kərmesem de, kəsem de
Kənjlm senen aırılmas.
Kəzjm çatqa qaramas,
Çat ta maqaq çaramas,
Tar təkəkte təsjndj
Iskermedjm çalaqac!!
İyqımda sjzdjñ cac,
Aıqalasır tai-talas.
Ləzzet alsaq volmaı ma,
Kəz çımulı kənjı mas.
Sjzde sımvat, vjzde ıqlas,
Osı səzjm vərj ras.
Sjzdei çardıñ çalıqanda
Qızıqına çan toımas,
Etjñ-etke tıgənde,
Demjñ tıjı syıgənde,
Tən sımırıar, vol eırjı,
Jcjm ottal kyıgənde.
Çyrek valqır ıgənde,
Jckj sırđı tyıgənde.
Jzder tavar sünqarmın,
Çarastıqtı çyıgənde,¹⁰⁶
Qızıqında çoq oqat,
Qarar toıman çyz qavat.
İstıq tartır varasın,
Bjr saqattan vjr saqat.
Sjz qırqanı çez qanat,
Ac, betjndj vjr qarat,
Çaqındı ver, çıyqtar,
Tamaqıdnan alqatı.

(QBZ SƏZJ)

Qıstırır maqtasız,
Ollasañ, ne tappasız?
Bjzde erjk çoq, özjñ vjl,
Əidenege vastasız?!

Bjzde ərkjmdj vaıqalmız,
Tar bergennen talqalmız.
Sjzdei asıl kez volsa,
Qattır vastı çalıqalmız.

Aqlına səzjñ sal,
Sjz çalıñ coq, vjz vjr mal;
İstıq səzjñ kjrdj jcke,
Mal tıra ma sımırı.

Qavıl kərsəñ kənjlm çal,
Tastar ketsəñ, ıarımıl,
It qor adam volar ma,
Bıl çalıqanda sorlındaı?!

Tjlegjmdj verməsəñ,
Amalım ne çerlesəñ?
Yıjr qılma volıña,
Sın çaqı kərməsəñ!

Qalıq volar çermen ten,
Qara kənjlm çermen ten.
Sənsjz maqaq çat təkək,
Bolar veine kərmen ten.

Sjz vjr sünqar çahvaz,¹⁰⁶
Çer çyzjnen alqan vaç.¹⁰⁷
Bjzdei qarır esepsjz
Esıgınde çyr mıqtaç.

Kənjñ tırsa vjzđj alır,
Sınmenen qozqalır:—

Bjz qьrqaьl, sjz tьiqьm,
Tolattai ver, kel de aьp.

Tal ɕvекtei oralьp,
Gyl ɕьььqtaɪ vьralьp,
Sajmaqьdnap ɕapcьlьp,
Qalsьn qumar vjɕ qanьp.

Munь ɕazdьm oilanьp,
Oida vardaп tolqanьp.
Kjɕse Jɕne oqɪ ver,
Bozvalalar qolqа aьp.

Munь oqьsa, kjm tanьp,
ɕyregjne ot ɕanьp,
Sezdj uqarɪbq ɕan tapsa,
Aitsa ɕarar, ən saьp.

Өлең ɕiqan tьvapanьp,
Ən yirengen ьrqaɪьp,
Sorɪ Kəkvaɪ* qor voldь au,
Osьncadan qur qalьp.

1889

* *

Bjlektei arqasьnda eɕgen vьgm,
Colpьsь sьldьr qaɕьp, ɕyɕse aɕьgn.
Kamcat vөгjk, aq tamaq, qara ɕactь,
Sьlu qьzdьn kөгjɕ pe eң mьndaɪ tyrjn?

Alasь az qara kөгj ainadaɪn,
ɕyɕne ьstьq tɪɕ salqan saɪn;
Yivjregen aq ettj, aɕьq ɕyɕdj,
Tjɕj ədemj kөгjɕ pe eң qьzdьn ɕaɪn?

Buraң vel, volь sьlu, kjckene aiaq,
Voladь osьndaɪ qьz neken-saiaq;
Pjskən alma sekjɪdj tattj qьzdb
Volamьn da tьramьn kөгgendeɪ-aq.

Egerde qolьn tise vjlegjne
Lypjɪdeɕ qan soqadь ɕyregjne,
Betjɪdj taɪar varsaң tamaqьna,
Cьmьɪar, vu enedj syiegjne.

1889

*Kəkvaɪ aqьn Anaidьn zamandass. Red.

* *
*

Sür vult tysj suьq qaptaidь aspan,
Kuz volsa, dьmqьl tьman ьerdj vasqan.
Toiqanь ma, vьlmeimjn, toiqanь ma,
ьыqь oinar vie qacqan, tai ьarьsqan.

ьasьl сөр вәсесек ьоq vьrьqьdai,
ьastar kylmes, ьygrmes vala culai.
Qaьrсь cal-kempjrdel tysj ketjр,
ьapraqьnan aьrьlqan aqac, qurai.

Vjreu malma sapsidь, saьp ijь;
Salььraqь tartьpь ььrьqь kijь;
Enesjne iьrtjр cuda ььvьjь,
ьas qatьndar ььrьlqan ьamaidь yijь.

Qaz, tьrna qatarlanьp, qaitsa vergen,
Astьnda aq comсь¹⁰⁸ ьyr ol vjр keruen.
Qai auldь kьrsen de ьavьrqaqь,
Kylkj-olьn, kьrjvaidj seijl-seruen.

Kempjр-cal qurqan qaqьp, vala vьrsen,
Kьnjlsjz qara suьq qьrda ььrsen.
Kemjk syiek, sorpa-su timegen soq
Yide it ьoq, tьsqan aular, qaida kьrsen.

Kyzeu tozqan, otь ьoq eldijь maqь,
Tьman volar, ьel soqsa caq tozaqь.
Ot ьaqraqan yijьnjь sьrь qasьp,
ьstan qorьqdan qazaqьnjь qurьььn zaqь.

1869

* *
*

Qaraca¹⁰⁹ ьel¹¹⁰ toqsan men sol vjр-ekj al,
Qьstьnjь vasь: vjreuj erte, vjreuj ьai.
„Erte varsam ьerjmdj ьer qoiam“ dep,
ьqtьrma¹¹¹ men kyzeude otьrar vai.

Kedeldijь ьzj ььrer maldь vaqьp,
Oтьruqa otьn ьoq yzvei ьaqьp.
Tozqan iьn ььlьtьp, tonьn iьer,
Sekren toqьr, qatьnь vьrsen qaqьp.

ьas valaqa yide ot ьoq tьrqaqan mazdar,
Taltaiьp, qaqtana almai ьle ьazdar.
Kempjр-calь var volsa, qandai qьn!
Vjр ьaqьnan qьsqanda ьel de azьnar.

Kьrj qoi epter solqan vaidьnjь yijь,
Qai ьerjnde kedeldijь tьrsьn kyijь?
Qara qidan orta qar ьrьspai verse,
Oda qьlqan kedeige ylken sь.

Qar ьausa da tozvaidь vai valasь,
Yi ььlь kijz tьtqan ainalasь.
Vai ьlьna ьalсь ьlь ьalьnьсь,
Aqьp ььrjр, oinatar kьzdijь ьasь.

*Vai yijne kjre almas, tьra ьmtьlьp,
Bala ььqsa, asьnan yzjр-ьlьp.
ьq ьaqьnan sol yidijь ьzar ketpes,
Yigen ььktijь kьn ьaqьn otьn qьlьp.

ьkesj men cecesj valanь aqьp,
Ol da ьzjndel it volsьn azqьr-azqьr!
Asьn ьөnder jce almai qьsladь,
Qurьььnan ьialьp ьqсen ьalьp.

* Osь sonqь ekj cumaq 1933-ььlqь vaspasьna seijngj vaspalarqa kjrmei qalqan. Eldegj ьazvalarda da ьoq. Tьnjrberdj degen aqasьnьd vala asьraqa-
anь kьrjр otьrьp aitaqan. Red.

Çalsь ujnе çalsь asьr, as vermes val,
Artьq çalsь, artьqsa çызmetke ora,
Baida mejr, çalsьda vejl de çoq,
Açьstьqan ekeujn qūdaьm-a!

Alsa da aiancaqtan kedel sorь,
Eçvek vьmes, vaidaь da çoq qoi ornь.
Ças vaila, kemrьr-calьn tentjretel,
Bjr çьs saqta, tas volma sen de o-qūrlь

1889

* * *

Çaçьmas dos çalqta çoq,
Ainьmas sert qaida var?
Alda көrgen artta çoq
Mьsqьl, ɵsek aila var.

Çaqsььqьd kynde ьmьt,
Bjr çanьsaç, voldь kek;
Paldasьnan voi suьt,
ɵzj timel çyrse tek.

Paida, maqtan ɵzjnєn
Artьla ma ant-ьrь?
Çarьsa ɵsek sɵzjnєn,
Aita versjn carq ьrь.

Kjmge dostьq көp ettjm,
Tьvь voldь vjr keijs.
Çaqsь ɵmьrьm əure ettjm,
Çar tava almai vjr tegjs.

Çau qoçandap, vьrtaьr,
Dos qūvььr, əure eter,
Kjmь tentek, kjmde aьr,
Tekserє almai ɵmьr ɵter.

Silasarlьq tektjnьd
Kjm tanьmas nūsqasьn,
Kynde ɵzьmcьl eptjnьd,
Nesjn adam ьstasьn?

1889

(QARA QATYNQJA)

Qara qatyn degenge, qara qatyn,
Yzjr-çulyp alyp çyç qanaqatyn!
Ala çazda! walyç ker wjr çatraidy,
Qazaqtıç ne qılasyn çaraqatyn!

1889

* * *

Çastıqtyn ot, qaldasyn,*
Çyrekij tyrtjç qozqamaı!
Qılymny wljç pıdasyn,
Dynienjç kerkjç woçamaı?!

Adamnyç tauyp aılasyn
Kjçylkjç oilamaı,
Qatınyç kęçjç saılasyn,
Qolqa ol tyspes woılamaı.
Maçavvat qızıç kjç kęrer,
Onıç dęmjç tatpasa?!
Wjç çola wasty kjç werer,
Çanyça qatıç watpasa?!
Aıamaı çanyç dos erer,
Çoldastyç aqtasa.
Aıdına aıdar kjç keler,
Erjçwel çyçjç waçpasa?
Maı waçraqıç çarua wop,
Adal tauyp aıçpıç —
Qır aıçaimen әre wop,
Өnerdjç çatyn wasa ıçpıç.
Endj nenj jstemjç?
Węjnen de wos qaldıç!
Aıwzqa keljç tys dęmjç,
Qılyp çyçjç qır saıdıç!!

1889

* Bol olen Awaidın mınan wıçınyç wıspalıçına kjçmeı qalıçan. Myrseit keçjçmeıçjnde 1889-çıdıç çazılıçan ęlerder toınıda eken, wjç de sonıç qoldandıç.
Red.

1890-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Bai setjldj,
 Bjr veijldj
 Eide çaqşь qalmadь.
 Eldegj erkek,
 Bosqa seltek
 Qaqьp eljn qarmadь.
 Çendj, çensjz
 Sөz tepeusjz,
 Bas pen alaқ vjr qıсар.
 Uğssa—oğsь,
 Elge volьs
 Yiden yrgen itke usар.
 Özj üльqqa
 Kədjrj çoқqa
 Qaramaı öz qalqьna,—
 Sөz qaiьmaı,
 Çөndj aıьmaı
 Çürtqa savar taıьna.
 Taıьmadьq,
 Çarьmadьq
 Çaqşьqqa vjr jrgelj.
 Qoıьna aıьp,
 Pəle saıьp,
 Aңьqanь өз elj.
 Sactь maıьp,
 Berdj vaгьp
 Volagьnda çürtьna,
 Emjrenves,
 Endj rjspes,
 Uqsamas jc sьrtьna.
 El de çaman,
 Er de çaman,
 Aңьqanь өз elj,
 Elde siaz,
 Oıda oıaz,
 Oңvai-aq tür әr tyrj.
 Kettj vjrjk,
 Sөndj erjk—

Endj kjmge nettemek.
 Eljn ala,
 Ottь çala,
 Taisa alaқьn kjm көmek.
 Öttj өmjrm,
 Qaitь көnjlm—
 Bul dynienjn jsnen.
 Çasь qırьbь,
 Çanь türqь,
 Dos pa degen kjsjden.
 El kereksjр,
 Sөzge emeksjр
 Ne voladь maqtanьn?
 Beilj cikj,
 Açьь kyikj,
 Osь çürt pa tarqanьn?

1890

Em tava almai,
 Ot çalındai
 * * * Toldı qaiqı keudege,
 Sırlasa almai,
 Söz aca almai
 Bendege,
 Bosqa üialır,
 Tekke imenır,
 Kımdı kersen, men sonan
 Betij vastım,
 Tura qactım
 Çalmaçan.
 Uıqı tamaq.
 Qaldı dım-aq
 Keregi çoq as volır.
 Çai çatraqım,
 Tınc tarraqım
 Kuc volır.
 Ças çuregim
 Çandı menin
 Çai tava almai iarımı
 Öziñ oñda
 Çaqı çolqa
 Aqıñ.
 Ças terekñ çarıqı
 Çamırdı, soçsa çel,
 Tıstı moıñ,
 Toldı qoıñ,
 Aqı sel.
 Men pañ edim,
 Bıqam edim,
 Ectemeden qaiqıñ.
 Tez dertendim,
 Keide örtendim,
 Keide müz.

1890

* * *
 Keldik talai çerge endi,
 Kırge-aq qaldıq kerge endi!
 Qızıl tıñm vıñsız,
 Sözmde çaz var cıvınsız,
 Tıñdaucım da uıqımsız
 Qıñ tıñm bergendi!
 Oñ çasqa kelgence,
 Örcelenır ölgence,
 Tava almadım ec-adam
 Bızdın sözge ergendi.
 Ömirdin öziñ taıñsır,
 Bıñmsızven alısır,
 Çıqtıq mıñe velge endi.
 Endi alanda çıqılma
 Sımas çerge tıqılma,
 Qol vıñıqı çelgendı..
 Qaiqı çıqır ıqqa,
 Qamaltırsın tıñıqqa,
 Sergi künim, sergi endi.
 Balapan qıstai ondalır,
 Qanatıñdı qomdanır,
 Çatpa üiada qorqanır,
 Uç, künim, kökke, kergi endi!
 Künide qaiqı, çalın zar,
 Altatıqın sözm var,
 Salsın qılaq uıqandar,
 Övıñ sözm, övıñ endı..
 Jete qaiqı dert pısır,
 Kökrektı ört qısır,
 Altıq künim tervendı.
 Öziñ çalqız, nadan kör,
 Uıqırsın sen ne der?
 Dulek, arsız elge endi!
 Tıñtıq sımei qısınır,
 Ötirkke tıncıqır,
 Paleden tırmas cıvınır,
 Tıñ-volın çelk çengendi.
 Tuqan çerdı qı almai,

Tentektj çenjr tia almaı,
 Əlj otırmız ulalmaı,
 Tava almadyq ɵnge eldj.
 Əzelde tənrm sorı ɵttj,
 Arsz elmen əure ɵttj.
 Çalqyz yide künrenttj.
 Tağdyrqa vjldjk kɵngendj.
 Adam degen dañqym var,
 Adam qyımas qalqym var,
 Ətjrjk ren ɵsekke,
 Bəıge atyndai añqyldar,
 Tula voıym çjmgrendj,
 Barma torqa saqymaı,
 Çat yijnde satymaı!
 Sədarıym va ıarymaı,
 Çatuqa sьqrat yide endj!?
 Qatınydnıç oınasyn
 Kɵrsen, vjlsen, qoımassyn,
 Ne oilar eç öz vasyň,
 Sonymen teň vjz de endj!..

1890

* *

Özgege, kɵljm, toıarsyn,
 Əlendj qaitjr qoıarsyn?!
 Onь aitqanda tolqanьr,
 Jctegj derttj çoıarsyn!
 Saira da, zarla, qyzy tjj!
 Qara kɵljm oıansyn.
 Çylasyn, kɵzden ças aqsyn,
 Oıymraıym volalsyn.
 Qara vasqan, qanqyqan,
 Qas nadan nenj uqa alsyn.
 Kɵkregjnde otь var,
 Qulaqyn oilь er salsyn.
 Tьndamasa ec-adam,
 Əz çyregjm tolqansyn,
 Ər sɵzjne qarasyn,
 Jctegj dertjm qozqalsyn.
 Əuelesjn, qalqysyn,
 Ot çalyn vor calqysyn.
 Çylal-çylal ɵlgende,
 Arttaqyqa sɵz qalsyn.
 Mendei qarjr kez volsa,
 Moıyn salsyn, oıansyn,
 Qavyl kɵrse sɵzjmdj,
 Kjm tanьsa, sol alsyn.
 Ne paıda var, mьç nadan
 Sьrtyn estjr tañdansyn,
 Onandaqь vjr estj
 Jckj sьryn añqarsyn.
 Əzderjn de oilaңdar,
 Nece tyrlj çan varsyn!
 Qylym da çoq, mi da çoq,
 Daladaqь aңdarsyn!
 Çyregjmen tьndamaı,
 Qulaqyđmen qarmarsyn!
 Sonь kɵrjr, solarqa
 Qaitjr qana sarnarsyn?!

1890

* * *

Keide eser көңli qırqıyın,
Махавват іздеп таірнар;
Ісем деп веінет суһып,
Асан ҫүрек аіқынар.

Tartqan veinet, төккен ҫас
ҫүректің отын сөндірмес.
Махавват өмір көркі рас,
Өлген соң о да үндemes.

Махавватсыз — дүние дос,
Қайуанда оны қосыңдар!
Қызықтан өзге қалсаң вос,
Қатыны, балаң — досың бар.

ҫүрегі ҫұмсақ влген құл,
Сын дос тәппәл түһымас.
Паіда, мақтан вәрі тұл,
Доссыз ауз түһымас.

1890

* * *

ҫазытұры қалмаиды қыстың сызы,
Масатыдай құлпырар ҫердің ҫызы.
ҫан-ҫануар, адамзат аңаласа,
Ата аңдай елҫірет кыннн көзі.

ҫаздың көркі енеді ҫыл қыһымен,
ҫағандасыр ҫас кылер құрғыһымен;
Көрден ҫаға тұрғандай кемпір мен ҫа
ҫалбаңдасыр өзіннн тұрғыһымен.

Қырдағы ел ойдағы ел мен араласыр,
Күлүмдесір, көркісір, қысағасыр;
Сауа қуған ҫастардың мойны восар,
Сыһығасыр, сығасыр, мауғын васыр.

Тыле ваздар, қой қоздар — қорда су,
Көбелек пен қыстары да саіда ду-ду.
Гүл мен ағас маһыһыр қарағанда,
Сыһдыр қақыр, вұрандар ағады су.

Көі ҫағалар мамырлар қу менен қаз,
ҫамыртқа іздеп, ҫығырр вәлалар мәз;
Үсқыр атпен зыратыр тастағанда,
ҫарқ-ҫүрқ етп ілінер көк дәуіпаз.
Қыһ қатарлар вәлланған қанҫығаға,
Қыһ вұрандар ҫавыһыр, қылады наз.

ҫазға ҫақыһ кыһнер қыһ-келіһнек,
ҫер ҫызыне өң вerer гүл вәісесек.
Қырда торқал салраса, саіда вүлвүл,
Таудағы әнін қосар вәлқыһ, көкек.

ҫаға вүлмен ҫамытар сәудегерлер,
Діқансылар ҫер ҫыртыр, егін егер,
Сауанын влреуі екеу воһыр,
ҫаға төлмен көвейр дәулет өнер.

Bezendjir çer çyzjn tərjm seber,
Meirvandıq, dınlige nürn teger.
Апатъздаі çer іjr emjzgende,
Beine әкендеі ystjне aspan tәner.

Çaz çjberjr, çan bergen qara çerge,
Raqmetjне allanьд көnjл sener;
Mal semjrer aq penen as көbeier,
Adamzattьд көnjл әsjр көterjler.

Qara tastan vasqanьд vәrj çadьrap,
Bjr sarannan vasqanьд peilj ener.
Tamacalar qarasaң tәnj jsjne,
Boььд valqьp, eridj, jcte çjger.

Kempjr-cal cuaq jzder, vala cular,
Mal mazatsьp, quanьp, aunar-qunar.
Çьrcь qūstar әuede әlen altьp,
Qıqu salar kәldegj qaz ven qular.

Kyn çoqta kjsjmsjner çıldьz ven ai,
Ol qaitjн qara tunde çarqьldamaı;
Taң atqan soң sьqarьп kynnjң vjlr,
Әnj qasьp, vola almas vürnәqьdaı.

Kyn—kyieu, çer—qalьndьq saqьpьstь,
Qūmarь ekeujnң sondaı kystj,
Kyn qьrьndar çyrgende, көp qoçandар,
Kyieu keldj, ai, çıldьz көtjn qьstь.

Aı, çıldьzqa çьь çel qavar berjр,
Çan çanuar qanar toıqә eljrjr;
Azalь aq көrpesjn sjlke tastar,
Çer kyljmder, әzjne sьraı berjр.

Kyn kyieujn çer көkseр ala-qьstai,
Vjreujne vjreuj qosььspai;
Kөnjlj kyn levjne toıqannan son,
Çer toььqьp, tyrlener totь qūstai.

Adam tjktep көre almas kynnjң көzjn,
Syjр, çььp turaдь çan levjzn;
Qьzьl arai sarь altьп satььna
Kynnjң kecke kjrgenjn көrdj көzjm.

1890

(ÇÜMBAQ)

Alla mьqь çaratqan segjz vatьp,
Balacьdan soqьsьp әlj çatьp,
Kezek-kezek çьqьsьp, çatьp-türp,
Kjm çьqarь veigjsjz tyvjnde aqьp.

CECUJ:

Münь tapsam, ollanьp aqьп deңjz,
Taва almasam, aqьldь volar nemjz,
Qьs venen çaz, kyn menen tyn, daq
çaqьsььq pen çamandьq — voldь segjz.
penen çür

1890

(AQBUBAIOQA)

Ata-anaqa köz qıanıs,
Aldına alqan erkesi;
Kökjregine көр çıvanıs,
Gyldenip ol öikesi;

Erkelik kettj,
Er çettj,
Ne vjttj?..

Oqıarsın moldaqa onı;
Yiretersin әneni;
Medeu etip oıy sonı.
Çanь тьньтьq көrmedj;

Çasında kytj,
Dәme ettj,
Bosqa ettj.

Ata көni çanvasa vj,
Artıq өner сырpasa;
El тапмаi, yі тапр qır,
Çaruasında ұрpasa;

Ymjti qaida?
Sonь oıla,
Avalla!

Syter ulyñ volsa sen syi,
Syijnerge çarar ol;
Syikimj çoq, qır ması vı,
Syiretlijp öter sol;

Tavylmas qalla,
Avalla,
Ne paıda?

Zarlanarsın, oilanarsın
„Ne volam dep endj men;“
Qırvylardan qorlanarsın,
Tәdj isjne sen de көni

Qaiqьsyz vende,
Kөrdjñ ve?
Өmijñde?

Tәdj sorıy etse vende,
Ne vjttjer qır çылар?
Çjgerj çoq, aqыь kende,
Çambasınnan çat sular!

„Bjç çaman men ve?“—
Deisjñ ve,
Kөniñde?!

1890

Myrsejttjñ vjç көçirmesjnde onь өлең onьндаi бiçас, өlсеumen çазылqан „Talqa mjndjk, toıqa çaptьq“ degen, vürün basылmaçan vjç өлең qosa çазь-тыр. Ol tegjñde nelek өлең volatın. Myrsejttjñ ekjñcj vjç көçirmesjnde vө-lek өлең volьp çазылqан da eken. Bjç de onь mьnadан vөljp çеke kyıde çь-ıerdjk.

Red.

1891-ÇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЈ

Zaman aqyr çastarь,
Qosьlmas esьjr bastarь;
Bьrjne-bьrj qastьqqa,
Qoьlna tьqqan tastarь.

Saudasь ar men imань,
Qairat çoq voьn tьqalь;
Enьekren ettj auьrtal,
Qur tьlmen maldь çtqalь.

Өnjmsjz jske ser-sever,
Maldanqа tyspei nesj өner,
Sьrca toisa mas voьp:
Yige kelьp syikener.

Kylmөndөp keler көzderj,
Qalçьnas keler өzderj.
Kekekter, sekek etem der,
Cocqa tuar sözderj.

1891

* *
x

Kөzjnen vasqa oь çoq,
Adamnьd nadan әuresj;
Sonda da көñlj tьm-aq toq,
Çaiqan, qaiqan әnesj.

„Bьlmeisjn“ dese, çel, өkre,
Deidj „odaqь tәrj jsj“,
Bьrjnen-bьrj vөlek pe?
Iemnjд әdjl vөndesj.

Çyреktjд көzj acьlsa,
Хаqtьqtьд tyser sәulesj.
Jctegj kjrdj qacьrsa,
Adamnьd xikmet keudesj.

Nadannьd көñljn vasьp tьr,
Qaraңqьlьq perdesj;
Aqьldan voь qacьq tьr,
Oьnda vьraq caruasь.

Kьtарть molda terjs oqьr,
Daqardat voьp sәldesj;
Mal qūmar, көñlj bek soqьr,
Byrkьtten kem ve çem çesj.

Çyреkte aina çoq voьlsa,
Sөz voьlmaidь өngesj.
Tьndaqьc qanca көp voьlsa,
Sөzdj üqarlьq kem kьsj.

1891

* *

Çastьqьtьd otь çalьndar,
 Ças çyреkte çançan saç;
 Talartьd atь aғыndar,
 Әrқыlnça salçan saç.
 Uaьm az, ymьt көр,
 Et auьrtmas belnetke;
 Byçjn erтең çetem деп,
 Kөңljge alçan дәuletke.
 Qairatpen kьrьr, çalьnvaь,
 Aqьlmen tauьp aillasьn;
 Men qalalqа salьnvaь,
 Çьb çyзven çainasьn.
 Qairatqa senьp qaqьtьqraь,
 Çazasьn tauьp, çaulasar;
 Qatьnca tьlmen çaptьqraь,
 Maidanqa cьqsa çarasar.
 Çalьnь qaltar denenьd,
 Ynemь tьrmas osь saç;
 Talalqь kәj dynienьd,
 Bьr ketьljьn üstap vaç.
 Qutьqь çalan, betь adam—
 Balçamaь senbe qutьbьq;
 Çьlmanь sьrtta, jсj aram,
 Kez volar qaida sorьbьq.
 Dosьda dostьq qarьz jс,
 Dьcраньda әdjl voll
 Asьqьs tyvьj өkьnjс,
 Oılanьp almaç — savьr sol.
 Aq көңljdь çaqsьdan,
 Alanvaь salьs ortaçqа.
 Aqьb, aғы tapьdan,
 Qu sөzьn alma qolçaqа.
 Sьm-sьrçia qu zaman
 Gyl көrjner çьgьtke;
 Qьzьqь өmьr çalnaçan
 Keudesь toьp ymьtke.
 Bьr nәrsenь ünatsa,
 Qaita oılanьp qaramas.

Maqtatьp, çьrtь culatsa,
 Qutьmaғы sol qьzva vas.
 Senьserge kelgende,
 Sene verer talçamaь,
 Çьrtь qutьqьr sengьcke
 Tьrar ma qulьq çalçamaь?
 Aғы ketken aldaçьc,
 Menь-aq alda sөkrejьn,
 Balь tamçan ças qamьs
 Ormasaңcь көktejьn.
 Senь çaqsь көrmese,
 Sener me edj sөzьne?
 „Iarьmaь“ деп terlese,
 Ar emes pe өzьde?

1891

* *

Qызарып, сўрланьр,
Lypjlder çyregj;
Өзgeden ўрланьр,
Өzдж-өзj keregj.

Ekj қасьқ қўмарь
Bjr çoldan қалта алмай;
Çольқса ол зарь,
Sөz çөnder aita алмай.

Алаңдар ақығып,
Çyrekpen аьсьр;
Sьвдьғып, тьқығып,
Kөңjmen тапысьр.

Dem аьs jsjjр,
Sauқась суьпыр;
Belgjsjz қьсьпыр,
Pjсjпj қўвыпыр.

Ьқы тьsjр,
Tўmandap көzderj;
Yndemei syjjsjр,
Mas воьр өzderj.

Çаньда çарьғақ,
Ystjnde çўldьz da;
Elwjer-qaltьrap,
Çjgjt pen ol қьz da.

Өzge oьdan тьпыр,
Bjгjmen вjгj әуре,
Çyrekke қўпыр,
Çан raxat вjгj сәуле.

Çyregj elçjrep,
Buьndar वोsanьр;

Raxatpen әisjrep,
Kөzjne ças аьр.

Çyirjk тjл, tereң ol,
Sol kynde qaida edjп?
Qасьққа moььп qoi,
Çeңjldjn, çeңjldjn!

1891

* *

Közjmnjn qarasy,
Könjmnjn sanasy.
Bjtreidj jcmde,
Qasyqyñ çarasy.

Qazaqyñ danasy, —
Çasy yiken aqasy,
„Bar“ demes sendei vjr,
Adamnyñ valasy.

Çylyñ, çylyñ
Aqyzyr köz maññ.
Aituqa kelgende
Qalqama söz daññ.

Çyrekten qozqalyñ,
Ədepten ozvayñ.
Əzj de vjmei me,
Kör səiler sozvayñ.

Tereñder qaralyñ,
Telmjyr türmaññ.
Biqavar çyrgensjr,
Bek qattı sñnalyñ.

San kjsj mññalyñ,
Savymen sññalyñ;
Kyteljñ, çanamyñ,
Es raqym qymalyñ.

Aqylyz vı volmas,
Səulesjz yı volmas,
Çyrekte oty çoq,
Adamda mı volmas.

Çyn qasyq sy volmas,
Sy volsa sy volmas,

Ağzymdy altaññ,
Qıı volar, qıı volmas.

Keñ mandai, qalyñ sac
Ia vjr kez, ia qılac,
Aq tamaq, qyzy çyz,
Qaraqym, veyñdj aci

Qara köz, imek qas,
Qarasa çan toımas.
Auzyñ val qyzy gyl,
Aq tjsjñ kjr calmas.

Qyr mürññ qyrca vel
Solqydar soqsa çel.
Aq etjñ ylvjrep,
Əzgece vjtken gyl.

Qaraqym vermen kel,
Bjzge de köñjñ vөл!
Qalqamnyñ nısqasyn
Kör, közjm, vjr kenell

Qatqyñ — qys, çyzjñ — çaz,
Bolamyn көrsem məz.
Kylkjñz voidı alar,
Bülbıldai çyqa əuez.

Kjsjmsjr dyrdaraz,¹¹²
Bırañdar qılma naz.
Mal tygjı vasyndy
Çolyña versem de az.

Isjñ gyl aqyqan,
Nürññ kyn calqyqan.
Kөrgende vol erjr,
Sytegm valqyqan.

Qatasyz qalryññan,
Əzj artyq dañqyññan,
Qyzy tjl çyqa almas,
Maqtaudyñ cartyññan.

Sensjñ — çan læzzetjı
Sensjñ — tən çəvetjı

Агъдса саратан —
Аллаһъ гахматъ.

Көржк — тәңрj дәулетj,
Қыса ынар құрметj.
Сүлүдъ сүймектjк —
Раиқатвар syndetj.

Ne desem, saqan ep,
Qasъqьnda qaiqъ çep.
Өrtengen çyrekke
Bjr көрген volar sep.

Bjzderde qasъq көр,
Qaisъъ saqan дөр.
Çөnder te aitradъm,
Çyregъm lypjlder.

Назына кjм сьдар?
Бүгандар çyг сьдар.
Qasqala kylgenj
Qьладъ тьm құмар.

Eg emes qьmsьnar,
Өrkjм-aq ümsьnar.
Qüdal-au, vül көңljm,
Кyn var ma vjr тьnar?!

1891

* * *

Mensjnveucj em nadandъ,
Aqьsъz dep qor tütъp,
Tyzetpek edjm zamandъ,
Өzjmdj тьm-aq zor tütъp.

Tarradъm көmek өzjme,
Көр nadan men aьsъp;
Kөnbөdj eckjm sөzjme,
Әdetjne qarъsъp.

Çan cөcьrlъq tyrjnde,
Bәrj vjrdei elerjр;
Üstal almadъm vjrjn de,
Kekidj keijn cegjnр.

Әrinemen el kettj,
Qoqlandъ, maqtandъ;
Quat vjttj, kyn өttj,
Çarьlqa qüdal çatqandъ.

Men qaçъqan aьqрьп
Qatъп vala qonaqъ;
Senderge de qanьqрьп
Çürtъң anau valaqъ.

Çarь emespjn, zarьmьп,
Müпь da oila tolqanьp;
Çürtъm deuge arьmьп,
Өzge çürttan üfalьp.

Varьmta men partia
Bәrj mastъq çürt qumar;
Sьpьra elerme sürqia
Kөр pьancjk¹¹⁸ nenj üqar?

Tatulьqtъ, тьпьстьqtъ,
Qoңь көrer, kem көrer;

гьдренен қилықты,
ьзық көрет, өңі енер.

Mündai elden воиңд tart,
Men қақыдым, сен қақы!
Айыр-айыр өтті қарт,
Көпведі құрт, не ылақы?

1891

* * *

Қайық сығар йымнен,
ьза сығар вйымнен;
Қайық мен ьза қысқан соң
Зар сығадь тйымнен.
Қайыр қызық көремін,
Әуре сарсаң кунымнен?
Қайылыр, қарар байқасам,
Ат сава алмас мннмнен.
Қайылы, қартаң вьздеі са,
Қарай берсең, қайда қоқ?
Есер, есрйк болмасаң,
Тйрйккен пайда қоқ.
Ақы вьтпес дәулетке,
Дәулет вьтпес келбетке,
Болымсыз қилық толымсыз,
Болды балаң қорғекте.
Йсмен қау вор, сьртмен—
Кйм тойар қылқан құрметке?
Кеңйкте туған қоқ,
Сьқсын деген қел бетке.
Тарықта қанса тапса,
Қадйр болмас әлбетте.
Силаса елн ұлығтар,
Араласаң қызығтар,
Қызық ренен тыныстыққа,
Қазақ тұрмас тоғығтар,
Қаңқылдар вьреу ән салса,
Вьрйне-вьрй қызығтар,
Тевнйсйр қамалар,
Тоқтатыр болмас сьрығтар.
Тызу бол деген кйсйге
Тызу келмес ьрығтар.
Сьрдаң тартыр қасады,
Остайсын қайыр қызығтар?
Ел қайын вьйр қансаңыз,
Айтаын қылақ салсаңыз.
Кейвьреу дйрйр қыр,
Қер тәңрйсйр кер мақыз¹⁴

Keivjreuj zakoncj
Ondymassyp berse agz,
Keivjrij prge qol vergen
Jcj zalym syty avz.¹¹⁸
Keivjrij qacypa varyp cyr,
Bolmasa da qac paryz:
Müsymandyq ol oillar,
Ötegen qacan ol qarыз?
Däuletj çoq, vuryl sac,
Yijne ket, toptan qacl..
Aqaiynnyj jcnen,
Cyqa qalsa tal-talas,
Partia çыр, mal soisa,
Bata oqisyn, çeisjn vas.
Basalqa söz sende çoq,
Aitqan sözjn „malyn sac!“
Itce jndet¹¹⁸ tjlemei
Çat yijnde öseñ de ac!
Oillar-oillar qarasam,
Osyndai cal qaida çoq?
Qozqau salyp qozdyqys,
Kezbe caldan paida çoq.

1891

ÇOMBAQ

Qara çer adamzatqa volqan meken,
Qazyña jcj tolqan әr tyrlj ken;
Jcjnde çyz myñ tyrlj asyly var,
Solardyñ eñ artыqy nemene eken?

С е с и j: т е м j r.

189

ÇUMBAQ

Сьпалар, еі çjgjtterl keldj kezjn,
Səuləñ volsa, vermen kel, talapť erjn!
Çan qũmarť dymede nemene eken?
Sopť vjlseñ, ər nenj vjlgenderjñ!

С е с и j: vjlmekke qũmarıyq.

1891

1892-ÇЫЛОЇ ӨЛЕҢДЕРЈ

Boıy vũlqañ,
Sözj çylmañ
Kjmdj kørsem, men sonan.
Bettj vastym,
Qattı sastym,
Tura qastym çalma-çan.
Öz oıynda,
Tul-voıynda
Bjr mjnj çoq vendesjr,
Tyzde mьrzañ,
Yide sьrdan,
Sözj qylçan erkesjr.
Bas qũrasьp,
Mal sũrasьp,
Bermegenmen ketjser.
Adam aular,
Sьryra saular,
Balıy çaular, çetjser.
Söz qьdьrtqan,
Çurt qũtьrtqan
Antьn, arьn saudalar;
Bũttь, cattь,
Yi sanattь,
Baidan attь almalar.
Kedej er,
Keselj zor,
Maldь vaidan sorıy çoq;
Ac көmektjñ,
Çemdem-ktjñ
Bosqa əlektjñ ornь çoq.
El qaqьndь,
Mal savьldь,
Urıyq, ətjrk gude-gu
Baıy vaspaq,
Bj saspaq,
Əulekj aspaq sьryra qu.
Aqь vergen,
Aıtsa көngen

* *

Çyregim, oıbai, soqpa endj!
Bola verme tım kылk.
Kөрmeisjn ve toqta endj,
Kıjme senseң sol cıkj!

Çetjm qozь tas vaıьg,
Tyңjler de oтыrar,
Sorıь çyrek münca aıьg,
Nege qattь soqтыqar.

Senjserge çan tava almaı
Sendeledj it çyrek.
Tjrcıjkte vjr qana almaı
Bül ne degen tentjrek?

Çoq dep edjn keregjn,
Top çıьp eң vjr völek.
Kezek keler demedjn,
Endjgj kerek, qal kerek?

1892

(OSPAHOJA)*

Çatnaçan tuьn çьqылmaı,
Çasçanьp çaudan тыqылmaı,
Çasaulь çaudan vıьылmaı,
Çau çyrek, çomart qıvьылmaı,
Çaqсь өmıjıjn vüзылmaı,
Ças quatьң toзылmaı,
Çalьn çyrek suьnvaı,
Çan vjtkennen tyңjımeı;
Çaqalal çailau dөuletjn
Çasyl cөvj qarılmaı,
Çarqьrap çatqan özenjn
Çaidaq tartьp suılmaı,
Çaidarь çyzjn çavьılmaı,
Çaidaqtar qasьp savьılmaı,
Çan vjtkenge çalьnvaı—
Çaqсь өıjpsjn iarьılmaı!..

1892

* Ospan — Anaidın keңçe jısj.

Sürqəbt tamar dım ayrkır,
Barqət necrənt sulaldı,
Çenmənen köz syrtır,
Surtanır çigir çalaldı.
Helmisjn, çılama,
Təvəkət qət qudaqa.
Əhər ait, yige qaitt.
Atandə anan azqıtır,
Türqəzaqan heicke,
Alıas onı çazqıtır,
Əkeldə bastır ketske,
Heide cənir ora çoq,
Bygjn çalın, ertən coq,
Heidjjan setti çut.

1892

(OSPANOJA)

Kecegj Ospan
Bjr völek çan—
Yij bazar, tyzj toi.
Aqca nərse
Ala berse,
At ta mjnse kəndj qoi.
Ala vərden,
Kele kərden
Bjr kynj vasın vürdü ma?
Keldj qartar,
Aldə sap-sap,
Kettj maq ma?
Çauqa mıltyq,
Dosqa ıntıq,
Çan asar ma osıdan?
Qorqpai etij,
Çanqa çettj.
Arman ettj dosınan.
El tamaqın,
Çürt azavın,
Çeke tartqan kettj gyl.
Sondai erdj,
Ala vərde!
Tavar endj vjzdjd el.
Əldj Ospan,
Kettj copan,
Endj kjm var vaq qonar?
Ürla, qarla,
Çürttə carla,
Oıla, varla, ne volar?
Çürt tınymsız,
Bərj uqımsız,
Endj olarqa sızde çoq.
Sırtə avız var,
Çelqavız var,
Altə avız var, özge çoq.

1892

1893-ЇЫЛОЇЫ ӨЛЕНДЕРЇ

Al, seneijn, seneijn,
Aitqanьңa көneijn,
Salma oraqan sorььң
Jcjn aram demeijn.

Aq көñjldj әdjл çan,
Tavьlar dep көreijn,
Ia sytse, ia kylse,
Elçreijn төneijn.

Çaraly көñjl çazьlar,
Dyntede raxat var cьqar,
Çaqь adam degen qurь söz
Emes cьqar tavьlar.

„Өtken өmjr көrgen tys.
Ne qьlqanda v r volar“,
Dep nanьr em, „maqan nan“,
Ne tartьm men nanqanнан?

Çyregjmdj qan qьldь,
Өtken өmjr, өlgen çan.
Aqьl jzdep, zeritтер,
Bәrjn sьnar sandalqan.

Bjrjn tappai solardьң
Endj jcjme oi salqan.
Tula-voldь ulattь
Bәrj aldaqьc süm çalqan.

Basьңa tidj vaiqadьң,
Bәrjnen vastь çaiqadьң,
Taqь var ma, —aitarьң?
Nanqьc volsaң, endj nan!..

1893

* *

Çaqьsьbьq üzaq türmaidь,
Çamandьq әrkez tozvaiddь,
Ymjttjn atь elerjр,
Qos tьzgjndj sozvaiddь.

Qanca\terkj salsaң da,
Uaььmnan ozvaiddь.
Bjr çaiqьнь oilasaң,
Çyz çaiqьнь qozqaidь.

Çer qorьqьc çelkek cal*
Çeljр çyrjр, vozdaiddь.

Qursaqan vült acьlmai,
Asrannьң çyzj көgermes;
Өrәjgen çyrek vasьlmai,
Talartь көñjl elermes.

Cьraiddь çaiqь çasьrmai,
Kyljñң ernj kezermes.
Cьdasañ estj qacьrmai,
Qıldatьp, qor qьp cьbermes.

Kez kelse, çaiqь çat-qavat,
Qaңqьrtpai qoimas adamdь.
Qastetsjz tuqan o da çat,
Kynkjldep verer sazaңdь.

Bәrjnen de sol qьmьvat,
Qaltersjn өңkel nadandь?
Sьpьra vatьr süm qürvat¹⁸
Maqtanmen aldь mazamdь.

1893

* Buл ekj çol vürьñqь nasralarьңda vasьlmaqan.

BAIMAOJAMBETKE QATYNYNYN ATYAN
— СЪОJАРЪЛОJАН

Açyның çaqсы aq qyzy edim,
Çetjstrem dep aldъ;
Tjleujn tyzden tjlese,
Basta menj nege aldъ?

Sol çelkkennen çelgjr,
Çyndъ sagъ çoçaldъ:
Ovailaçan volaьn ai,
Çoçtamasam ovaldъ.

1893

1894-ÇЪЛОJЪ ӨLENDERJ

Antrenen tarqaldъ,
Çyьsa, keçeske.
Or qazyр vaiqaldъ,
Tua çau emeske.
Anttasъn alqaldъ¹¹⁹
Sen tentek demeske.
Kjm antъn caiqaldъ,
Amal çoç çemeske.
Az adam carcaidъ,
Eъjne көnbeske.
Basy ыңqai qaiqaldъ,
Amal çoç өlmeske.
El sasty, aңqaldъ,
Bi tartъ egeske.
Çurttaqъ mal — çaldъ,
Oi qьlar bermeske.
Өsjmge qol çaldъ,
Tai aьp cerkecke.
Almasa ol taldъ,
Dap-dalъn көrmeske.
Kedel vi çantaldъ.
Sauьr men өrkecke.
Saumaçqa ol valdъ,
Keçeser vi kecke.
Qaiçъ qьp volmaidъ,
Өkreler vjmeske.
Sytse de oңvaidъ,
Buryнqъ tystj eske...
Pььqtar calqaldъ.
Talasъp tendeske.
Bermeske qaçъp çoçtamdъ.
Өzjmen çemdeske.
Talasъp tarqaldъ,
Aççadan төrt-veske.
Bjrljktj caiqaldъ,
Araz vor өnbeske.

1894

* *

Qaitse çenji voladъ çürt vilemek?
Çürtъ syigen nârsenj o da syimek.
Јсјң verjk vor, nârsjge tiu salъp,
Paňsъmai, çaidaqъsъmai Јrј çyrmek.

Sasqanъңdъ kôrsetpe eckjmgе vjr,
Syitse de Јrјsјmen keňesјp çyr.
Keivјrјn qauъrtandъr mјnјn tauъp,
Keivјrјn çъbъ sөzven kөңjldendјr!

Kөrјnve el kөzјne äste qorqaq,
Çandъ çan demeitüqъn çan çьqъp vaq.
Anda-sanda qütъrqaп çaman emes,
Onъңdъ çjј qыlmai, çana vol saq.

Kјsјmsј qaida çyrseң olçaqа toq,
Cüqъma qalıq kөzјnce qarqaca voq!
Çürt ças vala çыlatъp tartъp alma,
Bјldјrtpeі epter alsaq zalaiъ çoq.

Çat elge çadaqaida sөile çargez¹²⁰
Tar çerde taipaludan tanva әr kez!
Çattъ çau dep elјңdj yrpitјp ap,
Çauqа çavdъq dep çіp paida qыl tez!

1894

* *

Qaracada өmјr tür,
Toqtatsaң toqsan¹²¹ kөрer me?..
Arttaqъ maida kөңjј çyr,
Çalъnsaң qaitъp keler me?
Maidaqъ çürtъң Јсј qar.
Bәicecek qarqa өner me?
Јсјңde kјmјңd otъ var,
Qar çausa da, sөner me?

Talappen ücъp, talъnъp,
Çar taraptъ¹²² kөzdemes.
Paіdanъ quъp alqъnъp,
Өzgenj äste sөz demes.
Keudesј tolqan quibъq oi,
Bәrј de pъsъq ezve emes.
Qumarъ onъң ait pen tol,
Paіda men maqtan, өzge emes.

„Aіdadъm, ürdъm, qırdъm“, dep,
Çalıqtar, çalıqъp, çatpai ma?
„Qаръsъn andъp türdъm“ dep,
Qılbъqъn vıldar çatpai ma?
Momyňnan çaman qorqaq çoq,
„Qu“, „pъsъq“ degen at qaida?
Arsъz volmai ataq çoq,
Aіdamъ çь volmai vaq qaida?

1894

* * *

Ças eşrjrm zamandas qara qıdъ,
Savъr, ar çoq, aila çoq, jldj, çıldъ.
Turlau qıbr eşnərse vasqara almaı,
Senjm] çoq, sermende eşkei çındъ.

Çamandıq, çaqıbrъ pen oqan vjr vəs,
Djn jsjn, qıdai jsjn aıbra almaı.
Antъn satъr, ant urъr, jzdegenj —
Vjr semjz at, aıaqъ vjr tabaq as.

Turlausъzđıđ qoıbnan ne keledj?
Bntasъz qaitъr eşer yirenedj?
Eđvegj çoq erpenen mal tavam dep,
Sendjre almaı, sene almaı sendeledj.

Onda onъ aldaıdъ, mında mınъ,
Çanъn verse tavıltmas sözdjđ cъnъ.
Altъ çaqıbr, çyz çıbrъ volqan vasъ,
Maıbn mjngen vjr semjz onъđ qıbnъ.*

1894

* * *

Qıasъqtъđ tıj-tıjsjz tıj,
Közben kər de, jcpen vjı.
Sytıser çastar qate etpes,
Meıjđ inan, meıjđ kyll

Oı tıjge edjk oıtallъ,
Qarъrsъz vjıjр sondaıdъ.
Vjıjр-aq urъr qoıucъ ek,
Endj jctme qonvaıdъ...

1894

* Myrseıttjn qoı çaznalarında bül çol „vjr semjzat noladı onъđ qıbnъ“
deıjngen. Ekeıjnıđ de maqnasъ qarattas, vjz sođıqъ naspararına syıendı.
Red

* *

Əsempaz bolma əg nege,
Ənerpaz bolsan, arqalan.
Sen de vjɾ kjɾɾjɾɾ dyniege,
Ketjgjn tap ta var qalan!

Qairat pen aqyl çol tavar,
Qacqanqa da quqanqa.
Ədjlet, sarqat kjmde var,
Sol çarasar tuqanqa.

Bastarq̄ ekeu soñq̄s̄s̄z,
Vjte qalsa qazaqqa;
Ald̄n—çals̄n, art̄n—müz,
Barar edj̄n qai çaqqa?

Paidan̄ k̄ersen, vas ūɾɾ,
Maqtand̄^çzder qaiq̄ alma!
Mjn̄ndj̄ ūrlar ças̄ɾɾ,
Maidanqa tyspēi v̄igj̄ aima!

Əzj̄nde varmen k̄özge ūɾɾ,
Art̄ylam deme özgeden;
Kyndestj̄gjn qozd̄ɾɾ,
Azarqa qalma ezveden!

Aq̄ɾn çyɾɾ, an̄q vas,
Ed̄vegjn ketpes dalaqa,
Ustazd̄q̄ q̄lqan çals̄qras
Yiretuden valaqa.

1894

* *

b̄st̄yqtan, sūyqtan
Bōȳnd̄ vjɾ k̄onj̄l.
Dȳnienj̄ ūm̄tqan
Q̄umar̄n tozar vj̄l.

Əuelgj̄ kezj̄nde,
Qaitraqan k̄onj̄ldj̄n,
Esepte özj̄n de
Tyɾj̄nen em̄j̄rdj̄n.

Vjɾ çaq̄s̄ kynj̄m der,
Q̄z̄ȳqren s̄ellesj̄,
Art̄ynan „ol nem^ç“ der,
Utal̄ɾ keznesj̄¹²²

Vjɾ aq̄ȳmaq əngj̄me
S̄ȳq̄ld̄ k̄erj̄ner,
On̄s̄yn özgege
Aituqa erj̄ner.

Aituqa vj̄lse, erj̄nves,
Nadand̄qren çerj̄lmes,
Vj̄lgen k̄jsj̄ aitsa oqan,
Nadand̄q̄ kemj̄mes.

1894

(ABDRAQMAN* NAUQASTANYP
ÇATQANDA)

Ia qıdai, vere kər,
Tjlegen tjlektj;
Qorqıtraı ornıqtır
Cosınqan çyrektj!

Сын çyrek elçjrep,
Alıadan tjleimjn!
Сын qalqam osь kyn
Bolьp tür kerekjtj.

Çyregjm suıdar,
Syiegjm сьтьrlar:
Alladan tjleimjn,
Qürıa сьвьrlar!

Zır etse vendes,
Bermeı me allasь;
Tən saulьq qalqama,
Qavьı vor көz çasь?

Ne çazam, iarьtmaı,
Qol corqaq, tjı maqau!
Səlemet özjıdj,
Kecjkrei көrsem-auı!

Bjгъsuьp, vjг ьсьp,
Baradь jc pьсьp;
Çyzjıdj vjг көrjр,
Syıgence vjг qıсьp.

Bjг ym't, ıjг qauьp,
Kөnjıge çol taуьp,
Kjrgen soç sөz qıьp
Ənege oi auьp.
Ekj alaқ ne qььp.

* Anadınь valasь.

Basqaca auьgьp!
Aьrtmaı, dөktorlar,
Çyrtmesjn çaqььp?!
Çaralar auьz actь,
Çarasь çarastь;
Çarasьz vjreuj
Neljkten ııqь actь?

Almasa doktorqa,
Nanvanьz soqьrqa,¹²⁴
Vızitke¹²⁵ tölemeı,
Сьraқьm, vos qalma,

Oı çesjn, oı çütsьn,
Сьraıьn сььtsьn!
Aқsanь alama,
Uıqьnь tьncьtsьn!

Əvsəmət* çienjı,
Oı senjn vjreujı;
Dostьqьn dostьqpen
Ətemek tjleujm.

Kөnjıdjı qostьqь,
Oı onьn dostьqь.
Barar em qoıьmnьn,
Bolmadь vostьqь.

Sarqaidь çyzjmjz,
Sarıldь көzjmjz;
Qataıьp saulьqsьn,
Saқьnqan өзjıjz.

Xatьmdь көrjıjz,
Kөnjıdj vөлjıjz!
Quatьn erk verse,
Kecjkrei keıjıjz!

Tua əskən çerjıjz,
Tuьsqan eljıjz,

* Buı sөzder Alma-ata qalasında. Abdraqmanınьn qasında sonьn nauqasьn kytjр çatqan Maçauıaqa arnalqan sөzder. Əvsəmət—Almatьnьn adamь. Maçauıa, sonьn yijnde çatьp, ketujne, көmejıne qattь rıza volьp Anadıa хat çazqan.

Zar vop tür körüge,
Unatsa kəñljz?!
Uatım çəuljmjz,
A, qūdal* deuljmjz.
Çazıbr ketsenjz,
Gyldener, əmjrjmjz.

1894

(ABDRAQMANOJA)

Allaın ıaxmetjn,
Iar tütbr¹²⁶ ərnege.
Araxman¹²⁷ ol atın,
Yiretken çymlege.¹²⁸

Düqatın ıuatın
Çıverme əngege!
Əvjctjn sıqatın¹²⁹
Berkjtsen keudege.

Rəucən¹³⁰ sıratın,
Tez kərset vėdege.
Osındal sarqatın¹³¹
Umıtam men nege?

Zar xatım—vül xatım,
Vjzđj tınc çyr demel
Azatır ıuatım,
Denem çyr kərmege.

Vül çazqan sünqatım¹³²
Kəñl acar vjr nama¹³³
Menđ sol raxatım,
Kəzjme syrmege.

1894

(АВАИДЫН АВДРАҚМАНОҶА КӘКЈТАИ АТЪНАН
ҶАЗОҶАН ХАТЪ)

Tijm saqan aitaibn,
Osb sөzdjn keljsjn tap!
Qoibm, senj qaitiijn,
Qalamdb türdbn qattb ustap.

Çyrekijñ sөzjn söile, tjl,
Çalqanb çoq वोіama.
Qu köse* qandai özjmcjl,
Bjr snamaj qoia ma?

Махавватвен qarap vaq,
Tamyр soqsa solqьldap.
Men çazaiьn sjzge xat,
Oqьp көrsjn ol cьndap.

Oqьp, көrjр valqasьn,
Maqanasь jcke kjre me?!
Urtaqan sөz dep aitasьn,
Sөz ürьbqqa çyre me?

Kjsj aitraqan sөz var ma,
Tegjs uqar qai qulaq?
Sөkkenjñ onь unar ma?
Yirengen sөzge men de ortaq.

Tula-voibm valqi gөр,
Әvjс aqam degende,
Meiljñ Maqac calqi ver,
Ne deseq de sөгem ve?

Kөrjngen soq vjr didar
Alla oqarьp kelgende;
Sьnaucь sonda tavьlar
Munda çatqan eiden de.

Tөsekke menjñ çatuьm
Uqьbqa әvden talqan soq;
Ustazьmnen tatuьm
Sen ekeujñ volqan soq.

* Qu köse—dep Maqan'ань aitadb. Ol Kөkjtaldьn qürdash. Kөkjtai An
dьn Sqaq degen jñsjñnь valasь.

Ças çyregjm qozqaisa,
Bjr allaqa tjegjm,
Ol qaraqьm oqaisa
Tьncьr edj çyregjm.

Çyzderjñdj sau көrsem,
Ekj көzjm nür enjр.
Qosьbьsьr vjr çyrsem,
Әnnemenj yirenjр,

Çerjñ aibьs çete almai,
Maqactan da men soribь;
Qьzьmetjñdj ete almai,
Qaimas edjm sol qüribь.

Kөzjmnjñ nürьsьz,*
Sjzsjz çoq quanьc.
Өmjrdjñ gyljsjz,
Kөñljme çuваньc.

Zar qьbьp tjeimjñ,
Raqmetjñ allanьn.
Eicjrep çьlaimьn,
Kөñljñ ac pәndenjñ.

Stqatьn qalqama,
Beregөр ia raxim,
Tjegjm vül qana,
Qaiqьmdь qьl saqьn.

Aqatai, saqьndьm,
Esen sau көrmekke;
Sөz tarpaи aqьrdьm,
Oqьqьz ermekke.

Osb kьn өmjrmjñn,
Esvjр çoq qьzьqь,
Çaralь көñljmьn,
Çazьlmaи sьzьqь.

Maqsütьm qatьmdь,
Az uaqьt volsa ermek.
Sөzjm çoq tatьmdь,
Xosьbьqpen көrjспек.

* „Kөzjmnjñ nürьsьz“ dan bastap aiaqьnna deijn vürьn nasьlmaqan. Myrseit
kөcjmelerjñde „Tijm saqan...“ qa çalqanьp çazьlqan. Bjr de sol kьyjñde
qaldьrьbьq. Red.

(ESKJLJK KIJMJ)

Oılanьr oıqа kettjm çyz çыqь өткен,
Топ қаваттар кigenjm cıdem cekpen.
Çeide-dambal aq saңnan, çarqаq calbar,
Çьгьm valaq, matamen әdjptetken.

Мьqсıma aıaqьmда вьlqарь etjk,
Kıjz vairaқ toңdьrmas ьzqar өtjр.
Yken kјse veljmdе çez saldьrқan,
Саqраqьm dәndәkujm çarq-çürq etjр.

Kylәpәra vastьrқan рүсрақ тьmaq,
Jckj vauьn өtkјzgen tesjk qılaq.
Товьlqьdan kesjр ар, çjрpen qadar,
Артьn velge qьstьrқan вәj qürьsqaq.

Qalmaqь qara yzengj, vјk qastь er,
Qançьdamda vallaulь çjрten çjder;
Çarqаq çastьq көpçjgm, çezdj рьстан,
Bjг keljstj saımanьm topqa mјner.

1894

(QЪZDARQJA)

Qoidan qоңьr, çыlqьdan toгь Bәken!
Adaldьqqa var eldjң zorь Bәken!
Urь-qarь көveljр, көt cөmeijр,
Nege voldь var eldjң qorь Bәken?

Leker, Bjtjmbal men Atalьqtь,
Çanqоçadan kјm көrgen qaralьqtь?
Baiüzaq odan soңqь adamь edj,
Bәrj de kјsj aq edj qasalьqtь.¹²⁴

Daуьval, qьzdar menen alpar-çalpar,
Ekeuj vjtjm dese, vashь calqar.
Ekj elerme, vjtjmge çөн keler me
Aqьь volmaqan soң artьn vaiqar?

Sөzjңjң vashь ьrçaң, soңь qылаң,
Çygensjz çyre vermek senjң ьrзаң.
Senen kycj kјsjler ne vor çatьr,
Zamanьңnьң tarьqьn oıla, mьzam.

Cotqara kјrse aldar, cьqsa kylgen,
Elermelj Dosaqqa kјsjmsjngen.
Bül topta maqan aitar kјsj var ma,
Daуьval men Qьzdardьң çөnjn vjlgен?

Aıtqоçаньң qulьqь senj eljrtken,
Bjг dem salsa, kycjketi soңьna ertken.
Menjң terjm tarььp kele çatьr,
Bürьn kјsjm emes eң çalqьz certken.

1894

936-ҘЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Talai söz wüdan wügn kör altqamın,
Тувн олар уаһм җер altqamın.
Ақыдылар арланьр ұйақан соң,
Ойланьр тызeler me, деп altqamın.

Qazaqtın өзge җürttan sözj üzn,
Вјrjnjn вјrj җарсаң ұқрас sözjn.
Көздjn җась, җүректjn қаныменен
Erjtuge wolmaidь jckj müzn.

Ғürtm-ai, җалғаqtamai sözge tysjn!
Ойлансь, сьртн қоһьр, sözdjn jcn.
Brҗандamai тыдасаң нең ketedj?
Сьдарақан söz emes қоһ әңjme ycn.

Adasьr alaңdama җол тава алмай,
Berjrek tyzu җолға сьд қатаймай,
Ne қыһм җоқ, nemese еңбек те җоқ,
Ең wolmasa kettjn қоһ мал вақа алмай!

1895

* * *

Ac qarın җүбанama майь as җemei?
Тоқ тұра алмас дәмдјден дәмдј jzdemei.
„Вјr тойған җала байьқ“ degen qazaq,
Et көr nse, qaitedj kyisei берmei?

Еңбек җоқ, қарекет җоқ, qazaq kedei,
Tamaq аңдыр қaitedj tentjremei?!
Et, pen қыһьз сьрқидь as җоқ deidj?
Оһ nemene җоқтығың әserj emei?

Et, қыһьз, tamaq wolsa әrkjme arzan,
Tәттj, дәмдј jzder ең onan da arman.
Өз рүһьтмен халjn җоқ kynde тolar,
Qıldьқ үгьр asaisьң asь warden.

Өз yjңnen тойарға қоһьң қысқа,
As берer аuldь jzder җүrsjn wosқа.
Вјr җjlk pen вјr аиақ қыһьз берgen—
Dereu senj җүmsaidь вјr җүһьзқа.

Ғалға җүр, җат җерге ket, мал тауьр kel,
Майьң wolsa, silamai тұра алмас ei.
Qaғыңның wағында qairat қымай,
Qaңдыр өtken өmјrdjn wәrj de җel.

Tәuekelsjz, talapsьz мал табылмас,
Еңбек қылмас еrjncek adam wolmas.
Esek көtjn җусаң да мал тауьр kel,
Qолға җүқрас, ec-adam кемjte алмас.

Qульқ, сүмдьқ, үгьльқ pen мал җылмас,
Sүm нәpsjn yjг wolsa tez тылмас.
Ztan cekpei қалmassьң ондай jsten,
Mal keter, mazaң keter, ar wüьrmas.

Asađan őrtađanđa ez řubanař,
Senjmdj dœulet emes sen quānar.
Eđvek qylmai tarđan mal dœulet volmas,
Qardbđ sub sbqyldb tez sualar.

Mjner atb, kjmjn b-r-bqcam qbr,
Sbmbattanbr, sbmrbbr tamađ ađbr.
Burađdar řyb řyzjn asqa satđan,
Ant ũrđanđa qosylna, ketsjn qanđbr.*

Kyldjrgjcteu kylkjcl qalřbđđa ũsta,
Kœzegen it t̄m-ađ kœp vjzdjn t̄sta.
Őz yjnep řirenjř qasbr řyrgen,
Ant-ũrđanđa qosylna qarbylsta.

1895

* Myrsejttjđ kœjrmelerjnde „ant-ũrđanđa“ degennjđ orn̄na „kezegeng“
ot̄radb. Bjz Turactb qoldad̄sq.

* *
Balalbđ œldj, vjldjn ve? *
Čjgjtjkke keldjn ve?
Čjgjtjk œttj, kœrdjn ve?
Kœrjlkke kœndjn ve?
Kjm vjledj sen kœjř,
Baianđdan sœndjn ve?
Baian̄sbzđa tœndjn ve?
Őide ant-ũrđan kjm vjler,
Botalb tyle sekjldj
Qoradan sbqrai œldjn ve?

1895

* Bal œlenjđ vjřnese řol̄ndaq̄b œzgerjs Myrsejt kœjřmesj vol̄nca kjřgzjldj.

* *
*

Kölenke başın uzartıp,
Abaş közden çasırca;
Kündü uaqıt qızartıp,
Kök çlekten asırca.

Künçirt köñlüm sızlasar,
Sırtı tartqan beuaqqa.
Tömen qarap mündasar,
Oı çıberip arçaqqa.

Ötken ömir—qu soqraq,
Qıdıradı taladı.
Kım aldadı, kım toqraq
Saldı, sonı sanadı.

Nenı tapsa, onı tar,
Çaramadı kerekke.
Öñkel uadı çır ar,
Sevedı sorı çyrekke.

Adasqan kycjk sekjld,
Uır çürtqa qaitqan oı!
Ökjndj çolın, vekjndj,
Düre volma, onı qoı!

Ermen¹²⁵ cıqtı, it qıl o
Bıdal cacqan egjnge.
Çal çurgendj ört qılır,
Тыңс өlsencj tegjnde.

1895

* *
*

Lai suqa mai vjtres qol ötkenge,
Kılemjz qasqır çalap dometkenge;
Sol qasqırca alaqtar tyk tappadı,
Köñlön çailaıñnan el ketken be?

Bergen be, tñrjm saqan özge tuıs?
Qılasın çer — çıhandı vjr-aq uıs.
Çarlıqtar çar taraptan köñl sorı,
Tappaqan vjr tıanaq ne eiken quıs?

Kynj-tynj oıymda vjr-aq tñrj,
Özjne qımar qılqan onıd emrj.
Xalıqqa¹²⁶ maxıd¹²⁷ aqıl çete almaıd,
Oımen vjgen narsenjñ bñrj dñrj.¹²⁸

Özgenj aqıl oıqa qondıradı,
Bjle almaı vjr tñrjnı völdıradı.
Talır ulqtar, közjndj acıymen,
Talırñır taqı da oılar zor qıladı.

Köñlge cək cıvhalı oı almaıymın,
Sonda da onı oılamaı qoıa almaıymın.
Aqılın çetregenj arman emes,
Qımarıñız qır mylguge tola almaıymın.

Maken bergen, xalıq qılqan oı lamaken,¹²⁹
Tır tesjn köksemeı vola ma eken?
Çane oıan qaitraqsın onı oılamaı,
Özge maqsat aqılqa tola ma eken?

Ömir çolı tar sopraq, ijgen çaq,
Ijtır ekj başın üstaqan xaq;
Imek çolda tıanaq, tegjstjk çoq,
Qular ketpe tura cıq, közjñe vaq!

1895

* *

Өise, өler тавиқат, адам өlmes,
Оl вjрақ қайтыр келjр, оlпар кyлmes.
Menjmen menjkjнjң атғылаһып, =
„Өldj“ деп ат қоһьрты өңкеl вjлmes.

Көр адам дyнге воl алдырған,
Воl алдыр, алақын көр салдырған.
Өldj деуге sia ма ойландарсы,
Өlmeitüqын артына сөз қалдырған?!
Кjм сyгер тjрjлjкке көнjl бермеi,
Бақи¹⁴⁰ қоlмас рәндjң¹⁴¹ тjнjн көрмеi.
Mjнj қайда екенjн вjле алmassын,
Тегең оидьң telmjрjр соһьна еrмеi.

Dynlege dos, аqiretke вjрдеi воlmas,
Ekeuj tap вjрдеi vor оһьңа алmas!
Dynlege ыһьң, махсағда¹⁴² амалсыздып,
Иманьн tygel деуге аузым варmas.

1895

(ABDRAQMAN ÖLGENDE)

Ағаһь атаһь қаһь edj,
Bejsten tatqan сарвәттj.¹⁴³
Ҙарьқтықтың өнерj
Айтуға тjлдj тервәттj.
Alaldьq, ақы Ҙасьнан
Qozqарть, тыһьстық вермертj.
Mal tygjl Ҙанға мырза edj,
Әr қыһьңа сермертj,
Mүһьдь, серlj, Ҙоқ-Ҙтjк
Аһьсар алдын кермертj.
Bәрjнjң көнjlн, тыһьдыр,
Bjреujн ала көрмертj.
Әdjл мырза, еr воһьр,
Әлемге Ҙайған өрнектj.
Tәуесjн eske тyсjрjр,
Tentektj тыр Ҙерлептj.
Qazaқтың ыһь қамалар,
Jzdegen сyзjн көрмертj.
Ақыһьнан ар қайған
Өlgence volar еrмектj.
Оl сьратты қазықтан
Dynlege eckjм келмертj.
Өlmeitjн атақ қалдыр,
Dynlege көнjlн вәлмертj.
Ҙарьқына аллаһьң
Erte ойлаған көнвектj.
Olar да тjрj қайған Ҙоқ,
Tjрjк арты өlмектj;
Oһь да алды вүл өljм,
Sавьрһьқ қыһьсақ керектj!

1895

(ABDRAQMAN ӨLGENDE)

Kecegi өtken er Әвге
Elden өjr asqan erektj.
Сүрегі сьль, воь құрьс,
Туьсь сәппан вөлектj.
Өнерj оьнд сүрт asqan,
Қыьмға көнлj zerektj.
Аламақан қарjпен
Qoldan kelgen көмектj.
Кjсjге мjндет сүктетпей,
Еңбекрен тарқан көректj.
Вjреудjн қылаң қарьзын
Айтқызвал артық төлептj.
Воiamasьз ақ көнлj,
Кjрлетпей кеттj сүректj.
Оllamaқан өljmнен
Сасқанамьн демектj.
Тақдырға тәвдjl¹⁴⁴ воla ма?
Савьрьлқ қыьсақ керектj.

1895

(ABDRAQMAN ӨLGENDE)

Tul-воьн ұлат ar edjn,
Eskerjр jstep ollaқан.
Тәуекелге nar edjn,
Talappen тегең воllaқан.
Erljкке de nar edjn
Yrenuge toimaқан,
Сасқа сас, оiқа көрj edjn,
Атақньн атьн қоimaқан.
Zaman, netken tar edjn,
Sol қалқамды қоimaқан?!

1895

(O S P A N O Ğ I A)

Kecegi Osran aqasъ
Kjsjnjn malъn çemertj.
Mal sûraqan kjsjge
„Çoq qaitemjn“ demertj.
Quatъ artъq, oib keң,
Çürttîñ wârjn çenertj.
Dosъna dâl çaz, çauqa aiaz,
Alъsqanda çenertj.
Adaldъq ucjn alъsър,
Çegjcke aqъ tœlettj.
Bas çaiqaimъn degennjn
Basъna saldъ ælektj.
Qъdъgъ qalъñ, malъ kœp,
Qыlmaqan kjmge severtj?
Ala qolsъz mърza edj,
Kem-ketjktj eleptj.
Onъ da aldъ wûl œljm,
Sawъrlъq qыlsaқ kerektj.

1895

(A B D R A Q M A N Ө L J M J N E)

Çырма çetj çasъnda
Abdraqman kœz çümdъ.
Sœuleñ wolsa wasъnda,
Kjmdj kœrdjn wûl sъndъ!

Dynieljkke kœñj toq,
Aqайnqda wauьrmał.
Tœkœppjr, çalqan onda çoq,
Alъnmas çyrek, kylkjñ wal!

Qыьm oqър wjlgence,
Tъьm, tъьnstъq tappaqan.
Dynienj kezjr kœrgence,
Raxat jzder çatpaqan.

Uzaq œmjr ne werer,
Kœrgen, wjlgen wœlmasa.
Çatqan nadan ne wjler,
Kœñjge sœule tołmasa.

Peteraorda-aq kjdjrmel,
Wjljptj derttjn warъqъñ.
Tœuekel qър wjldjrmel,
Kytjptj tœñj çarъqъñ.

Qalçъñ, sъñ aralas,
„œmjrjm az“ der wjldjrp.
Bœten kezde kœrse ças,
„Oinaimъn“ der kyldjrp.

Az œmjrjn uzaitqan
Qыьmqa wœb tołqan soq.
Kœrgen çerjn molaitqan
Oqър wjlr, wœłqan soq.

Qыьm, Kavkaz, Tyrkstan,
Resel, Sjwjr qalmadъ;
Qawarlanъp œrtđstan,
Kœrmeł damъl almadъ.

Qaıǵıqıǵı ǵaldız sekıldı
Tudı da kóp túrmadı;
Kóıgen vılgen ókındı,
Mın taǵar ǵan bolmadı.

Táuekel zor, aqıl mol,
Qorǵıǵı tosǵan taǵdıǵın.
Qıǵnıǵınvıǵı óljımdı ol,
Vıldırmegen es sıǵın.

Ata-ananıǵı qızmetın,
Alǵan ǵardıǵı ǵarızın;
Ótemel ketken veınetın,
Qazaǵa ǵazǵan arızın.

Kóıgenı men vılgenı,
Ǵızge kelgen caldan kóp;
Vıızge ualıǵm ǵegenı
„Armanda vor ǵaldı“ der.

Ǵaǵa ǵaldıǵı vasıǵı ol,
Men eskıńıǵı artı edım.
Arman degen acıǵı, sol
Syıekke tıdı ǵart edım.

Qaıǵı vıldı kyıgendeı,
Ol ǵatıǵm edı ǵas;
Kóızge ǵatıǵı tıgendeı,
Sıǵı aınaldı artıǵı ǵas.

1896

1896-ǴYLOǵY ÓLENDERI

Malǵa dostıǵı múnı ǵoǵı maldan basǵa,
Alarında ǵara ǵoǵı aldamasǵa.
Tavıǵına tavıǵı, ǵaltıǵı ǵaǵı,
Tolǵanıǵın ǵalǵanıǵın verse alacǵa.

Mal ǵıadı maǵtıǵın vıldırmekke,
Kóızge sıǵı malmenen kyıdırmekke.
Ózı ǵoǵı ózgenı it der oılar,
Sıǵra-sıǵmen, syıekpen syıdırmekke.

Aqıldı der, arı der, aqveııl der,
Maǵtımaıdı eskımdı vıl kynde kóp.
Oı kynde mal ǵatı, vor ııınde,
Alıǵı alsıǵı veredı vorıǵınan ǵer.

Oıǵı oǵı, oılat ver, vılsıǵı zerek,
Eıvektı sat, ar satıǵı nege kerek?
Yı aǵı nııse adamnıǵı ǵasıetı,
Bıııǵı ǵaırat, nıııı aqı, ǵııı ǵııırek.

1896

* *

Tuqьzqan ata-ana çoq.
Tuqьzarıyq bala çoq.
Tuьsqan-tuqan, qurьblas,
Qьzьqь men çana çoq.

Tolayın dese cara çoq.
Tolьqsьp çyrer cama çoq.
Uıqь men astan dəm ketjр,
Saqalda, cacta qara çoq.

Baıbalcьl tartьp, vaqьa çoq.
Çastarqьa çappas çala çoq.
Çat qorань kuzetken
Qartaң calda sana çoq.

1896

* *

Adamньд keıejr kezderj
Kөңjide alaң basьlsa,
Tәңjгjнjн bergен өнерj
Kөk vülttan acьlsa.

Sьldьrlar өңkeı keljsjm,
Tas vulaqtьң suьndaı.
Kjrlегen çyrek өзj jсjн
Tura almas әste çuьnbaı.

Tәңjгjнjн kunj çarqьrap,
Uıqьdan көңjl acar көz.
Quattan, oidan vas qurap
Erkelenjр сьqar söz.

Sonda aqьn veljn vıьньp,
Aldь-artьna qaranaг.
Dynle kjгjн çuьньp,
Kөгjнjр oıqь söz salar.

Qьranca qarar Qьгьmqa,
Mıң men zardь qolqь alar.
Kektenjр nadan zıьmqa,
Cıьrcьq atar, tolqanar.

Әdelet pen aqьlqь,
Sьnatьp көрген-vjлgenjн.
Bjldjгer aьs çaqьnqь
Solardьң sөlle degenjн.

bzalı çyrek, dolь qol,
Uь sıa, accь tjı
Ne çazьp ketse, çalı sol,
Çek-kөrsөңder өзjң vjı.

1896

Bjr sülu qbz tübrty xan qolynda,
Xan da çamyň qıady qbz çolynda;
Altyn-kymys kigenj, qamqa, toqayn,
Kytucj qbz, keljnsek çyr soñnda.

Degen söz „Büqa buqa, azvan duqa“,
Xan qarbyq vor, tysjr çyr aıqal cuqa
„Etjmdj cal siraqan qürt çesjn“ der,
Çartastan qbz qularty tereñ suqa.

Sən-saltanat çuvatras ças çyrektj,
Kjm de bolsa tüqyşyn köksemektj.
Mezgjij ötken, дәurendj qualağan,
Ne qyşyn bjr qartaiğan qu syiektj?

Kərj, ças дәurenj özge tatu emes,
Erke көner et çyrek satu emes.
Kjm de kjm ylken bolsa ekj mycel,
Mal berjr alqanmenen qatyn emes.

Eserler ças qatyndь tutady eken,
Ças qatqyşyn vjldjmei çütady eken.
Ortasьnda vulardyñ maxavvat çoq,
Tusar qoıyr, qasygar büqa ma eken?

Bai qartaisa, maıyaa berer slybyr,
Mal ömjrdj çaqdyrtas, qudai urqyr!
Bjreudjñ qyşyn alyr malqa satyr,
Baladyñ jzdegen qandal qurqyr?!

„Qatynьm qalai“ demes aqsaqal bai,
Soñmen dos volyr çyr, iarygьm ail
Qu qatynьñ maıyssa mız volasьñ,
Saitanьñ çäkrtjññ qyşqyñ ai.

Qartañ bai, qatly saq vol, tjlge көsen,
Myjz сыqar qatynьñ tiljne ersen.
Tjrtj oñvassьñ, özjñe-özjñ mız vor,
Dastarqan men qatyndь maqtan көsen.

Kjnəsjz väjvcemen volady araz,
Çastyn көñj çyşmas, ol özjne az.
Bjreuj көk valdyrdan, vjrj qurai
Bjr çerge qosyla ma qys renen çaz?

Ynem volmas qyşqyty vülqartatqan,
Saubryşna saraqtar syjyr çatqan.
Ekj көñj arasy çyşylyq çer,
Oñ qatjyr qosady ol ant-arqan.

Sağattıñ sıqıldaǵı emes ermek,
Hämice¹⁴⁴ ömir ötrek ol vıdırmeñ.
Bır minut bır kışınñ ömirine üqsas,
Öttı, öldı, taǵdır çoq qaita kelmek.

Sağattıñ özı üñ sıqıldaǵan,
Ömirıñ vıdırmegen kynde ırılaǵan,
Tıanaq çoq, türlau çoq, keldı, kettı,
Qaita aılanbas, vıñımas vıldır zaman.

Ötken ömir belgısiz osı sıvır,
Kөñldı kynde sıvır, әlde tındır;
Aqıl anıq vayıǵan qıyqıñdı,
Qu sıqqansır qaqsın bosqa vıldır.

Куп сібір аі völdı, on ekı қы,
Қы сібір, qartattır қылаң vüll
Syiengen, sengen—dәuren қалған volsa,
Қалған çoq, bır tәñim, keңсіjk қы!

1896

Kөñli qıñ qııqıñ sırtararqa,
Adam oıñ tyrlenır auǵan saqta.
Salǵan әñ—kөleñkesı sol көñldıñ,
Taktıñna¹⁴⁶ vilesın ol qılaqqa.

Сырар, қалыр, sorқалар, тамысыды,
Сырек тервер оіатар vasta midı,
Bül dynlenıñ lәzzatı vәrj sonda,
Oıñ qılaq aia almas ondaı sıды.

Оіатар қатқан сыректı әñ оіатар,
Оıñ tәттı oralǵan mәñ оіатар.
Keıj zaıñq, keıj mün, dertın qozqar,
Қas valaca көñldı қасı uatar.

Adam az mün vıjır әñ salarıq,
Tıñdausı da az ol әñnen vәñra alarıq
Münmen sıqqan, oralǵan tәттı kyige
Қыñ сырек qaida var qozqalarıq!

Kөvñese әñ vası keledı accı,
Kel tıñdal dep өзgege volar vascı.
Keřim tolqar taıñsar қаңқыr-kyngır,
Sol çerjne oıñmen aralascı!

Әñññ de estısı var, eserı var,
Tıñdausıñ qılaqın keserı var.
Aqıldыñ sözñdeı oıñ kyıdı,
Tıñdaqanda көñldıñ eserı var.

Vıjımdıden aıaman sözdıñ maıñ,
Altı өleñ men vıdırđım әñññ қайñ.
Ezdıñ vası қаңқыrsın, erđıñ көñлї
Қаңқыrsın dep oıladım altıñ sain.
Kөkregıñde otı var oıñ adamqa,
Bül sözıñññ süretı tırar daıñ.

Өмјрдјд алды ыстық, арты суық,
Алды ойып, арт қақы мүңқа шық.
Қақы әндј тәңдасаң оі көзјд мен,
Өмјр сәуле көрсетер судай түнық.

Ғаманқа* „ғар“ деген ақ ән көрјнер.
Қақы ән өлсе, аитуқа кјм ерјнер
Ғарамды әндј тәңдасаң, ғарың ерјр,
Ғавырқаған көнлјд көтерјлер.

1896

* *
Көк ала вүлт сөгјлр,
Күн ғәуадь келсақта.
Өне-воһн егјлр,
Ғас ақадь аулақта.
Ғәуқан күнмен ғәңқыр,
Ғер көгерјр күс ала.
Аққан ғә-қа ғәңқыр,
Вас аһыр јс ғанаг.

1896

* Сонқы өр ауз елен 1982-жылыдан бүгінқы баспалардан қалып қолған.
Red.

(QATYNY MEN MASAQBAY)

В а і ь:

Сырмақ қыр астына
Ваиының тоқымын,
Отының васына,
Төртін қоқымын

Буқситір,
Бьқсыыр,
Қоқсыыр келтірді.

Осының өзінмен
Көңілде тін қоқ,
Сүзінді нәрі қоқ,
Воиының зыны қоқ.

Буқситір,
Секситір,
Түкситір өлтірді.

Q a t ы n ы:

Күлкі өз көргенге,
Құрбыға қадірсіз,
Ас қыыр бергенге
Сьдана, савьрсыз.

Келді ойнай,
Салды ақпай,
Түк қоймай боқтады.

Сөзінді сөні қоқ,
Ақысыз томьық,
Қатының күні қоқ,
Қатсы мен құдығық;

Барқылар,
Тарқылар,
Салпылар тоқтады.

1896

(ABDRAQMAN ÖLJMİNE)

Talartyң mjnır tulparın,
Tas qıaqa örlėdın.
Bır qılym edj jıkkırın.
Ör qılyğa sermedın.

Közındj saldın turqıyğa,
Beınetın qıyn kormėdın,
Bırge oqıqan qırbyğa
Bas wəıgınj bermedın.

Bala woldın, ças woldın,
Çalqandıyğa ermedın;
Tere woldın bas woldın,
Kökregındj kermedın.

El jıne sau kelsen,
Taqılym¹⁴⁷ aıtpas er me edın?
Çol kersetır sonda öısen,
Armanym bar der me edım?

Jzdep tavar çalqannan,
Bala bergen wende edım;
Wende ölmėdđ armannan,
Mjneki, men de ölmėdđm!

1896

(RAQÛMCALEJA)

Sûlu attÛn kerkj—çal,
AdamzatÛn kerkj—mal.
ÛmÛr syrgen kÛsÛge
Daulet—qÛzÛq, wala — wal.

Bal wolatÛn wala war,
Bal wolar ma RaqÛmcal?!
ByitÛr wergen walandÛ,
Bergen qÛdal, uezÛn all

1896

1897-ÇÛBLOÛB ÛLENDERÛ

Kek tÛman aldÛndaqÛ keler zaman,
ÛmÛttÛ sÛule etÛr kÛz kÛp qadalqan.
KÛp çÛldar, kÛp kyndÛ aïdar kele çatÛr,
SÛrat çÛq, suret te çÛq kÛzÛm talqan.

OÛ kynder, òtken kynmen wÛrÛ wÛr was,
Keler, keter artÛna jz qaldÛrmas.
SonÛd wÛrÛ arnauÛ tausÛncÛq kyn,
ArqÛsÛn wÛr-aq alla wÛledÛ ras.

AqÛl men çan — men uezÛm, tÛn menÛkÛ.
MenÛ men menÛkÛnÛn maqnasÛ ekÛ.
Men òlmekke taqÛdÛr çÛq òuel bastan,
MenÛkÛ òlse òlsÛn, oqan bekÛ!

ÇÛraqlar ÛntalarÛn menÛkÛnde,
TÛn qÛmarÛn jzdesÛn kynÛ—tynde,
Òdelet¹⁴⁸ ren arÛsÛq, maxawatren,
Ûi çoldasÛd qawÛrden uezÛ òtkende.
Malqa sat, paidaqa sat qÛsÛqÛndÛ,
Lalla, lai oÛmen tÛnÛqÛndÛ!
Sonda òmÛrden aldamsÛ wola almassÛd,
OÛ wÛldÛrmeÛ Ûrlamaq qÛzÛqÛndÛ.

Adam qarÛl dyntenÛ der „menÛkÛ!“
MenÛkÛ der çÛrgennÛn wÛrÛ onÛkÛ.
TÛn qalÛr, mal da qalÛr, çan ketkende,
Sonda oÛla, wolatÛ ne senÛkÛ?

MazlÛmq¹⁴⁹ çanÛn asÛr, jçÛn kyisÛn,
Xareket qÛl paidasÛ kÛpke tisÛn!
KÛrtÛn qamÛn òuelde tÛnrÛ oÛlaqan,
Men sygendÛ syidÛ der iedÛ syisÛn!

Kөртjн вәј көр деме, көр те вөлек,
Көр it çeңjр, көк ittj kynde çemek.
Qadәlat¹⁸⁹ pen marhamat¹⁹¹ er azyqь,
Qaida көрсен, воһр ваq soqan көmek.

Әrkjmnjн maqsatь өз keregjнде,
Bjle алмадым рьсьдын, zeregjн de.
Salaz çyzer, saiqaldar qarjл qalar,
Xaqiqat ta, djndaqь tereңjнде.

1897

Sense çürtqа, türsa da qanca maqtар,
Әure etedj jçjne qulьq saqtар.
Өzjңe sen, өzjңdj аһр сьqар,
Eңbegjң men aqьһң ekj çaqtar.

Өzjңdj sengjctjkpen әure etpe,
Qumarpaz vor maqtandy quьp ketpe.
Çürtpen vjrge өzjңdj qosa aldasьp,
Salьyldар saqьm quqan voьһңa ep pe?

Qaiqь kelse qarьь түr, qulai verme,
Qьzyq kelse qьzyqpa, oңqaqqa erme!
Çyregjне syngj de tyvjn көzde,
Sonan tapqan сьп asьl tastai көrme!

1897

Qar sığın kəndinə,
Qılacaq mən sən eken?
Sənəy: qılacaq
Kənd: mən sən eken?

Əkilən nədən artırıq
Qanra sənə qan sən eken?
Sən qırtı qan qılacaq,
Əkilən nədən sən eken?

1897

Men səlem çazamın
Qaraqım qılqama;
Qılqırtınan azamın,
Barucı aita ma?

Кун воіь кутемін
Келер дер қаварын,
Қалқырма! не етемін,
Вјзде қоқ пазағын.

Kəndige çıvayıs
Sən edin vazarım.
Sənsiz çoq qıvayıs,
Tozadı endi açarım!

1897

Sorь qalın soqqь çegen pьsanamьz¹⁸⁹
Qattıp suьp, çalıqannan kyse¹⁹⁰ alamьz?
Qurdərj men atqanqa əlmeidj eken,
Əmjrj maqtancaqqa pьsanamьz.

1897

(OJABIDOLLAQJA)

Çazqıtırm qılıqan vjr çauqazьn,
Qaidan vjlsjn əmjrđn kəvjn-azьn.
Bəiterekj kyndeidj çetemjn dep,
Çьь kunge mas volьp, kərse çazьn.

Kyz kelgen soң tamьrn usjk calьp,
Betegege çete almaı volar çazьm,
Mendaqь kəp esjttjm çasıñ nazьn,
Qol çetpeske qol sozar var ma ьlaçьñ?

„Volamьn“ men çyrgende volat qaitьp,
Çalьn sənjr, ças çyzjn vasadь əçjm.

1897

1898-ЇЫЛДАОЇБ ӨЛЕНДЕРЇ

Їelsjz tynde ҫагьқ аи
Sәulesj suda dјrјlder,
Auldьd ҫагь tereң sal,
Tasьqan Өzen kyгјlder.

Qalьd aqac ҫарғақь
Sьvьrлasьp Өzј-Өzј.
Kөгјnvei ҫerdјd торьғақь
Qulьrьqan ҫasьl ҫer ҫyzј.

Tau, ҫаңқыгьp әп qosьp
Yrgen it pen altaqqa,
Kelmer pe edјd ҫol tosьp
ҫolьqиqа aulaqqa.

Taimaңdamai tamҫьlьp,
Bјr suьnьp, vјr ьsьp.
Dem ala almai damьl qьp,
Eleң qaқьp vos cosьp.

Sөz alta almai Өgeļjр,
Dyrsl qaқьp ҫyregј;
Turtar pa edј syienjр,
Tamaqqa kјrјp iegј?!
1898

Boldь da partia,
El јсј ҫагьldь,
Әiremјn men tia
Daubьd men ҫагьndь

Qагьvdai qoc tittьm
ҫasьd men kәrјndј.
ҫoqtamai ьmьttьm
Aqьl men nәrјndј.

Ortaqа kөp saļdьm
Өzјmde vaгьmdь;
Iarymau, neңdј aldьm
Sau qoimai aгьmdь?

Oiьmnan oi vөлjр,
Qozqadьd tamьrdь,
Kөңlge tјk keljр,
Ketјrdјd savьrdь.

Oiьmdь aq, ҫагьmdь aq,
Kenјmdј, taгьmdь...
Qarasam vaіьmdар,
Sөzјd sol ҫагьndь.

Өsekke salmaңdar,
Oiьmdь, ҫагьmdь.
Өlceuge almaңdar,
Oiьm vek taгьldь.

Өzјnneп asьrdьd,
Sьm tјldј qагьndь.
ҫasьrdьm, ҫasьrdьm...
Endј aittьm zaгьmdь.

1898

* *
Quatb ottai bürqbrap,
Uə/jnqe¹⁶¹ əlcep tizjigen.
Çaıvbrıb çaidai sbrqbrap,
Kək vülyttan yzjigen.
Qairan tjl, qairan söz —
Nadanqa qadırsız.

Təuekkelman vatır ol
Ətkjr tjdj naiza etjr,
Salısbır-aq¹⁶² vaqtı qoi,
Necə tyrlj alla etjr.
Oianvai qairan çürt,
Uialmai qal çım-çürt!

Aqylmen oılar vjlgen söz, —
Boıyda çüqras, sbrqanar.
bntalə çyrek sezgen söz —
Bar tamırdı qualar.
Ən salar, çatqa alar,
Tuvjnde qır qalar.

1898

* *
Süm dunte tonar çatır jsjn var ma,
Balaqı kuc, balaqı tysjn var ma?
Aldı ymjı, artı əkjnic, aldamcı əmjır,
Çeljkpen çerge tıqras kjsjn var ma?!

Dəmj qaitras vüzyımas tətj var ma?
Bjr ves kynnjı ɔnı çoq artıqarqa.
Qai qızyıqı tatıdı qu əmjrd.n,
Tatudı araz, çaqındı çat qılarqa.

Et çyrekısjz ernjnnjı aitra sızjn,*
Tjl yirengen nərsıjnı qu mjnezjn.
Tjıde syiek, etjnde çiek var ma? —
Sımyıdıq vor kərsetpes sınnıq çyzjn.

1898

*Bul s nıq tert çol vürıncı nas-ıalarına kjrmeı qalqan. Myrseft qol çag-
ıalarlnıñ rıjnde de var çana „süm duntı...“ ge çalqastırılqan. Bjrde sol kı-
tjncı çınerdjı.

Red.

Өйсем, орным қара çer сьз болмай ма?
Өткjr тїл вїр ўталсақ қьз болмай ма?
Махавват қадуат¹⁶³ пен maidandasқан,
Қairan, менїн çyregїm мўз болмай ма?

Amalsьz taqдыr вїр kyn kez болмай ма?
Bїreuge çai, вїreuge tez болмай ма?
Asau çyrek alaқьн саьs wasқан
Çerїn тауьр artқыда сөз болмай ма?

Sonda çauar vere alman men bicara,
Sїzderge erkїn тїer, vaiқар қара!
Ekї kyimek вїр çanқа qadelet pe?
Qanь qara вїр çanтьн, çanь çара.

Çyregїnїn тьвїne tereң voila,
Men вїр çўmвақ adamтьн onь da oila.
Soqтьqpaь, soqpaqсьz çerde østїm,
Mьnmen çalқыз аьstьm, kїnə qoıma!

Çasьmda аььrt østїm oıdan çьraq,
Alaқа, асиқа да çaqtьm сьraq.
Erte oıandьm, oılandьm, çete almadьm,
Etekbastь көр көrdїm elden вїraq.

Oı kjrgelї timedї erk øzїme.
Sandalmamen kyn kecken, tyspe їzїme.
Øzї ermei, erjk vermei, çўrt qor ettї,
Sen esїrke, тьньс ўїqtat, вақ sөzїme!

Jeїm toıqan ўu men ørt, сьrtьm dьrdeı,
Men kelmeske ketermїn tyk øndїrmeı.
Øleң çїrkїn øсекçї çўrtqa çalar,
Сьrtьmdь toqtataьn aita vermeı.

1898

Çyrekte qairat bolmasa,
Dıqtaқan oıdь kїm tyrtpek?
Aқыда сәule qonvasa,
Qaıuanca çyгїp kyn eltpek.

Aspasa aқы қairattan,
Terenge varmas ystїrtter.
Qartьndьң oıbь çar tartqan,
Ødetj çenїp kyngїrtter.

Tən syigenїn vermese,
Çan сьdamas çanь асьр.
Bere versen, ver dese,
Ødet eter talasьр.

Malda da var çan men tən,
Aқы sezїm bolmasa,
Tїrcїlїktїn nesї sən,
Terenge vet qoımasa?!

Атьmdь adam qoıqan son,
Qaitїp nadan volaıьn?
Qalqьm nadan volqan sol,
Qaida varьp oңaıьn?!

1898

* * *
Kyn artınan kyn tuar,
Bır kyn damı ötkızes.
Ol artınan ol tuar,
Çelge mınsen çetkızes.

1898

(ÇAMANBALANIN BALASI ÖLGENDE)

Belgij söz öldj, öldj
Belgısız onıñ mekenj.
Ne xalatqa surıdj,¹⁶⁶
Qalda, qandal ekenj?

1898

1899-ÇЫЛДАҚЫ ӨЛЕНДЕРІ

Esjnde bar ma ças kynjñ,
Køkregjñ tolyq, vasyñ vos;
Qaiqyşyz, oisyz mas kynjñ,
Kjmdj kørseñ wəj dos?

Махавват, қызық, ма! мен вақ
Kəjñucj edj dosqa ortaç;
Ymjñ çaqñ, kəñjñ aq,
Bolar ma sondañ qyzyq saq?

Qudañ-au, qaida sol çyldar?
Махавват, қызық мол çyldar!
Aqyñ, aqyñ seçjñj,
Alystar kettj qurqyñar.

Çalyñasñ, woqtasñ,
Saçyñasñ, çoqtasñ;
Qasiet kettj, dos kettj,
Çete almaisñ, toqtasñ!

Kəzjme ças wəç, çylyñ,
Çydam wəç, sawyç qylyñ!
Çaraly woqan çyrekke
Daña wəç, çamar şylyñ.

1899

Çyregjñ menjñ qyryç çamañ,
Qianatçyl dynieden;
Qaitjñ aman qalasñ sau,
Qaitqannañ soñ əñeden.

Əldj kejj, kejj sau,
Kjmdj syise wul çyrek.
Kjñj qaswq, kjñj dau,
Syfenerge çoq tjrek.

Kəjñjk te tür taqau,
Aldyñyzda, aila çoq!
Qaiqyşyzdyñ wəj asau,
Bjzge onan paıda çoq.

Qan çyrekke, qaiqylyñ,
Qairyla ket sen maqan!
Qasietjñ oilan au, —
Qam kəñjdjñ tynwaqan!

1899

Adam vjr — voq, kətergen voqtıñ qazı,
Boqtan sasıq volasın eiseñ taqı.
„Menı men sen teñ ve* dep maqtanasın,
Bıljmsızdık belgısı ol vafaqı.

Kece vala eñ, keidjñ qol talai çasqa,
Köz çettj vjr qalıpta tıra almasqa.
Adamdı sıı, allanıñ xıkmatıñ¹⁶² sıı,
Ne qızıq var, emjıde onan vasqa?!

1899

Sıısıne almadım, sıımedjım,
Sıılegjım çasır, sor qalıñ;
Sıılsıjır saqın tımedjım,
Bola almadım senjñ çarın.

1899

(ДУТВАЮА)

Сылуь чоq воильнъ
Сьлмидань петкенъ?
Qувьлуь ойльнъ
Ketpej qutъд etkenj!

Muңdъ сьлмаң kijmъn
Kezek kijp, el сьр.
Bo'ъs vo'lsa tysъnъd
Tyksъgъn salar tьrsьp.

Bъr kormege tьp-tattъ,
Qazanъ men qalvanъ;
Deң ainalmal ant-attъ,
Byksъp, vьqsъp ar сaqъ.

Senen alar tygъ çoq,
Bygъn сaqсъ kьrъnъp,
Bygъn сalъn, erteң çoq,
Səzъmen əzъ vəlъnъp.

Əlъ umъt, əlъ sert*
Сьп sьqьldъ vьzьlp.**
Qulъq emes, vьl vъr dert,
Tьrlauъ çoq qувьlp.

1899

* *

Кусъk asьrap it ettъm,
Ol valtьgmъdъ qanattъ.
Bъreuge mьltъq yirettъm,
Ol mergen voldъ, menъ attъ.

1899

* Bъl çol keide „əlъ umъt, əlъ sert“ depte çazьlucъ edъ. Bъz qьsьmъna qarap Myrseit kьcъrmesъ vo'ъnca tyzedъk.

** Bъl sөz de Myrseitce tyzetъldъ; vьrъn „vьzьlp“ otmъna „qувьlp“ edъ.
Red.

Оҗасыҗтыҗ јздеп таныма,
Az kyn әуре неси јси!
Өлгенге болар бар ма дос?
Өзјннјн қара артына.

Өткен өмір веине тус,
Quаныс, қайығь әәј vos.

1899

1900-ҖЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Җырегјм, ненј сезесјн,
Senen başqa çan çoq pa?
Dyñlenј көñлјм kezesјñ,
Tianaq çoq pa, qol toqta!

Sezgenјñdj sezdirјp,
Çete aimañññ ortaqqa;
Tјrј çannan bezdirјp,
Aparasъñ qal çaqqa?!

Ortaqtық, тыңтық dostық qoi,
Опың qadjrјñ kjm vјler?
Әrkјmge aq tјleu qostық qoi,
Bәrј aldamсь sәudeger.

Xalqtың atь kerek qoi
Ia maqtauqa, boqtauqa.
Qubьlqa bәrј zerek qoi,
Bәrј çaisъz toqtauqa.

Dostы qaidan tabasъñ,
Keneserge adam çoq!
Әrј-berј savasъñ,
Çalqьzdzьqtan çaman çoq!

Aqь aitsaң vјreuge,
Jcјñ erјp egјlјp;
Oialmas aqь tјleuge
Bermesen qalar төgјlјp.

Aqь bәrјp тыңdatqan,
Sөz көkeige qonar ma?
Qulaqьñ satqan tәnrј atqan,
Oңdьrar ma, onar ma?

Kytesјñ, çyrek, kyiesјñ,
Kytgenјñnen ne paida?
Dyñtede nenј sytesјñ,
Өмір qaida, dos qaida?

1900

Көңүлдүн күйү таңыда
Өмүрдүн җанын алды жеп.
Аударды өлөң җаңына.
Нәрсинин сыңары қайғысын.

Ғат җерде елге қосылмай,
Сенімді доссыз җалтақтар.
Көк қанат бұл¹⁶⁶ құсындай,
Қи ақасқа қонақтар.

Ой бүтақтан қозғалмас,
Өкпир дауы соқса җел!
Өзгеге вола җылағам,
Бастың кунды җоқтар ой.

Ғапымның җағың җүлдөз,
Ғамандың кунде җағымың.
Сөз воһын ескі ер сөз,
Кейіңгіге қалыңын.

1900

Кунды уақыт итерп,*
Көк җлектен асырса;
Көленке ваһын көтерп,
Аһсты көзден җасырса;
Сонда көңүлм җоқтайды
Татуһ мен аһды.
Көз җетп тоқтайды
Өткен кунниң қасырды.
Көкке вақтың аһа дер
Тамаса етп қүдретп.
Рахматыһ оһың онда көр,
Бүзге тык җоқ тетп.
Неге сүйсін ой мені,
Өзің аһмақ алмадым.
Көрдим аһың өзің сені,
Рахматыһнан аһаһың.

1900

* „Кунды уақыт итерп“ деген өлең бүгүнкү баспаһының еһреуһне кыргыһ-
меһен. Мырсеит көҗрмелеринде 1900-җылы җазылған өлендер тоһында екен,
өзде сонһ қуаттады. Red.

1901-ЇЫЛОЇ ЁЛЕНДЕРЇ

Їtalamьn degenj kьnjl ycn,
Їsaq qulьq vjr qana ьmjr ycn;
Tatьmdь dostьq ta ьoq, qastьq ta ьoq,
Їgerj ьoq, maьzь ьeьjl ycn.

Їalьqu var, calqu var, jc pьsu var,
Їana syigjc, adamzat kьrse qьzar.
Ar men ьtat ollanval tanjn asьrap,
Ertenj ьoq, vьgьnge volqan qьmar.

Tuьsqanьn, dosьardьn vьrj ekj yctj,
Sol severtj dosььnan dьcran kьctj.
Syise ьalqan, syimese aianvaqan,
Bul ne qьlqan zamanqa jsjm tьstj?..

Їzjn ylken, qьlьqьn vala-саqa,
Balaca mьz vor ьyrsjn tamacaqa;
Їkesj ьrssa valaqa, ol da dostьq,
Balasь ьrssa ьkege, ьarasa ma?

1901

••

Їарьгаqь quarqan eskj ymьtpen,
Qial qьp, ьmjr syrjр, vos ьyrjррjn.
Їьььr qaqьp, kьnjdj tьncьtpaldь,
Qacanqь ьtjр ketken vьldьr kьp kьp.

Oi, dьuren, ьmjr emes, vjr kьrgen tys,
Oiqa tolma, qьzьqь qaldan tys.¹⁶⁷
Qaracь, ьz voььnda tygel me eken,
bstьq ьyrek, ьn, ьral, quat pen kьc?

Tьnkerjjр qьvьlqan ььrt vjr saqьm,
Їьnqa ььdap, qosa almas ьntьmaqьn.
Kьrtjn auzьn kьzetsen, kьp kьrmelsjn,
Їzjndj ьzjnd kьzet, kel ььraqьm!

1901

Qanbandar qasbqqa,
Elerme kylki, mastsqqa!
Közjn qaidan çeted!
Dostbq penen qasbqqa?

Qırabınnı qasbq degenjn
Söz ekem dep ar cıqpa!
Adaldan tapqan tıandı,
Sai da saqta qarcbqqa!

Qoldaqıandı qırqap kıl,
Mal arzan dep artbqpa!
Sıpaı cırde carıa oıa,
Danqotıanbq qasbqqa.

Bet aıda çanqa soı salma,
Qasbq çısmas saqtaqta!
Ehi beste: sıadaqı,
Seçer adam tapbq qıı.

Aras, qısmı bolqandı,
Orıs torıs, saq-cıqpa,
Tıpaı cır me kerdjn seı,
Çısmı çısmı, saq-cıqpa!

19801

Osı qımbz qazaqqa
Maqtanbı ba, asbı ba?
Qımbzde basar artınan,
Et dafar ma qasbıda?

Boıda sıdır ert bolqan,
Qızba bastbq çasbıda!
Qızılçı semjz, çaz qımbz, —
Bjr yiken vorıs asbıda.

Çıastı mjn de, aıran jı,
Çoq nemege cısmıma!
İrıs, zalım, qılarqa
Nısanıqa cısmıma.

Çıqımb andır ırıs çır
İrtobenjn tasbıda,
Ol közjmen qarasan,
Qoidan çıqı ası ma?

Maqtanqa sola çıam dep,
Çıqı ucjn çırtqa as ırma!
Qımbz semjz degenjn
Bjr maqtan qıı, çısmıma!

Maqtan qıma, kerek qı,
Osızdıraqa çısmıma!
Qımbıda arqa, qılda qıı,
Kızetke oıat, cısmıma!

19801

Вуьнсыз тїїп,
Вуиуь сөзїп
Әсерї adam бәїна,
Кїсїпн сөзїп
Цәқәс-әқ өзїп
Қисьәһи тюзер тәғрәһә.
Sezїmpaz көнї, ғыль сүрек
Tappadyм деп тунїмес.
Bїr тәуїr dos ым-әқ керек
Oıymen тїї вәїнаес.

1901

1902-ҘЫЛОҘ ӨЛЕНДЕРҘ

Toty qüs tystı köbelek
Çaz sailarda gülemek.
Bәicecek solmaq, kyiremek,
Kөbelek өlmek, siremek.

Adamzatqa ne керек,
Sylmek, sezвек, kїnәek.
Xarakәt qыlmaq, сүgїrmek,
Aqыmen oılap sөilemek.

Әrkїmdї zaman sylremek,
Zamandь qai çan bilemek?
Zamanqa çaman kytlemek,
Zamana onь ilemek!

1902

Allanin aži de ras, sөzi de ras,
Ras sөz eciacıssta çalıqan bolmas.
Kıp kıtap keldi alladan, onın terti,
Allanı tanıtuqa sөz alırmas.

Amanlı** qıymaqan kışi nar ma?
Dakıyarkı** degenmen işi nar ma?
Alla ergermes, adamzat künde ergerer,
Çarıkpen ol sızderge, sızis* olarqa.

Zamanı, carısı, mınar künde ergeri,
Olarqa kiz-kizimen narı** keldi,
Qasqıda** çarıkats ergerse de,
Tırtıp** alla ecgerde ergermeti.
Kıyılı maxıq ergerer, alla ergermes,
Dıñ kitan** sul sızdı zeker demes:
Adam, napsi, azımeçli mınar berger,
Bas saraenen qastastıñ tyzu kelmes.

Mıcaustıper çaratqan adamzattı,
Sen de sıy, ol allanı çannan tattıñ.
Adamzattıq narıñ sıy, „aamırm“ — dep,
Çane „aıq çalı-oss“ dep adılettiñ.

Oks ye sıyın boladı imanı, sıyı,**
Imanıñ azalı ye dep sen taxıqı sıñı.
Ollandıqı ye sıyıñ taratıp saqı,
Bastı satıp, çalına maın tyğıñı.

Dıñ de: ossı, cka: oılasın, taratı** tar ossı,
Ekı dıyıtı: sul tandıq xatın** tıdın.
Oıladı: azatıs: çane ye sıyı narı:
Pıdıs: maqtın, aues qoi, onın carıdı.

Ruza, namaz, zeket, qaç — qılasız is,
Çaqıs bolısan, çaqıs tıt narın tegisi!
Bastırqı ucın bekıreç, sonqı tertiç.
Qılanmenen tatımdı bermes çemıs.

Bas çoqarı çaralqan, moıñ tömen,
Qaracı, dene aıtken retimen!
İstın nası, retin tanımaqıq,
İman aıtmeç taqattı qaıı demen.

İmandar qıadattan sөz qozqaqan,
Xysızın** men imandı aıtıç oılaqan.
İmanın tazalıqın çaqıs uqtırmaı,
Sarıñ qanca çusa da sıç onıbaqan.

Alla mısız aueliden, paıqambar xaq,
*Myhmin** bolısan, yirenç sen uqsap saq.
Quran ras, allanın sөzıdyr ol,
Tahueljne çeterlik qılasın çaq.

Allanın, paıqambarın çolındamız,
bitamızdı aızaastıç imanımız.
Paida, maqtın, auesqoi caitan işi,
Kanı aızdıñ napsıñı tıqanımız!

Myhmin bolısan, aueli imandı bol,
Bändege iman sızı acadı çol.
Çır allan da taza oıla sız imandı,
Mınafıq** namaz qılmaq pa, mäjim qoi ol.

Alla sıçımdı atqızsız aıtıç oıla,
Bendesjne qastıqpen kını çolma.
Raspnen talaspa myhmin bolısan,
Oıla, aıtıç, adamısq atan çolma!

سور

تاج

1902

* „Bıñ onı „sıy“ dep atıladı: cıñı Myrvest carısın sıy, sızis** çalıñı**
degeç: mınada aıdın.

1164.

* Arapın alıñqan „myhmin“, „tahuel“ degen sөzderdiñ kırıç dıñısınan
tazıç tıñıdıçy erıñermen arıqça bolımaqançıqın maqtıma aıtıç besıñıñı
sıy yeçı arıqça çarısın sıyıçı.

KYIJSBAIQAJA

Düqat sälem qazatmyn Kyijsbatqa!
Bermek bolqan aiqyrdyq közj qatda?
Közdj kersen beresjn, tajsaq tapyr,
Aldamcy atanqannyn nesj paida?

1903

ÇYLB BELGJSJZ ÖLENDERJ

* *

*Sap-sap köñjm, sap köñjm,
Satalama! sai tappai.
Ne kyn tudy vasyda
Kynj tynj çai tappai?
Sen çaijna çyrgen men
Qyz öle me vai tappai?
Tyn kezgenjn maqul ma
Çan-çaqyda çaltaqtai?
Ölermjn dep çyrmjsjn,
Munan basqa çai tappai.

Sap-sap köñjm, sap köñjm,
Savyr tynj-sary altyn;
Savyr qysan çaijndj,
Bjler me eken vekzatym?
Köñj aular söz aitar,
Aradaqy tjlxatym.
Aqyn sudai ekrjnder,
Laly çoq suatym,
Auru da emes, sau da emes,
Qürdy öj, qatym!

Sap-sap köñjm, sap köñjm,
Sana qylna bekergel!
Sana qylyqanmen paida çoq,
Dynie datar öterge.
Açal datar çeterge,
Qoc, qyz alsyn qoinyna,
Betnet kormet! döulet çoq.

*101! Awtardy soznalı kynjnde orjne orj altqan ölenj. Anai öleñderjññ: 003-
çyl- çyqan çinaçında aiqre: ret nasıdğan edj. Bjñq, onda tygel! (avaldan,
çatın çartıs- çana nasıdğan volatın. Qazjt sol olqıdın tygeldeñje öterge)
ret: toñje nasıdğan otın.

Redi

Hı ıarup ıergerge.
Ösmenen solına,
İmar, saulet aſter meſt
Adalıb, satıñ urıñqa,
Qadaſ qası er meſt
Qız ıytedi meñi deſ,
Qıñ künj kotermet.

ıo-ıo künjın, ıap künjın,
Sarı berme ııaſıñat
Bıñ erñ ıııer de,
Hı-ıq erñ ııaſıñat
Bıñerñıñ, ııaſıñ,
Bıñerñen bermeke
Bıñerñen ııaſıñ,
Qat meſtñde ııaſıñat
Aıdabaſıñ, ııaſıñ,
Qatbaſ meñ qalabaſıñ?

Qatbaſ qatbaſ qatbaſ ııaſıñ,
Qatbaſ meñ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñ,
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat

Sap-ıap künjın, ıap künjın,
Sap-ıap künjın, ıap künjın,
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat
Qatbaſ qatbaſ ııaſıñat

(DİYENQULOQA)

Saudaı-bı saudaı alımañ-ıñ ııaſıñat ııaſıñ,
Bıñ pölege ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñ,
Ala-ıazdaı kögaldı bıñ kormedıñ,
Sarı ııaſıñat qatbaſ ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat?

*) ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat.
ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat.
ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat, ııaſıñat ııaſıñat ııaſıñat.

(RAZAQQA)

Мъна yide отъr Razaq,
Еидъдъ чънъrи атагъ ша,
Сақыгъr алыр сурасаq?
Ylken qoqa-ortan qol,
Өzgeleq, аты çоq ренепъ сьнасаq!
Deptj sonda vjreuj
„Omarqan ce?“ degende,
„Oпьдаqь vaiqatмьz,
Bjr az qana сьнасаq“.

(ӘКJМВАI ӨLGENDE)

Kөz çimqanca dьnleden,
Imanьn айтъr ketkenj-ai,
„Beisemaj me vьgjn?“ dep,
Çimaqda qarsь өtkenj-ai!
Çer kynrenjр çirt cular,
Aqalьn tygel çetkenj-ai.
Çamiqat toqbai kyn çьlр,
Tәnrm raxim etkenj-ai!
„Iem qavy aldь-aq“ dep,
Kөnljme quat vjtkenj-ai!
Quattarьr vaqsam da,
Kynәlj nәpsjm tytedj-ai.¹⁸³

Ata-teqj mundaqь
Orta çyzdjң әilьqь;
Ana-teqj ondaqь,
Өzen sudьң tьnьqь.
Ekj asьdan qosьlqan,
Som altьnnьң сьnьqь.
Өlgence esten qalmaidь
Өzgece vjtken qьlьqь.

Qьzьl valaq qьrannьң
Balaramьn dert aldь.
Çemjs aqac, vәlterek
Balдыrqanьn өrt aldь.

Artьna velqj tastamai,
Çal qәilьqьn kelte aldь.
Aqalьndь toiqьzvai,
Az kyn qoimai erie aldь.

Kөp çasamai көk orqan,
Çarasь ylken ças өljm.
Kyn calqan çerdj tez orqan,
Kynçj dьnte qas өljm.

Агъна белгј қалдырмай,
Вауыгъ қатты тас өлјм.
Сыламайың dese de,
Сьдарығ ра, осы өлјм?!

Орамды тјлдј, ауздым,
Ақыға сүйіск, маңыдым,
Көр қасамай тез кетјр,
Көзімнің қасын ақыдым.

* Қарғ етпес, қара көңілім не қыла да,
Аспанда аі менен күн қағыслада;
Дүниеде сјрә sendei мақан қар қоғ,
Сақан қар менен артық тағыла да.

Соры асық, сақайса да, сақынса да,
Қар таыр, қақсы сөзден қағыла да,
Сьдайды риза болыр қар ісјне,
Қорық пен мазақна тағынса да.

Тұлпардан тұқыр озбас сағыла да,
Оқан да үкј, тұмар тағыла да,
Қысыртай мені сьрттан суре алмайды,
Кім қелігјр, қай сетен қақынса да.

Күсјк ит, бөгі ала ма сағыла да?
Тәпті сақтар, тауандар, тап ұрса да,
Арсыз адам, арсаңдар, арсыдайды,
Әңгерде-ақ керегеге тағыла да.

Құтырды көпті қоыр азқанасы,
Артысы оғы олардың оқаласы,
Бјрде оны қарықар, бјрде мұны,
Қуды ұнатты-ау, Семеідің бүл қаласы.

* Мақна қақынан қарақанда бүл екј өлен сияқты. Бјрінсі өлен алақасы екј ауз да, қалқасы екјінсі өлен. Бјрақ, шіқасына қарақандықтан ба, әйтеуір көсірлер erte бақытта мұны бјр өлен қылып кеткен. Екјге мәлерік мақты дәлетіміз болмақандықтан, сол ескј көсірлердің ретімен бјр өлен қылып бастық

*Tajqa mjdjk, toiqqa cartьq.
Çaqsь kijn kijnjр.
Ykj taqtьq. kyikj vaqtьq.
Çoq nemege syijnjр.

Kyikental kyttj,
Qus ottj,
Ne vjttj?

Atamьz var, moldamьz var,
Aitqanьna kənnedjk;
Art çaqьnda vjz soqan zar
Bolamьz der vjmedjk;

Urhanьp qacььq,
Çoldastьq,
Culastьq.

Çazu çazdьq, qat tanьdьq,
Boldьq azat moldadan;
Cala oqudan ne çarьdьq,
Qalqanнан soq qur padan.

Vaqaşьz çastьq,
Bozvastьq,
Adastьq!

Bozbalalьq—qьz qaradьq,
Qalçьp, əzjl səilestjk;
At çarattьq, sən tarattьq,
Əueijjk kyiledjk.

Kənjlge keleg,
Kjm çolar,
Kjm kəner?

Qalьn vardьq, qatьn aiddьq,
Encj tidj azqana;
Carua atandьq, endj ollandьq,
Qala verdj voz vala.

Bürьnqь qaida?
Oivalla,
Ne paida?

* Bel vərən vaxımaqan ölen.

Red.

(ABDRAQMANOJA*)

Orьnsьzdzь aitraqan,
Tyzu çoldan qaitraqan;
Çaqsьььq qьlar orьnda,
Atanьp volьn tartraqan,
Ortasьnda kəpjrdjn
Aramьnan tattraqan.
Əmjr volь talrəньp.
Oşььm jzder, çattraqan.
Tyrlenjр „tərə völdьm“ der,
Eserlenjр cattraqan.
Çyz mьn tenge kelsede,
Maxavvatьn sattraqan.
Çyirjktjkpen calqьma,
Tura sözdj çaqtaqan.
Bala aitsa da xaq sözdj,
Bürьlmastan toqtaqan.
Ətjrkьsjz turacьl,
Ec sözj çoq tapraqan.
Silasarььq kьsjge
Tyk qalmatьn saqtaqan.
Baubьlarьn erkeitjр.
Ne sürasa qaçraqan.
Bjldjrmecj eq yndemej,
Jstj qьlqan, çaqraqan.
Aqalьn men tuqandь,
Tjrljkte maqtaqan.

* Bərən vaxımaqan ölen.

Red.

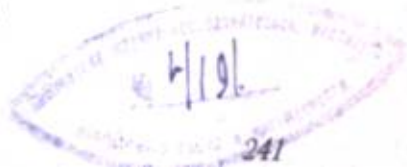
Bermegen qılqa qaitesjn,
Çübnarlıq erjktj;
Açal tura kelgen son,
Cьdatpaıdь berjktj.
Qarjıkkе көз çettj,
Alqanнан son serjktj.
Өmjrn bergен qüdaıym,
Açalın da berjptj.
Saqta deımjz, qaitemjz?
Jljngen çalıqыз tjrektj.
Taқdьрна тәdıl çoq,
Tәube qыsaq kerekтj!!
Kәrkidән, pјldeı quattь,
Taқь arьstan çyrektj.
Aplaton,¹⁸⁴ Sokrat¹⁸⁵ aqıdь,
Qaharman, Qalı vјlektj.
Өz zaңьmca öqsattьm,
Bergen qüdaı tjlektj.
Osrandь alqan vül өljm
Tәube qыsaq kerekтj!!
Müsьlmanqa qoımaqan
Oғыnsыз çançal cataqть,
Eregjsken çaularьn,
Kjsen salьp matartь,
Zeket çьp, egjn sap,
Toidьrqaң qarjр, çataqть.
Eskendjr, Temjr, Çьdьqьstal,
Müsьlmanda атаqть;
Müqьm qazaq valasь
Tegjs aqыл sürartь.
Tovьqтьнь el qыьp,
Basьp çьp qürartь;
Mekede uaqьp¹⁸⁶ yı salьp,
Pәter qьp, çaqqaң cьraqть.
Bjr qüdaıньң çoıьna
Malдь alamaı vülartь.
Açal uaqть çetken soң,
Sonьn da gylj qurartь.
Qaçьнь ** alqan vül өljm,
Savьr qыsaq kerekтj!!

* Bırgın vassılmaqan öleң.

** „Qaçь“ dep öz әkesj Qonannaldь attadь.

Çыlaqandь toqtatьp,
Bnsap qыsaq çaraldь.
Qoımasaң qaiqь aur vor,
Tul-voıьңa taraldь.
Qьзы gyljн sualıp,
Aq көñljң anьq qaraldь.
Hәmmә çandь aulь men
Patca qüdaı sьnaıdь.
Bjr sen emes çыlatqaң,
Sьңarьn alьp talaldь.
Bәrjmjzдж atasaң,
Toqtau qыsaң ünaıdь.
Ümьtqaңьң çarama
Çaratucь qüdaıdь,
Xalq vılegen patcalar,
Uaqть çetse qülaıdь.
Dәl uaqть çetkende,
Talaıdьn gylj quraldь.
Rәsuljн¹⁸⁷ alqan vül өljm,
Kjmnen çөndj süraldь?
Qandai adam vülqьньp,
Büqaң көnbei tulaldь?
Men vјlemjn qaitejn,
Mündai asьl tumaldь.
Qanca çыlap natьsaң,
Sonda da erkke qoımaıdь.
Alqьсь kelse, dynienjң
Aıtqaңьna volmaıdь,
Oılasaңcь Maқьcьm,
Kjmnjң gylj so'maıdь?
Artьn tje qüdaıdan,
Bjr qalıptь türmaıdь.
Ystj-ystjне vassalsa,
Sonda vende ođvaıdь.
Çыlama, Maқьcь, çыlama,
Alladan өljm tjleme!

* Bul öleң vırgın vassılmaqan.

Qoldan ucqan aq süqar,
Qaitıp kelip qonvaıdı.
Bır ceceden tuqanda,
Bırnen kettı taurım.
Ketermeske aıal çoq,
Kerdim dunte aubın.
Alasañsı ıarımau,
Әke, cese vaubın!..
Boıdı ceñip toqtau qır,
Sırasañsı aqubın.
Toqtamadı türmadı,
Kettı ortadan asubın.
Tәkәvır, zor көkrektı,
Kөtere almaı vabubın.
Tıanaqubın, türлаubın!
Endı kımge asubın?..
Oilamadubın tuqandı,
Bır өзjде vas urubın.
Çalqыз senen aıubır,
Artıңa qarap ah urubın.
Oilamadubın ecçandı,
Өзjде erdım oңasa;
Raxattubır, maqtubır,
Qыусь edım tamasa.
Субь sorıь mendaqı,
Maqыс vaıqар qarasa.

(ABDRAQMAN ÖLGENDE, SONЫҢ ӘIELІ МАОҢЫСҚА АБАІ
СЫҒАРЫП BERGEN ÇOQTAV)

Aınalaıbn qıdai-au
Qaralıq saldıñ çasımnan!
Cecenjñ zarıbn tartırdıbn,
Bes çasımда vabımnan.

Sөilemeı vende cыdamas
Qalıq oyna acıñqan.
Çaramdı көrmeı nece çıı
Qaralıqtı asıñqan.

Çarымды алып qor qıldıbn
Ças өmırde tasıñqan,
Aıubır, ot qır—өrtedjñ
Әвje subdı asıñdan.

Әвјctı алып kyl qıldıbn,
Qызыды gyldj çasıñdan.
Tым volmasa qызmet qır,
Өtkjzbedjм çasımnan.

Çырма ekj çasımда
Men aıubıдым çarımnan.
Çарық säule көrmedjм,
Сыққалы vır çарыñnan.

Kyjk kystj tysken son,
Ketедj eken savırdan;
Qызыqtı kynjм qalmadı,
Çылаqan aıubır çarımnan.
Kөre almaı zar vor aıubıдым
Qıdai qosqan çarımnan.

Өzgece volıp çaralıqan,
Tañqan çан, qalıpnan.
Tıleudj kesip qıdaiым,
Zarıatıp qoidı artıñnan.

Qudai saldı çyrekke,
Çalqanda vjtres çarany,
Kere almaı qor vor qalqan soñ,
Keteme jcten armany?

Saulemdj qūdal alqan soñ,
Sarnamasqa cara ne?
Kez keltjrdjñ qūdaıym,
Qutylmas, maqan, darany

Qalqamdy alyp, qūdaıal
Basyma saldyñ qarany;
Özj tygj kormedjm,
Jzj çoq vasqan tavany.
Kyidjrp, qūdal almady,
Bendenjñ qūrgy amaly.

Qylyqyña çete alman,
Qancalyq tjmen aitqanmen.
Basyña qūdal berjptj,
Öiceusjz qylyp aqylyp.

Savyr men talap berjptj,
Aqylyp, raxymdy qylyndy.*

.....
Ötken kyngj qylyqym,
Öiqar kergen tysten kem.
Qaranqy tynde qaralyq
Çyrektj vasty, çyrpas kyp.

Qoldan kelgen qairatym
Olymdy alyp çyqqan kyp.
Könljmnjñ kypj öcken soñ,
Qaiqyly, qara volar kyp.

Çylamaı vende çydamas,
Qaraqymdy alqan soñ.
Saqylyp kergen qylyqy,
Kere almaı zarlap qalqan soñ.

Asradyñ alla qavaqy!
Qylymadyñ qavyı tjlektj,
Öle almaı çydar otyrmyñ
Zor qūdaıym salqan soñ.

„Çylyqym va“ dep em qūdal-au,
Qylyqy kypnjñ çetjne.
Öçjrmek aıda volqan soñ,
Bendenjñ qolmas erkjne.

Ölmekten vasqa daua çoq,
Almanyñ salqan dertjne.
Qūylmas qūı, çol tappas,
Ienjñ salqan örtjne.

Çalyr qūzdan qūladym,
Qoıymnan ketjrp syienjc.
Könljmnjñ kypj öcken soñ,
Çalqanda volmas syienjc.

Ömjrdj qylydyñ qūdaıym,
Qylyqy çoq kylync.
Ymjtsjz ömjrp vjtdjrdj,
Çyrekke müz vor erjmes.

Özgece volyp çaralqan,
Aıryldym qalqam çarymnan.
Sol qalqamdy qoımaqan,
Zamana netken tar edj?

Çasymnan öttj demegjn,
Kyp çyqqandal qaranqy.
Kecegj tynnjñ çaryqy,
Savyr qylyp çydarqa.

Qalqy oty asty kycymnen.
Qylyqy kypjm qalmary
Övjctj kergen tysymnen.

Saqylyç zarıñ vjldjrmey
Çyruçj edjm jcyymnen.
Qylyqyñ, qalqam, keterme
Çalqanda menjñ oıymnan!

Saqylysam da alystan,
Çyruçj em kypce çylyp.
Qylyqyñ zañqar vasyñan,
Qorlyqqa kettjm çylyp.

*. Buı arada qalqan çoldar volu kerek.

Qüdaı qosqan qosaqtan
Çalqanda qaldım çyğyır.
Qaiqında qaldım qatalyr,
Qyzyqym kettj ısyğyır.

Kere almaı qaldım qalqatnyı,
Däl ekj çyl qyzyqyn.
Çyrektegj çazymaı,
Taqqyrdyq saldyq syzyqynı.

Өmjrdıq, alla, verjpsın,
Kunde öterlijk syçyqyn.
Baıan çoq, vailausyz,
Tjlekte çoq vüzyqym.

Saqınsam da ımjt var,
Bolucy edj quıncy.
Qalqatnan qaldım qars ığyr,
Qaitkende volar çıvancy.

Alla vergen armanqa,
Ah ırsam volmas aldanyc.
Savır taqat çyluqa,
Qoımady kyjk voıyma es.
Övje syndy çagymnan,
Aıgylqan soq vagymnan
Çalqanda volmas çıvancy!

EKJNCJ BÖLJM

POEMALAR

MASQUT

(Әң, ме-әлен)

Іа, ала құрметіне достың Махмут,
Тілге қар бер, бұлжын тура мақсұт.
Harun-Racid халифа заманында,
Baқdatta бjr қjгjt бар аты Masқut.

Сshardan бjr кyn Masқut сьқты тьсқа,
Bardь ma kezj keljр бjr құмьсқа?
Bjr ұрь bassap tonap қатқан қерде,
Kez boldь бjr bicara cal baiқūsqa.

Cal baiқūs alқailaidь attan salьр,
Альр алқан қан қоқ онь варьр.
Kjm de bolsa бjr erijk қылаьн деп,
Masқut ұctь ұрьқа оңdailaньр.

Masқuttь ұрь саpть қыьспенен,
Taujr-aq қан саqtapть құмьспенен.
Esen-aman caldaqь қутыьpть,
Masқuttan қаu qacqan соң, ұрьспенен.

Masқutqa keldj әlgj cal көzjn тjктеp,
Kөpse bastan aqьр түр қан djrdekтеp.
„Mүньд қарьзын мен de өteп keteijnj,
Қjгjt qoi er көkjrek, қаu қyrek“ деп.

— „Әi қjгjt, ne қылаң da er ekensjn,
Kөpgeisjn, erjgjnjn berekesjn.
Seber vor menj ақaldan sen аьрдьд,
Maқan қылаң қарьзындь ала өtesjn!

Bal emen, batьr emen, xan da emespjn,
Ataqtь artьq tuqan қан da emespjn.
Seber воьр аьрдьд menj ақaldan,
Қаqsььқты бjmeitjn cal da emespjn.

Men бjr cal dyniede қahan kezgen,
Erteң erte ketemjn caharjnзden.
Erterek pәlen қерде toсьр түрьр,
Аьр qal, бjr vazarьq қаньм бjзден.

Senj maqan kez qylyqan pargardjger.
Bjr qudanyx haqy usjn men tjeimjn,
Qabyx kex, sertjm osy qolyqdyx berl-

— „Uryxa cjermedjm men namysty,
Kjm vildar mundai-mundai qylyqan jstj
Alla haqy degen sox amal da coq,
Barain—“ dep uade etjr qol qaqysty.

Oj cerge erte turyx cjjjt vardy,
Cal da ducar aldynan vola qaldy.
Qolynan ustap alyp ertjr vaxyp,
Dalada vjr vuzylqan tamqa apardy.

Barsa tamda vjr gyl tur solqyldaqqan,
Basynda uc cemys var vylqyldaqqan:
Bjrx aq, bjrx qyzy, bjrx sary,
— „Taqdar al men berein bjrx saqqan.

Aqyn cesen: aqylyx caxnan asar,
Sary cesen: dæuletjn sudai tasar.
Egerde qyzy cemys alyp cesen:
Urqasyda çan volmas senen qacar“.

Oj cjjjt cal sozjne qulaq saldy.
Kexjn tomen cjerjyr, az oilandy.
„Aq penen sary ekeujn almaimyn“ dep,
„Qyzy cemys çelmjn“ dep qolqa saldy.

— „Men veremjn, tanvaimyn, aita tura,
Okjnbeseç tyvjnde çyre-çyre,
Aq pen sary ekeujn almaqanyx,
Mansjn aitsaç eken, çanyx sjræ“.

„Men volsam, eger aqyn çemek edjm.
Aqylyx voldym elden vølek dedjm.
Men aqylyx vilemen ne qylysam da,
Aqyl menj bilese kerek dedjm.

Aqylyx çan tavylmas maqan syrias,
Kexjne tentek, kex nadan mojn vürmas.
Ødeletsjz, aqylyx, arsyzdardy,
Kere tura kexjilde tynstyq türmas.

Adam deritj volmai ma, qusa tartyp,
Tussy ulqy ulqtai almas, tynde çatypr;
Erter vaqyp, eserge em tava almai,
Tøttj tamaq çei alman dæmjn tatyp.

Sarynx çep, men volsam vailyx øzj,
Auzynda tamam çanylyx voldym sozj.
Bølenceden vjrnøse alsaq-au dep,
Tjgjler çan vjtkennjx maqan kexj.

Çurt kynder çürttan artyq vailyx usjn,
Buldaldy vjreu kyçjn, vjreu tysjn.
Ne qylysa da nadandar almaqy oilar,
Mal anturqan kyldjyr çürttyx jçjn.

Eçbeksjz mal dæmetpek-qalyçylyq,
Aqylyx erge, ar volar onday qylyq.
Ony oilarlyx vül kynde adam var ma,
Paida oilamai qylydy, kjm tatulyq?

Bersen, qalar olarda nesj ardyx,
Bermesen, sendaqy itpen vjrgæ voldyly.
Ne øzjn it, nemese var eljn it,
Dauasyz vjr pølege mjne qaldyly.

Qyzylyx çesem menj æel syier,
Aramdyqqa çurmese ne çan kyier?
Urqasy da kex çan qol, dosym volsa,
Dep edjm vjr paidasy maqan tier.

Erkekijx erkek adam volsa qasy,
Qatyn cese, qyzy çoq, kjmnjx vasy.
Qan qahar, qara xalyx qastyq qylysa,
Sonda urqasy volmai ma aracasy.

Tegjnde adam vasy sau vola ma?
Yjnde tekserjlymes dau vola ma?
Erj acu aitsa, æelj vasu alyp
Otyrsa, vürnyqyly çau vola ma?

Sony oilar qyzy cemys men taqdadym:
Bersenjz çemek volyp vel vailadyx.
Tora-torsaç vül sozdj aitqanyx çoq,
Basynda-aq oilar tegjn availadyx“.

Bül sözge salıp türdü cal qılaqın.
— „Endece, taubır aittın, çe, cıraqım!
Aqıl, dâulet âuelden özünde eken,
Ömirin men artılsın, çanım vaqıñı“

Bül cal vöten cal emes qıdır edj,
Evin taubır, darıqqa kezj keidj.
Sözne, aqılına, qılıqına,
Razı volqanpan soñ vata berdj.

Sol Masqūt qıdır caldan vata alırtı.
Soñında Cemej-çihan atanırtı.
Maqnası: „bül dıñnenin künj“ degen,
Çetijir vızge qıvrat söz qalırtı.

Sol zamanda-aq nadandar cırcı¹⁸⁸ vızqan,
Çalqanñın dâimn vızır qaur qılqan.
Aqıl men mal ekeujn asıral almaı,
Atacası jzdepij qatın, qızdan.

Endjıge ne sūrau, bül zamanda?
Aqıl-ol, arnamsı çoq ec adamda.
Ölgen mola, tuqan çer çıbermeidj.
Öitpese türmas edim osı mañda.

*Sol Masqūt xalifaqa uızır vortı
Tarqatırtı aldınan kör pen tortı.
Baqanaqı qıdır cal vır uaqıtta,
Tysjnde aian berir çolıqırtı.

„Ei balam, pâlen künj çauın çauar.
Sol çauınñın suında kesepat var,
Çetj kün çındı volar, suın jken,
Çetj kün ötkennen soñ, çana oñalar.“

Ol sudan tamam suqqa su qıılar,
Sel volır, sudın vâj kesel volar.
Erterek taza sudan, su çır al,
Bül qavarım saqtansañ, çanım, çarar“.

Bül söz ven xalifaqa Masqūt vardı,
Qavarın estjgen soñ qan da añqardı;
Aittan kezj, çaqındar kelgen caqta,
Erterek taza sudan qıır aldı.

Volqan soñ, uâdelj kün çauın çaudı,
Sudan jken çındı vor, aqıl audı;
Künj-tynj cu'asır, talasadı,
Ömittı tamaq çeuimen, çana ñiqtaudı.

Bular cular vır künj keldj ordaqa,
Xan men uızır qaraldı tamasaqa;
Vâj de esj cıqır, çındı volqan,
Bos cular çır, kıcj jñ, yiken aqa.

Ol xalqılın aldına çaqırdı vardı
Söz aittı, arâjır tyrlj aqıl saldı.
Vır keselge, valqūstar çolıqırsın,
Yıñde var, ñiqtandar der cıqardı.

Olar cıqtı esjkten, xanqa ökreler,
Köcede cular çana çılaqan kör;
„Xan men uızır aqıdan aittırtı,
Öltjreik ekeujn, çındı eken der.“

Öltjreij ordaqa qajta çurdj,
Bularđın sözjn estjir xan da kördj.
Bırınqıdan münıs qılın völdı,
— „Oıbal, uızır, aqıl tap, qaitjrk?—dedj.“

Qıtılar xal volmadı mña daudan,
Vız de jcpesek volmaidı çındı sudan.
Öltjrer öñkei çındı, vızdj keljir,
Çındı der, esj dırıs vızdj quqan“.

Ekeuj çındı sudan jcir saldı,
Qıtıır, kör aldına çetj vardı,
Öñkei çındı valqamal aittırtı“ der,
Qıldıq ırır, bularqa kör çalvardı.

Soñmen, vet-vetjmen tarqar kettj,
Öiteujr, tarqaitıqın uaqıt çettj;
Kördjñ ve, kör tentektjñ qılqan jsjn,
Erjksjz estj ekeujn, eser ettj.

Körtjñ vâj osındai, misal etsen,
Kör aittı der aldınır, uaqda kytsen;
Öarjñ vor, kör nârseden bos qalasın
Añdamai kör sözjmen çırjir keisen.

* Masqūtın“ bül il-vâljmñ vırın basılmaqan. Red.

ESKENDJR

(Әнәжме өлең)

Осы құрт Eskendjrdj vjle me eken?
Makedoni caharь oqan meken.
Filip patca valasь, er kәnjldj,
Maqtan syigen, qьzqancaq adam eken.

Filip eidj, Eskendjr patca voldsь,
Casь әren cььma vjrge toldь.
Өz құrtь az kәjnip kәrcjlerge,
Kөz alartьp, qaradь ondь — soldь.

Sүmьdьqpen әsker cььp qaharlandь,
Cаqьn cerge çau volьp tura attandь.
Kөp eidj, kytjnвegen qьrdь, çoidь,
Xandь өltjrp, qalasьn tartьp aldь.

Çazasьz çaqьn çerdjң vәjп çartь,
Darlantьn suьndal qandar aqtь.
Çarqan eldjң vәjп de vodan¹⁸⁹ qььp,
Өkjmdjkpen qolyна tartьp aptь.

Eskendjr eide almaqan xan qoimadь,
Alqan sain kәnjlj vjr toimadь.
Aranь varqan sain qattь acььp,
Çerdjң çyzjn aluqa ol oilladь.

Qan jcer, qaharь хан acьь көp,
Ataqьnan qorqadь құrt qaiqь çep,
Sol kynde qocemetçj aitadь eken:
„Xanьnь хань, patcanьn patcasь“ dep.

Ataqь talai cerge onь çettj,
Çerdjң çyzjn aluqa talap ettj.
Esepsjz әsker ertjр çараqtanьp,
Esjtken elderjne çyrjр kettj.

Aldьnan cььqa almadь eckjm mұnьn,
Vәjп de aldь, qorqьttь çoldaqьnьn,
Çan cььp adь aldьnan, toqtaubь çoq
Çep çyzjn çeke viler almaqcььnь.

Çyre-çyre vjr elsjz cөлge tystj;
Aьp çyrgeп suьnьn vәjп de jctj.
Aluan adam, vәj de vjrdei cөldep,
Basьna qūdal saldь qьn jstj.

Sandaldь sar dalada su tava almai,
Cөldegen құrt qaitedj vos qamalmai.
Qьzmetkerdjң vәjп de өltjrmekçj,
Volьpть cөldegenge cьdal almai.

Mьsalь: astьndaqь at odaqь uctь,
Eskendjr de atьnьn çalyп quctь.
Çaltьrap saule bergen vjr nәsege
Patcanьn at ystjnde көzj tystj.

Barsa, vjr sьldьp qaqqan mөldjr vūlaq,
Taspadai veine arьqtan cььqan qūlap.
Tyse sala Eskendjr vastь qoidь,
Jcse, suь өзgece, tәttj tьm-aq.

Kepken valьq keltjrtj sonda tūrьp,
Sol suqa valьqть aldь vjr çudььp,
Jsj, dәmj өзgece volьp kettj,
Taң qaldь, mūnьn vәjп suqa çoғьp.

Eskendjr qolyна aittь: „vū netken su?
Vәjп de jçjр, vūl suqa vetjndj çu!
Vjr vai elden osь su cььqan cььqar,
Өrler varьp, ystjne tьjeljk tu.

Vūl salqьn, tәttj suqa qanьnьzdar,
Cаq keler maqan çan çoq nanьnьzdar.
Menen qalmai vūl sudь өrler varьp,
Talqan qььp çaharjn aьnьzdar!

Çarьq cactь, qol çurdj sudь өrlei,
Çaharjne çetkence damy көrmei.
Kөkreңbek temjr kigen өңkel batьp,
Tartььp çөneledj sьmai-gernei.

Sol әsker sudь өrler talai çurdj,
Sudьn vasь vjr qūzar catqa kjrdj.
Cattьn auzьn vekjtken altьn qorqan,
Qaqrasьь vekjtulj, көzj көrdj.

Qaqrany asalyň der han ämtlydy,
Tütqasyn olai-wulai qatty çüldy.
Aca almady, qaqradan ymjy yzdy,
Aqyldasyp, täjir-aq amal qyldy.

Eskendjr toqtaw körmei ösken çan qoi,
Kelmei me, toqtausyzdyň wəj daňqoi?
Del-sal wolyr, wəj de qaita çyqy,
Alyşyp əl kelmesjn waiqaqan qoi!

Doldyqren han Eskendjr aculandy,
Aculanyp qaqrada çetjr wardy.
Qaqrany dıwjrletjr qaqyr-qaqyr
— Qaqrandy ac! — der, wargyca aigai saldy,

Qaqranyň ər çaqyňnan wjreu keldj,
Kuzetçysj soi eken dıwys wərdj.
— Qaqrany saqan acar rıqsat çoq,
Bül qıdaiqda wastaityn qaqra — dedj.

— Wjmesen, men „Eskendjr patca“ degen,
Çer çyzjnıñ soqysta wəjn çengen.
Qaqrandy ac, qawaryndy aıt, wjıjr maqan!
Qorlyqym özjm tuyp, köz körmegen!

— Myqymyn der maqtanwa, aqyl wjlsen.
Ondaı kjsj wül çerge kelmeıdj teñ.
Jcj tar köre almastyñ wjreuj sen,
Batyw wolsaq, özjıñıñ nərsjıñdj çen!

— Talrynqan talapnenen men de wjr er!
Kör çyrdjm, kezdeı keldj körmegen çer.
Eñ woltasa, xalıqma körsetejn,
Syı qylyp, wılgj wolar wjr nəse wə.

Qaqradan laqtylydy wjr oramal:
— Sylym osy, patca, mynanı al,
Jcñde wjr nəse wə aqyl wəger,
Apardaqy oılanyp, közjıñdj sal.

Oramaldy qıanyp, qoıyna aldy,
„Syı aldy“ der, qalıqna qaita wərdy.
Qarasa, jcñdegj wjr qu syiek,
„Bül ne etken mazaqy“ der, aq-tan qaldy.

Aculanyp sylyna, woldy kektj:
Eñ woltasa, wjımedj syı wərmektj,
„Osy menjn tenjm wə?“ der aqylyp,
Laqtylyp çjwəredj sol syiektj.

Çoldas Aristotelı⁹⁰ aqyly mol,
Laqtyrqan syiektj alady sol,
Xanqa aıttı „qasiet wə wül syiekte,
Közjıñde körsetejn qawardar wöl!“

Sol kynde Aristotel çeke dara,
Aqyl sözjn tıñdamai, wə ma cara.
— Tarazyly əkel de syiektj sal,
Wjr çaqyňnan altyň sap ölcəp qaral

Bül sözge Eskendjr de qaral qaldy,
Tarazyly qırdylyp, ortaqa aldy.
Qanca altyndy kymys pen salsadaqy
Wjr kjckentai syiektj audarmady.

Müny körjp — Eskendjr aq-tan qaldy,
Wə qaralyň altyñqda qosa saldy.
„Endj qaiter eken“ der qarap edj,
Büryñqydan qu syiek aurylandy.

Aristotel xakjıme⁹¹ patca keldj:
— Myna syiek qaznanıñ wəjn çendj.
Bül syiektj wəsarlyq nəse wə ma?
Aqylyñ men oılanyp tapcy! — dedj.

Xakjm çerden topyraq alyp wardy,
Wjr uystap syiekke caca saldy.
Ana wəsy syly etjr çerge tysjr,
Syiek wəsy çoqary çyqy qaldy.

Eskendjr müny körjp, az tırady,
Xakjımdj aulay çerge çaqyrady.
„Tan qalarlyq js woldy münyñ özj,
Mənjıjn altyp wərcj“ der sırady.

— Bül adam köz syilegj — dedj xanqa,
„Toıa ma adam közj myñ men sanqda,
Çemjı köz, çer çyzjıne toımasa da
Ölse, toıar közge qım qılyqanda.

Kəpjr kəzdjn dnytede arañ yiken,
Alqan sain dnytege toia ma eken?
Qanca tjrj çyrse de ølgen kynj
Øzge kəzven vjrdeI-aq volad̄ eken.

Асulanва, еі ратсам, айтсін дат:
Алтн qарра вєrmedj vjzge rūqsat.
Сы sūrad̄n vєrgenj vjr qu syiek,
Mūn̄ kərp, алыңыз sјz de q̄v̄v̄ratl̄*

Oilar-oilar ratcan̄n moĩn̄ tystj,
„Qūdaĩm kərsettj“ dep vūl vjr jstj.
„Bekerjk eken menjd vūl jsjm“ dep,
Qol̄n̄ алыр çūrt̄na qaita kəctj.

Az-aq sөz айт̄m, vjtj vūl əngjme,
Mūn̄ vjr øzge sөzd̄jd vjrj deme.
Qarn̄d̄ toisa qaiq̄rma maqtan ycjn,
Toĩmas kəzjd tolar dep qaiq̄ çeme.

Qu ømjr çoldas volmas əlj-aq øter,
Øz kylkjde øzjd qarq volma bekerl̄
Uiat̄n̄ men ar̄q̄d̄ malqa s̄at̄p,
Uiat̄s̄z da iman çoq, t̄yrke çeter.

Maqtanas̄d̄ vjreuge maqtas̄n̄ dep,
Cauçaiymnan ec-adam qarqas̄n̄ dep,
Sen ketken soç art̄n̄nan kyljр qalar,
Ant ūrqannan qūdaĩm saqtas̄n̄ dep.

Aq̄s̄s̄z øzjn maqtar v̄lç̄raĩd̄,
Vol̄n̄da ølcep sөllesen, neç qūraĩd̄?
Çaq̄s̄ volsaç, çar̄q̄l̄ kjm kərmeĩdj,
Øz vaçan̄d̄ øzjdnen kjm sūraĩd̄?!

ƏZJM ƏNGJMESJ «M̄N̄ VJR TYN» ERTEGJSJNEN

Vjr sөzjm „M̄n̄ vjr tyn“nen oq̄p̄ kərgen,
Øleu q̄p̄ sol sөzjmdj aitq̄m kelgen;
Vol̄p̄t̄ aq̄aĩn̄d̄ ekj çjgjt—
Baçdatta, Mūstara men Sapa degen.

Ekeuj çetjm edj əkesj ølgen,
Talaptan çetemjz dep vos çyrmegен.
Tjgjn̄çj, kestecj edj kjcj jn̄s̄j,
Mūstara suretcjlk̄ q̄v̄m̄ vjlgен.

Ekeuj ekj айылмаç qat̄m̄n̄ çegen,
Vjr cetke ketpek vol̄p̄ çūrt̄ kərmegen,
Mal tarqan̄ vjr jzdep tarpaç vol̄p̄,
Sert q̄v̄p̄, vjr vjrne uade vєrgen.

Ekeujn̄ ekj çaqqa taq̄d̄p̄ vølgен,
Çandar emes qaterden əste imengen;
Сьпмасьн̄qa Sapaç kete tūrs̄n̄,
Mūstara Balsuraqa vūr̄n̄ kelgen.

Mūstara voidaç kedel vjraz tūrqan,
Kəsv̄jn̄ kynnen kyngе t̄arj onçarçan.
Azdan soç qat̄n̄ алыр yī salq̄z̄p̄,
Cəhərde senjmdjn̄jd̄ vjrj volçan.

Vūl qūrap, kijm tyzer, qarn̄ toiqan,
Qaçazqa ønek çasar, suret oiqan.
Qūdaĩm kec̄kt̄j̄rmei vjr ūl vєrjр,
Moldalar on̄ç at̄n̄ Əzjm qoiçan.

Vjr çasar, ekj çasar, Əzjm østj,
Sonan soç medresege var̄p̄ tystj.
Az çylda çaq̄s̄ q̄v̄m̄ nəs̄ p̄ etjр,
Ças çjgjt, çyzj nūr̄l̄ kənl̄ mast̄.

Oqudan s̄ȳqa ūst̄ad̄ ata ønerjn;
As̄r̄d̄ atas̄n̄nan əv̄jр çerjn.
Sol kynde açal çetjр Mūstara øljр,
Ç̄r̄t̄q̄, çetjm volmad̄ ol ças ørjm.

Атаһың харакәтјн үстәи алы,
Өнерј артың сьқыр, җан таң-қалды.
Алусылар көвейір мүнһың јсјп,
Бүгһыңдан артыыр, маі құралды.

Бјр кунј ларкесјнде отыр едј,
Торғын тон, алтын кемеі вјр саі келдј.
Не қыса, вјр құрметтј адам қоі деп,
Әзјм түрп ілјр сәлем бердј.

Сәлемјн алы, саіда амандасты,
Қасына җыық келјр җақындасты.
— „Ғат җердјн адамь едјм, еі сьғақым,
Не харакәт қыласың?“ деп сұрасты.

— Ғасыннан җетјм едјм көңлј сьпық,
Өнерјм артық емес ондай ұлық;
Еңбекренен көз сызвей кун көремјн,
Харакәтјм—suretcј, воіаусьық!

— Мјнезјн, тьсјн җақыс пәдан дерге,
Артық өнер қып ва таларты ерге.
Тесјлген кунј воіь сендеі җасты,
Аіаімың өнјмј җоқ вүі өнерге!

Вүі сөзге Әзјм түрп акуланды,
— Түрпәі сәлелісјз—деп қарай қалды:
— Адамның харакәтјн қорлама ваі,
Ас емен воімасам да, сендеі малды.

— Қорламаімың һәм валам зорламаімың,
Тесјлген кунј воіь сенј аіаімың;
Хіміа қылымың вјлүсј ем, үйретер ем,
Мысты алтын җасаусь ем, алдамәімың.

Сып өнерге қайтер ең, көзјң җетсе?
Әркјмге җарамәіды, мүнһы үйретсе.
Өзј үйкен, өзј оңай, артық өнер,
Аз җұмыспен көр алтын хасил етсе!

Мендақы җүргенјм җоқ маідан кьсјр¹⁸⁸
Айттым валам, васыңа меірјм тьсјр,
Ертең erte, мысынмен даіып воіыр,
Көңлјңнјң дәг кымәнјң¹⁸⁹ аісь сесјр.

Әуелј хартықына җетсјн көзјң,
Серт қыдым қоі, үйретек воіыр өзјм!¹⁸⁸
Ертең erte соі җерден тавьспраққа,
Екеуј уәде валап қойды сөзјң.

Саі кеттј, аң-таң вала үйге қайты,
Көргенјн анасына келјр айтты.
Хіміа қылымы бар деітјң, сьйтседақы
Анасы васып саілар, јсјп тартты.

— Апар да мыс вақырды алына саі!
Алтын воіса воіады вјрталаі маі.
Ғаіқызым не қысаң да сақ воіыр җүр,
Ғәдјгөі вор җүрмесјң антүрған саі!

Вала айтты: Тәңрјм қақса венте не етер,
Ғаіқан воіса вјлјнер қор вор кетер.
Сып воіыр, уәдеге вармаі қалсақ,
Қарыһстан айықан ызасы өтер!

Не қыса соі кун вала, саіа үйқтады,
Өтјрк расып оілапыр, тава алмады.
Мыс вақырпн қолына алдыдақы,
Ларкеге кундегјден erte варды.

Саідақы дереу даіып воіа қалды,
Бјр дорвадан көмјр мен көрјк алы.
Екеуј сәлемдесјр воіқаннан соң.
— „Мысың қалда валам!“ деп дјгјр салды.

Мыс вақырды сәндәрды таіқан қыыр,
Көмјрге салды мысты, дыкен құрыр.
Мыс вьлқылар ерјген кезјнде саі,
Сөңсјктен ұсақ қара алы қыыр.

Алы да ол дәрсјн мысқа салды,
Вьлқыдақан вүрқылар мыс саіқалды.
Вјрнәрсемен азырақ вүіқалақтар,
Алтын қыр, сьпыңдан соң қолына алы.

Алтынһып алыр бердј қолындақы:
— „Сапарқа саі вардақы сәгјндегј.
Алтын емес деп вјгеу аітса валам,
Алдамсы амаһым җоқ воідындақы!

Altındı al da kerset, çürtqa arıgır,
Meniñ sözim cın bolsa, tərj oñqarır.
Sonau vaqca jçnen, tavılgımnı,
Eger meni jzdesen, kəñljde alır“.

Əzim üstə altındı ala salır,
Ne vaılgıca kəsettj münə ararır.
— Samaradnoı, sarı altın eken qoi“ dep,
Kjm kərse, sol aitadı an-tağ qalıp.

Yc mın yc çyz djlđaqca kettj satır,
Cecesiñe ar keldj tañırqatır.
Cecesi:—sol kjsjñj saqrı!—dedj,
— Ketsjñ—dep—yijmjzden dəm-tüz tatır.

Baqanaqı vaqcaqca Əzim keldj,
Çolıqtı cal da, sonda otır edj.
— Eı ata, qılqan jsjñ ras eken,
Qonaq vor, vjzdjñ yiden dəm tat—dedj.

Qos ıñs djlđə verdj Əzimge cal:
— Senjñ ortağ malın!“—dep—mendegj mallı.
Cecjlsjñ, sırlasır, otıralıq,
Ərtjñj qımbat vaqca jckjlk al.

ırlassaq, suxbattassaq, aılaq artıq,
Nacalı volamız qoi səiler calıqır.
Añañdı da vjr çerge çjver balam,
Sırgımdı yirete alman volım tartırlı

Kyn vatpı bittel alaı volma vjzge,
Qas qarala kelemjñ men de sjzge.
Jçjr, çeu arasında səiler söz kər,
Ol yide çan volmasın senen özge“.

Əzim kezdj vazardı, az tentjrep,
Ərtjñj jckjlkı aldı kyrep.
Altındı kərgennen soñ anası da,
Kettj kərcj yijne, senjñkjrep.

Araq, çemjs ərtjñj nıqmat dain,
Quandı altın qolqa kjrgen sain,
Yijne vöten çalqız çandı qolmat,
Oñaca vezendjñr türdı çalıp.

Köz vaılana sıp etjñ, cal da keldj,
Əzim de esjk actı dailın edj.
Əzimdj valasına valaqandıq,
Çainandıp, çarqın çyzven yige kjrdj.

Cal kjrjñ, yidj tegjs araladı,
Vjr Əzimnen vasqa çan tava almadı.
Vjr çolata veijldj verjñ alqan,
Əzim de vül qılıqtı cam almadı.

Xoc ıaqtıñsı səileidj cal vaqrıldıp,
Qoi quşğır Əzim tür, sözjñ tındap.
Asın çer, qolın çıñ volqannan soñ,
„Ərkel“ dep, jckjlkı qoidı ımdap.

Bar js qoi, əuelden-aq el saltında,
Orıs, nemjs bolsa da qai xalıqında.
Paıda dep tən saulıqqa jsetuqın,
Mıuadan tarıqan xamır¹⁹⁴ as artında.

Padnosqa vötelkemen araq toldı,
Vjr-ekj çaqıñ rəmke dain völdı;
Çoqtan vardı səilesjñ, saucım salır,
Alıñtı pıalanı oñdı-söldı.

Çalma-cıaq süm caldıñ jç mıqtı,
Alqacqı jçken Əzimge tez-aq çıqtı;
Vjr aıaq qoldan qolqa degensjñjñ,
Çədjgöi, staqanqa dəru tıqtı.

Onıñ tyn ortası volqan zaman,
Süm eken talai çandı əure qıldıqan;
Dərj qosqan aıaqtı jçkennen soñ,
Əzim vağır çıqıldı calqasınan.

Sonda cal terezeden vjr ısqırdı,
Tört çjgjt tabıt alqan yige kjrdj.
Əzimdj sol tabıtqa saldıdaqı,
Törtəuj kəterjñ ar tısqa çjrdj.

Əzimdj mas qır alır, cal keneldj,
Esjkı çavamın dep az vögeldj.
Artın çım-çırt qıldı da antıqan cal,
Törtəujñ ertjñ alır, tez çeneldj.

Tenjzđjn ƣaqasında qalıñ qamıs,
Jcđnde vjr keme var calqa tanıs.
Əzđmđ sol kemege saldıdaq,
Tümśqın vürp aldı cetke calıs.
Qasında ƣırma-otыз ƣoldasъ var,
Qaladan tañ atqanca ketđp alıs.

El türđ, erten kempjr yige kđrdj,
Bala ƣazım volqanın jcđ vđđđ.
Zar ürd, olıal saldı, ne vđđrsđn,
Tura tür, özge ƣaıñ sđrama endđ.

Əzđm esđn ƣırtı erten tyste,
Əz vasın kerdđ qauır, qatar jste.
Qol-alaqı vallaıı ƣatır ƣalqız,
Temjr cetjk qaras vor türadı yste.

Brqalıp, ornınan ol areñ türđ,
Tyregelđp antürqan caldı kerdđ,
— Aqsaqal adam mündal ƣıla ma eken,
Anamnan menj alıgır, vül neñ—dedđ.

— Kөzđndj ac, esđndj ƣı, endj oınama,
Menj sen öz đđndesđm der oilamal
Men otqa soƣnamın, đđnjme көn,
Mende vardıñ vərjnen qauır oilamal

Egerde көnvei ƣılsañ nadancыıьq,
Ərkynj sjzge daın vjr ƣyz cыvıьq.
Mың ƣanıñ volsadaqı qıtımaısın,
Tavımas endj menen maıda ƣııьq.

Bala aıttı: „Đđnjm ycđn ƣanım qürvan,
ƣannan qorqır, otıña men vas ürman.
Đđnjm хаq, jsđm хаqрın, өlseм ceit,
Qorqadı der ymđđđ yz sen antürqan“

Balanıñ var kđmđn cecđp aldı,
ƣyz qamcъ arqasыna dyre saldı.
Qыñq etđp, vjr dıvıstъ cыqarmaldı,
Aзыraq talmausыrap, nacarlandı.

Münısn ƣaratradı qadđr süvхан,
Kөk vüzıьp, ƣer ƣyzj völd toran.
Vallaıı bala ƣalqa qala verdđ,
Kememen әre völd көр antürqan.

Tyn voıı ulqtamadı, vjr de mызqır,
Su sarıdar qıtıldı kemenj ыqır.
Oтыz qılъ tausıldı tavанынан,
Su төgđp, tañ atqanca, ol sarıydar.

Oтыz qıl aqıldastı, vastı qosыр,
Өlemjz der oilandı, ƣannan cоcыр;
Vjr cetten vjr ƣaqarqa kele ƣatqan;
Kөrđ ittđ üstal aldı, aldın tocыр.

— Aqsaqal, js ƣılasыз oilanvastan,
ƣannan qorqır qacpaucъ ek, qara tastan.
Qudal syımeı vül jstđ vjzge saldı,
Qoıñ cec rizalıq al mыna ƣastan.

Qoıñ cec, rizalıq al, kjsendj vüz,
Carcañ ait! Kөnesđn ve, uaqıt tьqыз.
Vül sözge көnvei ƣalsañ, aqır өđđk,
Senj suqqa tastaimыз der otыrmыз!“

Sonda cal mыna sözge añ-tañ qaldı,
Ne ƣıların vjle almaı az oilandı.
Pјcđđn otызыñ vайqarqan soñ,
Balаныñ qol-alaqын cecđp aldı.

Moıñnan cыraqım der qıcaqtaldı,
Kөzđndj aqır ƣasъ, vürcaqtaldı.
— „Cыraqım, mastырnenen ƣıьpрın“ der;
Əueıg sözden tanır, ƣәne aldaıdı.

Əzđm ƣas, aq veıđdeu, adam edđ,
Oiladı: „өđđk volsa nege imendđ,
Mastырnen ƣılsa, ƣılqan cыqar-au“ der,
Js көrmegen ƣastырnen ƣәne sendđ.

— Mastырnen ƣılqan volsañ, kectđm saqanı
Kөrđ it de: „cыraqım“ der arsañdaqan.
ƣel tьнp, kyn alıqыр vалаqьdaı,
Xıkmetđmen toqtattı vjr ƣasaqan.

Balanı silap ƣatır tamaq qamdar,
Su tökkjsz ƣorqa vor, cal ƣымандар;
Oтыz qıl „mынау tek ƣan emes qoi“ der,
Əljnce ƣызmetđnde ƣyr, tьvаңdar.

Bjr mezgilde cal aittъ: „balam, toqta,
Mьstъ altъn qylatъn dъrj osъ җaqta.
Alys emes, az kyndjk җaqъn җerde,
Bolmai ma, molьqtъrъr ap qaitсаq ta?

Bala aittъ: „ъzjъ vj!“ der, vьl sъzjne,
Cal quandъ tigen soң erk ъzjne.
Tъvesjnen tjk tьrъr, qьldъ qьzmet,
Tittel җergez, kelmeidj mъnezjne.

Sъr etjъ vjъ җaqаqа keldj җetjъ,
Cal җeneldj, balanъ qasъna ertjъ.
Bjъ varavan tьr eken, qaqъr edj,
Qamadъ җelmaialar, dyvjretjъ.

Yc җelmaia ьstadъ җorьqъna,
Bjъnjъ azьq arttъ qomdъqъna.
Ekeujne er ertter mъnjъr aьr,
Varavandъ qaidъrdъ oгъьna.

Ғelmaialar keledj җeldel esjъ,
Sьm caldъn vjъ tarartъ kъzj tesjъ.
Cal aittadъ valaqa kъrdjъ ve der,
— „Bьlt tьr, vьldъraqaп elen-desjъ!

Ol ъzj vьlt emes, Qartъn taubъ,
Bjъ vъlek ylken taudъn bergj vaubъ.
Bergj taudъn vasъnda sol dъrj var,
Qьrandъ ap qaitarmъz җjvek vaubъ“.

Tynj voь җyrtjъ, voldъ sъske,
Kъrjndj җaqъraqaп yidei nъste,
— Bьl ne?—der sьrap edj, tьra qactъ,
Bittel aial qьlmadъ, kъrjъr ъste.

— Bьl ne?—der taqъda aittъ ъzjm sorьbъ,
Qacqanъn ne qьlqanъn mьnca qьrьbъ*
— Sьraqъm, mьnъn ъzj qaterlj җer,
Bjъr qaskъl, җadjъl dъudjъ ornъ.

Sonъ aittъ da, cal savар җyre verdj,
Bjъr ъzen җatъr eken, sonъ ъrledj.
ъzendj ъriegennen vjъ aigrьmai,
Dъl vesjnde ьcъrtъr tauqa keldj.

Keldj de vjъ җar tasqa tyse qaldъ,
Azьq artqaп maianъ җarъr saidъ.
Jcъn җatъr, jctegj jcek qarnъn,
ъkre-vaubъn tazalar, vъrjn alidъ.

Sonda cal, ъzjmge arqaп, qanҗar verdj,
— „Maianъn jcъne enjъ, sen җat“ dedj.
Jcъn tjgjъ, men ketjъ, җasъrnam,
Tau vasъnda samъrьq vjzjъ kъrdj.

Bьl җerge men ketken soң samъrьq kelet,
Maianъ jjъr aьr, vjkkе ъrler.
Bjъr җerge qonqannan soң җardaqъ cъq,
Imenjъ adamzattan ьcъr keter.

Tau vasъnda var qara, ьsaq topraq,
Qarqa toltъr, kecъkpej җьldamъraq.
Qar tolqaп soң arqaпqa vailar җjber,
Saspa! secjъr alqanca, toqta vjraq.

Sonan soң arqanъndъ tasqa vaila,
Tysetьqъn ьnqailъ җerdj saila.
Arqannan ьstadaqъ tys sьrqaпar,
Ғaramaidъ, qьlmasaң syitjъ aila.

Qar alidъ, qanҗar alidъ sonda ъzjm,
Sъzjnjъ ьqtъ vъrjn qьlmai җazьm.
„Sьraqъm, aitqanъmdъ җaңьlma“ der,
Varьnca qьrъr җatъr cal da taqъzn.

ъzjm de vъgelmedj voьn teҗer,
Talavъ, tъuekelj sondai-aq kъp;
Tъdrjnjъ vjъ җazqanъ ekj volmas,
Maianъn jcъne endj, „tъuekel“ der.

Maianъn ketjъr qaldъ, jcъn tjgjъ.
Cal ekeң җasъrьndъ talqa kъrjъ;
Asrannan samъrьq keljъ, jjъr aьr,
Qalqairъ, qaita cъqtъ, vjraq ьrqrъ.

Maianъ samъrьq qondъ, tasqa aragrъ,
Er ъzjm cъqa keldj, jcъn җarъr.
Adamzattъ kъrgen soң vьdan cocъr,
Oтьrdъ samrьq qьs aulаq varъr.

Çaltanđar, Əzjm сығы tau wasьna,
Tарть торьрақ, толърды dogwasьna.
Qар толқан соң арқанға тықтар bailар,
Tau wasьnan çьberdj atasьna.

Çьberdj əlgj qарть çerge atьp,
Anturqan cal dəuletke qaldь watьp.
Qар çerge tyskennen соң, dьnsjz kəpjr,
Arqандь аьp kettj çūla tartьp.

Aгьыьp арқаньнан Əzjm qaldь,
— „Arqандь nege aldьң“ деп, aйqai saldь.
— „Talaидь осы тауға тастағанмын,
Соның вjгj voldьң“ деп, kete vardь.

Sūm caldьң dьnsjz dьgjn sonda vjldj,
Qaramaі, vjг qairьmaі çyre verdj.~
Kəpjr dьң qairьmasьn vjlgennen соң,
Çyгjгjг çaltьr tastan çoi jzdedj.

Kərdj, vjldj, ol tasta çoldьң çoqьn,
Sonan соң qamdar vaqtь qarnь toqьn.
Aзырақ çemjs tauьp çedьdaqь,
Kərmekke çata kettj хақ vьlгьqьn.

Kyn de vattь, vjг çerge Əzjm çattь,
Kyn vatqan соң çan-çaqь saldьr qaqtь.
Qarasa qartar çyrgen vəгj aidaqar,
Sonda da vjгraz çatьp ũiqtar qartь.

Ūiqtar ketjг, сосьпыр, tez oіandь,
Çūtqaly kərdj kelgen aidaqardь.
Ne de volsa təuekel qaldьdaqь,
Qançarmen qaқ wasьnan sauyьr qaldь.

Əzj de vjг tararqa ьrcьp kettj,
Bjг vjгk aqac kərgen soqan çettj.
Bjгk çerde volaьn dedьdaqь,
Sol tynj aqac wasьn meken ettj.

Əгj-berj çattьdaqь ũiqtar qaldь,
Çarçaqan qoi, kyn сыға zorға oіandь.
Qarasa wasqa aidaqar çoqalyрть,
Əzj çarqan tapьды aidaqardь.

Oіladь, tьгj volsa ketpes pe edj?
Əlgen qoi тына aidaqar деп oіladь.
Aqactan tyse qalyьr aidaqarға,
Qoььna qançar аьp çettjг vardь.

Kərdj, vjldj aidaqar tьгj emesjн,
Təгjг ũзын çasatqan sūm denesjн.
Qançarmen taspadal qьp tьгjг аьp,
Az uqalar keptjгdь çon terjsjн.

Çalqар-çalqар, vjг ũзын арқан ettj,
Er Əzjm osьlalca talар ettj.
Bjг ũсьn tasqa bailар çьbergende,
Tysetūqьn oгььna əvden çettj.

Er Əzjm təuekel qьp çannan kysjг,
Arqannan ũstadь da kettj tysjг.
Qaraqat çep, moьl çep, sudan jçjг,
Əzendj quladь da çyгjгdь ũсьp.

Yc qonьp, tərtjncj kyn velden astь,
Ol kynj altьndь yige ducarlastь.
Tau wasьnan tysjrgen təuekelmen
Sol yige kьrmek volьp qadam vastь.

Qaqpadan kьrdj jckerj qadam wasьp,
Bjг yjnen ərledj, vjг yige asьp.
Tjldeserge ec-adam çoььqradь,
Tərdegj yige kьrdj, esjк acьp.

Ekj sūlu qьz oгьr tərdegj yide,
Ondal sūlu kərgen çoq bytjн elde.
Ekj qьz çatras oіnar, vjгmei qaldь,
Kьrdj de tūra qaldь orta çerde.

Ekj qьz mūnь kərdj, vas kəterjг,
Adamzatqa taңьrқар, tūrdь elerjг.
— Eі çjgіt, tysjң çaqь çan ekensjң,
Çyг edjң çadьgəge ne qьp erjг?!”

Səiledj Əzjmdaqь, aianvai-aq,
Men qarjг vicaramьn çyrgen salaq,
Əuelde „Əzj kərgen var qьsanь“,
Səiledj vjгjн qoіmaі vastan ataq.

Ekj qyz estjr vjldj Əzjm çatın,
Esjrker, mysjrkeidj aitqan satın,
„Sen vjzge vaıyr volır, tır osında,
Ne kerektdj qyalyq vərjn daıyn!“

— Qır volıyn, olai volısa, aralarımı
Dynienjd tartır çyrmjn çaralarım.
Saqınsam, öz eljme çetkjze me,
Aıtsaңыз, marhamattı atalarım?

— Kənjldj vos suıtra vjzdeı qyzdan,
Sjzge uəde vjzderge təıdj aitqyzdan.
Sıdaqansa sıdar vaq qasymızqa,
Qaitraqın keler vjzjdı qolymızdan!

Senj vjz çar etreimjz, vaur ettjk,
Dostıqren çyrek erjr taur ettjk.
Tıvjnde sen tıra almas volısaq mında,
Eljde çetkjzge vjz de çetjki!

„Qır voladı“ destj de sert vailastı,
Qattı, qattı aıtıyr uədelestj.
Kənjnde qara çoq, aq nietren,
Tım çaqın dos volıqda ııdıılastı.

Kın çaqıyr, volına quat engen,
Aıtındı yıdjı jınde erkelengen.
Çan-çaqın qalai sıran qılsaı erkjn,
Çalqız aq vjr esjke kjrme degen.*

* Aıtıq vjtreı qalıqan.

ABAI ÇAZOJAN KEİBJR ÖLENDERDJN QAI KEZDE, NE SEBERTJ AITBLOJANB TURALB TYSJNDJRU

„Kjm eken dep keljr em tyie quqan“ degen vjr auz öleıdj el jıjıdj vjr kəriesjnen alıqan. Ol kjsj, vala çjgjt kınjde aıtındaqı vjr əleıdj tərkdjne ertjr varadı. Tərkdjnı vjr çaur aıtıyr veredj. Sonı alır ekeuj qaltır kele çatır, Qınanval aıtında çolda çatqan tyielerjıjn arası aralar öıjr vara çatır. Sonda on çasar vala—Abaı, aıdan tıqda mıjıjr çaur keljr əıgılerdjı atı çəıjn sırap alır, vırıyr vara çatır osı öleıdj aıtqan.

Osı „ıuzı raıcan“ degen öleı, çəne mınıdj arınan keletjn „Fzuli, Camsı“ dep bastalatın öleı, taqı „əlıf dək ai ıyzjne“ dep bastalatın öleıderdjı—ıceuj de Abadı ças çəkırt vızvala kezjnde çazyıqan. Bularda Fzuli, Ferdausi, Xoça, Xafız sıaqı çaqataı, parsı, arap aqındarınıdj tıjmen sııler, solardı ylgıjınde öleı çazvaq volır, keıde solardı çərdemge çaqıra çırladı.

— „Aıtıqındı andır vas el Çaqıylyq“ degen öleııdj aıtıqan retj: 1880-çyly Abaı „Qoıyr kəkce“ degen elge naznacıemen (atır-sıııau) volıy volıqanda, „mırza“ degen eldjı Çaqıylyq degen kjsjı „voryıymdı elge vıjıjr sııyr, menj qıtıqar“ deptj. Voryıty volıqanda özıjıdj çaramsıy qılyqınan voryıtıansa kerek. Bıl öleı soqan aıtıqan.

— „Qan sonarda vırkjıteı çıqadı aıqar“ degen öleıdj Abaı 1881-1882-çyldarda çazqan. Sol kezde qostar Sıvırınıqda vaur, vırkjı sııyr çyrgeı. Sondaqı aıdılyq sıretjıdj keıjı kəıjıjı osı öleıde kəısetken.

Abaıdj vırkjıteı çaqıy kəıretjıdjıne, özı vırkjı sııyr, vasıqı da sıdııyr qımarlanqandıqına dəleıder toıyr çatır. Abadı tııında „Tılaqıı qara colaqı“ deıjıjı ataqı qıran vırkjı volırtı. Abaı onı kjsj sııyr sııratır ala almartı, keıjıjırek sol vırkjıteı Abaıqı ıesjnen rıqsatsıy vıreı alır keljr veredj. Arınan ıesj qııyr keljr, maıqı vıjırek voladı, ves tyie sııradı, Abaı on tyie verjr, ıesjı ırza qııyr, vırkjıteı alır qaladı. Osı vırkjıteı Abaı ız ıaqıı öte qımartı sııyr çyredj.

Keıjıjırek Abaıda „Çaqıraıyq“ degen vırkjı voladı. Vjr kınj „Çaqıraıyq vırkjı“ vjr tyıkıjı çerden jıjı seksen qadamdaı çerge kəıterjr alır ketedj. Abaı vırkjıteı qırandıqına, kıctıjıjıne ırza volır: „bıl vırkjıımdı endı eckıjıme vermeı sııyr, qıne

зырн көремн" deidj. Qasındaqь coldastarьnьд vjreuь vьrkьnьд dərjpter maqtaidь; osь maqtaudь esjitken vjр тапьсь „Сақылауьд vьrkьttj қалар keledj. Avas eckjmnьn көnljn qaldьrmauьda тап- satьn mьnezdj volqan slaqtь, sol severtj vьrkьttj əlгj qalaqan kьsjge verjр çьberedj.

Avas çirence degen vjр qьrьvas kьsjьn vьrkьt sьnaqьs dep esjtedj eken. Vjр kunь sol çirence Avaidьn yijne keledj. Sonda Avas — „Senj çьrt vьrkьttj sьnaqьs desedj, qanda vьrkьt çaqь qьran voladь, aйтсь!“ deptj. Sonda çirence:

— Dəmegəi көzdengen, Aьmьqan tьmsьqtanqan, Zeiner ty- tengen vьrkьt aң qoladь deisjz ve? — deptj. Sonda Avas: „vəre- keldj, vьlseң-vьlgendei ekensjn!“ deptj. Attarь atalqan yс ətel Avaidьn yс valasьnьd əiel — kelьnderj eken.

— „Coqpardai kekьj var qamьs qьlaq“ degen əleңdj Avas əvelde Kəkvaiqа çazьr vergen. Kəkvai Kene-sarь, Naurьzvaids əleң qьlьr, Naurьzvaidsьn „aq-auz“ at degen atьn sьpattaqan- da, Avas: „Senj atьn sьqа саuьr çaьlьr qalatsь volьrtь“ dep, mьna əleңmen „aq-auz“ aйть sьpattamaq volqan eken. Vjraq, artьnan: „Çrьkьn mes volьr kettj qoi!“ deptj, (bьl turalь tolyqьraq sөz Kəkvaidьn estegьsьnde).

Avas çaqьs aйть çaqьs көрген, oqan mьsal: Avas tьsьnda vjreudьn „qьla at“ degen çaqьs atь volqan. Avas osь aйть ve- tyje verjр qalar aьrtь. Avaidьn taqь vjр erekce mьnezj — əz- nьd syigenьn vjreuden maqа çьqьr alatsь volsa, əznen vjreu- syjр qalaqanьn ekj etpeі veretjн volqan. Bьqan Avas əmьrjnen talai mьsaldar keltjuge voladь.

— „Sorь Kəkvai çьlaidь“ degen əleңdj Avas əzjne aitqan. Sevevь, 86-çьlьdа cejn çazьr çьrgen əleңderjнd varьqьn vьrьn Kəkvai aйть dep çazadь eken. 86-çьlьdьn aiaq kezьnde qana əleңderjн əz atьna sьqarьrtь. Mьnau əleңdj sol Kəkvai volьr sьqarьr çьrgen əz əleңderjн eske aьr aйтьrtь. (Bьl turalь da Kəkvai əngjmelərjnde tolyqьraq aйтьqan).

Vjraq bьl əleң tygel emes, yitkenj Kəkvaidan vasqа vьletjн kьsj çoq eken. Oi: „vьrtalai əleң edj, көvь esjnde qalmartь“ dep tolyqьra almaqan.

— „Çamantaidьn valasь Kөçek“ degen əleңdj Kөçekvai de- tjн kьsjge aitqan.

Kөçekvai 1886-çьbь Qunavai əlgende Avas: „Qasьnьd vasqа valalarь çavьdь əkelmeі, volьspadь“ dep Avaidьn vaurь- rьn saqьstьra vergende aйтьrtь.

— „Bəten elde var volsa, əçettesjн, sьlasьn“ degen əleңdj de çanaqьdai mьnezven çьrgende sol Kөçekvaiqа aйтьrtь. Vjraq, vasь soqan arnalьr vastalsa da, artьn çalьrьdа vola aйтьr ketken. Mьnь Kөçekvaiqа aйтьnьd sevevь: „Savь- sьz arсьz erjncek“ degen əleңdj çazьr volьr oqьsa, bьqь qe- sьnda çьretjн çoldasь Qara saqau degen: „Kөçekvai aq qaldь

qoi“ deptj. Sol sөzden vasьr „vəten elde“ nь Kөçekvaiqа ar- nar vastasa kerek:

Nazarqа („Mьnau kelgen Nazar ma?“) degen əleңdj, Qanaі arьnпan Nazar degen kьsj vjр atьnьd maьn sьrai kelgende a- tьrtь.

Qьs („Aq kьjmdj denelj aq saqaldь“) degen əleңdj 1884-çьbь qattь çьt volьr, qar əprelge cejn çatqan eken, sol qьstь eske aьr oьrtьr, 1888-çьbь çazqan.

— Kulemvaiqа („Uaqalaikymysalam, volьs mal çan aman va?“) degen əleңdj: əzjнd qьrdasь Kulemvaiqа aitqan. Bьl, Mь- qьr eljne vaьlьqьmen volьs volsa kerek; sonьd mьnezderjн qalçьd qьlьr osь əleңdj aitqan.

— Kəkvaiqа („Buralь tьrьr, vaьnь qьrьr“) degendj Kə- kvaidьn vjр mьnezjн unatpал qalьr aitqan eken. Kəkvai artьnan sьrap aьr çьrtьr tastartь. Sonьmen erte kezde çarьqda sьqra- sa da, artьnan Kəkvaidьn əzj aйть. (Bьl turalь da Kəkvaidьn əngjmesjnde vjр talai sөz var).

„Volьs volьm mьnekeі“ degen əleңdj de çanaqь Kulemvai- qa: „1888-çьbь Baqanas degen çerde volqan cerezvacalн siez- degj tyrjн көrjр aitqan.

„Vjreuden vjreu artьlsa“ degen əleңdj Əset degen aqьnqа aitqan. Əset — terjь tar, ьzaqor, əzjн-əzj əldeneljк көrjр oьra- tьn adam eken. Sol mьnezjnen sьqarьr aitqan.

„Məz voladь volьsьn“ degen əleңdj: 1890-çьbь Semeige va- ron Taube degen Aqmola, Semeі oьvьstareьnьd general — gy- vernatorь keljр, vjр sьrьra volьs vilerge cekren, qьbьc silaқan- da aitqan. Cekren aіqandarьn esj sьqьr quanqandarьna ьza volьr çazьrtь — deidj.

— „Men çazvalmьn əleңdj ermek yсjн“ degen sөzdjнjсnde vjр auz əleң men: Ərjр, Kəkvai, Cəkarьm yсeujнd yс əleңjн qaqьrtьr mьsqьldar aitqan. (Bьl turalь Avaidьn əmьr vaianьn qara).

„Qaraca çel toqсан men sol vjр ekj ai“ degen əleңdj əz- nьd vjр tьbьsqan aqasь Təjrvərdjнd aulьn көrjр oьrtьr aitqan. Əsjrese, sonьd jсnde vьrьnqь vaspaqа kьrmeі qalьr, osь çolь qosьlqan: „Bal yijne kьre aimas tura umьlьr“ degen çoldan vastalatsьn ekj auz əleңdj sol aqasь men çengesjнd vala asь- raqanьna arnaqan.

„Qara qatьn degenge, qara qatьn“ degen əleңdj Balmaqam- vet degen көrcьsjнd qatьnьna qalçьn rejьnde aitqan.

— Balmaqamvetke („Açьnьd çaqьs aq qьzь edjм“) degendj çanaqь qara qatьnьn atьnan Balmaqamvetke: „senjн qatьnьd osьlai dep aйтьr oьr“ dep qalçьn rejьnde aitsa kerek.

„Antpenen tarqaidь, çьlsa keneske“ degen əleңdj 94-çьbь volqan volьstьq siezdegj vilerdjн mьnezjн cener çazqan.

Qьzdarqа („Qoldan qoьr, çьlьqьdan toь Bəkeң“) degen

өлөндү товьқтыңд Бәкең деген товьнан сьққан Қыздар деген құрдасы, досына айтқан. 1892-сылы Оспан өлген соң, соның үлкен әіелі Еркеқанды Авай алып, сол сылы вольтық стез қыла елге сьққан. Сонда Қыздар қалсыңдар, „ылы үлкен үйге кјрген соң тольнқан екенсиң“ депті. Қаңақы өлөндү соқан ыза вольт айтқан. Бұл вјр сырыға өлең екен: Қыздар қалыңып сұғар алып, отқа тастар қјверіпті. Бұл өлеңдегі Лекер, Бјтјмвай, Аталық, Қаңоқа—дегендер—Бәкең товьнан сьққан, вүгьнырақ өткен адамдар. Балұзақ—Қыздардың ақасы. Бјрақ, мына kezde тұқырдан тыскен. Дaulьвал—қанды балақ ұры, „Айрақ-қайрақ“ қалмауыз қегіс дегені. Сотқара, Қыздардың atasымен теңдес Бәкеңні вјр товь.. Айтқоқа деген—ерті, құқымы адам, Сотқара товьнан. Досақ Бәкеңні јсінде Қыздардың товь.

Рақымсалқа („Сүлу аттың көркј қал“) деген өлөндү өз аулының вјр көрсісј Көкекбай дегеннің валасы Рақымсалқа арнар айтқан. Рақымсал vos, вольтың қјгіт воіса керек. Соның вјр мјнезін кеке дең васында отьыр айтты.

„Сорь қалың соқың қеген рысанамыз“ деген өлөндү „dala ualalaly“ деген газетке, cet елдін вјреуі Авайды сынар: „Әкесіне as vermedj. Atadan vala tusa igj, ata қолың қуса igj, ата қолың қумаса, onan da өlse igj“ деп қазған.

Сол сияқты Оразбаймен қаласып сүргенде, вөтен елдін осындал адамдары, Авайды Оразбаймен вјрге қалар, кейісјі риговор да қасасып вейсј сүрген. Қаңақы өлөндү solarқа айтқан.

Қавидоллақа („Қазқытұрым қытықан вјр қауқазын“) деген өлөндү Авай өз аулындақы Қавитқан ұлы деген қјгітке айтқан. Бұл вјр уақыт сауда қылы, мал тарқанна масайып, вјлјмді кјсімсјсј, қалат воіса солат қалқып, сөз таластыға бергенде айтты.

„Сүм дүние тонар қатыр јсін вар ма?“ деген өлөндү 1898-сылы тјсј тускенде, назаланьып, өмјсјді өзгерісјне айтқан.

„Belgijl söz өldj-öldj“ дегенді, өзјнің кеді көрсісј Қаманвала дегеннің валасы өлгенде айтқан.

Дутвалқа („Қылы қоқ воілың, қымайқань некені“) деген өлөндү Мұқыр воілысындақы өзјнің қақың досы Дутвалқа айтқан. Оі вјр воілы Мұқырдақы Көкесіңді was адамь воіқан. Артынан Авайдың Қыладан деген қызы алып Авайқа күйеу де воіқан. Бјрақ, dos, қақың воіса да мјнездерің ұнатрақандықтан Авай осылайса өлең қылған.

„Қуанбаңдар қастыққа“ деген өлеңнің айтылған реті елде Сзақ Мақытұов деген татар воіқан. Соның балалары Құнанбай балаларынан қыз алып,қызы вейсј, құрғасқан құда, dos, туысқан воілып кеткен. Соның вјр-екі немереісј кейсј отьрқанда Авай осы өлөндү айтқан

„Осы қымыз қазаққа мақтаньң ва, асың-ва?“ деген өлөндү де сол күйі, сол қерде қымыз јсјр қызып отьрқандарға арнар қазыты.

„Сап-сап көңілім“ Авайдың қјгіт қақынан қалқан өлеңінің ең көлемді, ең көрнектісј. Бүның тольқ васылып отьрқаны осы. Бүның бұл өлөндү Авай қас kezінде өзј құмар воіқан вјр әіелі—Сығјсјдің қызына айтқан екен деусј еді. Бјрақ, сонқы айтусылардың сөзјне қарағанда бұл өлең Сығјсј қызына емес, Сыјсјдік қызына арналған көрјнеді. Құнанбай мен Қјгітте қалықаның түсында Авайдың қалып қатерге қарамат вейнетпен васыр қолықып сүретің әіелі осы. Ерволмен достықы да осы қыз арқылы воіқан. Қәне Тұмабайдың айтұына бұл өлеңдегі қыз, Сыјсјдік қызы екенің вјлјсјретің:

Қыз ақасы Әлбек,
Ұстар ар дыре салмай ма?

деген вјр екі қолда вар екен. Қалқыз-ақ кейсјсј айтұында оі қолдар тусјсј қалыты. Вјз орның вјлмегендіктен оі қолдарды өлең јсјне кјрсісјмедік.

„Саудай-ай, сауды алмады-ау“ деген өлөндү бұдан вүгьнықы васпада „Мыззақұлқа“ деп васып едік. Дәлінде оі Мыззақұл емес, соның ақасы Дүісенқұлға арналған екен. Бұл, Авайдың қақы деген ақалының күйеуден қалтып кейсј отьрқан ауру қызын ала керек. Өзј бүгьн қатып тастақы was керек. Қәне қатып тастақанда қыз алмай, ықат васыз отьрқан қатынды алады екен. Сонда қаларың мысал етісј айтқаны.

„Мына үйде отьр Разақ“ деген өлөндү Разақ деген қјгітке айтқан. Бұл Авайдың алмақындақы қоқалар аулының қјгіті. Оі вјр сылы Авай аулына кейсј, Авайдың өз үйіне вармай, өз құрғысы Авубәкјсјдікјне қонақ вор отьрады. Сонда айтқан өлеңдегі „Үйкен қоқа“—Әуез.

„Әкјмбай өлгенде“ деген өлең—дәлді Әкјмбай өлмјне арналған ва, қоқ васқа вјр қақының өлмјне айтқан ва, осы күйге cetің анық емес. Әкјмбай өз валасы, Дјлдан туқан. Бүның Сзақ асыр алып, соның қолында сүргенде, қас қақында өлген екен. Сөз қысына қарағанда өзјнің „et vaur“ қақың туралы айтқан өлең сиятандықтан, айтусылар Әкјмбай деп бітқарды.

„Әзјм әңгімесі“ деген әңгімелі қыды бүның алдындақы қынақта да васып едік. Қазјсјде де васып отьрмыз. Вас қақындақы вјраз өлеңіне қарағанда бұл Авай сьқармасы сылақты емес, әлсјз де, үсісјт те көрјнеді. Бјрақ, Тұрақ Авайдың васылаққан сөздерің қында осын да Авайдыкј воіуға тјсјсј деп әкелісј кјргісјзген еді. Оның дәіелі: осы өлөндү тауып вейсјсј брсал ұлы Сзақ деген Авайдың қақың туысқаны „Әзјмді“ даусы Авай сөзј депісј. Сзақ erte күйнен Авай сөзјне ұқыты воілып, көр қынақан туысқанының вјсј екен. Оі: „Авал мұны erte уақытта өлең етісј, вјр қазған соң қайта қарамат тастақан еді. Мен сол уақытта қыстығып алқанмын“ дәлді екен. Өлеңіңді was қақында kezdesейсј сикілеу қеріс, ескјсјсј, қытылып қалқан қазадан Сзақтың іа сала көсјсјсј, іа сала ұқылып, өз қанынан төлеу салып айтқан қері воіса да қақар емес.

ALFABITTIJK KÖRSETKJC

	Betj
1. Aundraqman nauqastanbır çatqanda (İa, qūdal)	160
2. Aundraqmança („Allanbıñ raqmetjn“)	163
3. Aundraqmança Kəkjal atıñan („Tijjm saqan“)	164
4. Aundraqman ölgende („Arqı atası“)	175
5. Aundraqman ölgende („Kecegi ötken“)	176
6. Aundraqman ölgende („Tala-boıñ“)	177
7. Aundraqman ölgende („Çıyırma çetj“)	179
8. Aundraqman ölgende („Talartıñ mjnır tılparın“)	18
9. Aundraqmança („Orınsızdı aitraqan“)	20
10. Aundraqman öljmıñ son	20
11. Aundraqmanbıñ keljncegi Maqısqı	20
12. Aundraqman ölgende Maqısqı sıqatır bergen çoqtıu	20
13. Anralıça	36
14. Ac qarın çıwana ma, malı as çemei	169
15. Adam bjr noq kötergen	212
16. Adambıñ keıñır kezderj	183
17. Adasqanbıñ aldı çon, arı soqraq	53
18. Al seneijn, seneijn	150
19. Alla degen söz çenjl	196
20. Allanbıñ özj de ras, sözj de ras	226
21. Antpenen tarqaldı	153
22. Aqılbatıça	126
23. Asıqtıq jzdep tantıma	216
24. Bai seijldj	116
25. Bailar çır çıqan malıñ qoroqalıtır	50
26. Balmaqamnetke	152
27. Balalıq öldj bıldjn ne?	171
28. Bazarıça qarar tırsam örkim barar	69
29. Bılektei arqasında örgen bırtım	109
30. Bıljmdıñden sıqqañ söz	94
31. Bjr dären keıñdj kınge noznalıbıq	54
32. Bjr solı qız tırtırtı xan qolında	184
33. Bjrıñdj kjsıj else, qaralı ol	81
34. Boıñ bılqıñ	143
35. Bolı da partıa	203
36. Buınsız tıljı	214
37. Çarjıke	35
38. Çoqpardı kekıj bar qamıs qılıq	63
39. Çalıñ men ottan çaralıp	229
40. Çamanıñalıñ balası ölgende	209
41. Çaqıñlıq ızıq tırmaıdı	151
42. Çaqıñlıqqa	37
43. Çarıñıç qarqan eskj ymıtpen	221
44. Çarq etpes qara keıñjm	237
45. Ças öspjrm zamandas qara qıldı	156
46. Çasıqtıñ otı çalıñdap	139

	Betj
47. Çasıqtıñ otı qıdasın	115
48. Çasında qılıñ bar dep eskermedjm	43
49. Çaz („Çazdı kyn cilde bolqanda“)	64
50. Çazqıtır („Çazqıtır qalmaıdı“)	123
51. Çelsjz tynde çarıq al	202
52. Çıgıt söz („Aıtım sälem“)	106
53. Çıgıttır, olın arzan, kılkj qımbat	56
54. Çımbaq („Alla mıqtı“)	125
55. Çımbaq („Qara çer“)	141
56. Çımbaq („Sınalar“)	142
57. Çyregjm olıñ soqpa endj	146
58. Çyregjm menjn qırıq çamaı	211
59. Çyregjm nenj sezesjn	217
60. Çyrek tenjz	228
61. Çyrekte qairat bolmasa	207
62. Dyisenqılıq	233
63. Dyñalıça	214
64. Em tana almaı	118
65. Enternatta oqır çır	66
66. Esjñde bar ma ças kınjn	210
67. Eskendjr	254
68. Eskjkk kijn („Oılanır otı qı kettjm“)	166
69. Ökjmbalı ölgende	235
70. Öljır-ıñ ölenj	34
71. Ösempaz bolma ar nege	158
72. Ösetke („Bjrıñden bjrı arısa“)	91
73. Öwelde bjr sıbıq mız aqıl zerek	102
74. Özjm öngjmesj	259
75. Qanıdollaça („Çazqıtırım qılıqan bjr çauqazın“)	201
76. Qasıqtıñ tıljı	157
77. Qılıñ tappı maqtansa	61
78. Jcjm ölgen, sırtım sau	86
79. Iyzı raucan	32
80. Keıde eser keıñj qırıqır	122
81. Keldjk talı çerge endj	119
82. Keñ çalıu	38
83. Kjm eken dep keljr em tyie quqan	31
84. Kөçekbalıça („Çamanaldın balası“)	69
85. Kөçekbalıça („Böten elde bar bolısa“)	74
86. Kөk ala bılıt sögljr	189
87. Kөk tüman aldındaqır keler zaman	193
88. Kөkbalıça („Sorı Kөkbalı çalıdı“)	68
89. Kөkbalıça („Buralır tırır“)	85
90. Kөlenke nasın ızartır	172
91. Keıñj qıñ qılıqılır car tarıqqa	187
92. Keıñjdjn kılj taqır da	218
93. Keıñjm qılıttı dostan da, dıçpannan da	51
94. Kezjmnjn qarassı	134
95. Kezjnen basqa olı çoq	129
96. Kycjk asırar, it ettjm	215
97. Kılıñbalıça	230
98. Kılıñbalıça („Uaqalalkymıssölem“)	84
99. Kılıñbalıça („bolıñ boldım“)	87
100. Kyn arıñnan kyn tuır	208
101. Kyndj uaqıt itterjr	219
102. Kyz („Sır bılıttı“)	110

103. Maloqa dostın mün çoq maldan basqa	181
104. Mısqıt	249
105. Men çaznaimın öleñdj ermek ycjn	101
106. Men sälem çazamın	199
107. Mensjnıucıj em nadandı	137
108. Mız boladı volıssın	92
109. Nazaroqa	80
110. Ne jıdeısın köñljm, ne jzdeısın	145
111. Osranqa („Çainaqan tıñ çıqılmaı“)	147
112. Osranqa („Kecegi Osran“)	149
113. Osranqa („Kecegi Osran aqası“)	178
114. Osı qımbız qazaqqa	223
115. Ökjıncıj kör emjr ketken ötjr	70
116. Öleñ sözdjn patcası	78
117. Ölse, öler tabıqat, adam ölmes	174
118. Ölseñ ornım qara çer sız bolmal ma	206
119. Özgege köñljm tolarsın	121
120. Patca qıdai sıñdıñ	59
121. Qacımas dos xalıqta çoq	113
122. Qalıq sıqar jıjınen	139
123. Qaitse çenjl boladı çürt bilemek	154
124. Qalıñ ejlm, qazaqım, qairan çürtım	49
125. Qan sonarda	39
126. Qaqtaqan aq kymjstei	41
127. Qaraca çel toqsan men sol vjrekj af	111
128. Qaracada emjr tür	156
129. Qara qatınqa	114
130. Qartaldıq, qalıq oıladıq, alıq sergek	44
131. Qartaldıq, qalıq oıladıq, alıqaldı arman	46
132. Qatın men Masaqbal	190
133. Qor boldı çanıñ	103
134. Qulaqtan kjrjp boldı alar	197
135. Qır alqai naqbroqan	198
136. Qıanbandar çastıqqa	222
137. Qıatı ottal çainaqan	204
138. Qıs	83
139. Qız söz („Qıstıñıp maqtalıñız“)	107
140. Qıran vjrkjı	45
141. Qızarıp, sırlanıp	132
142. Qızdarqa	167
143. Raqımcalıqa	192
144. Sabırsız, arsız, erjncek	72
145. Saqattın sıqıldıqı emes ermek	166
146. Sap-sap köñljm, sap köñljm	231
147. Segjz aıaq	95
148. Sen menj ne etesjn	104
149. Senve çürtqa, tırsa da qanca maqtap	195
150. Säulen bolsa keudende	100
151. Sorı qalıñ, soqqı çegen pıcanamız	200
152. Sım dıñie tonap çatır, jsjn bar ma	206
153. Sıroqılı tüman dım vjrkjp	148
154. Syısıne almadım	213
155. Talıqa mjndjk	238
156. Talıai söz vıdan vıñın kör altqanmın	168
157. Totı qıs tıstj köbelek	226
158. Tuqızqan ata, ana çoq	188

159. Utalamın degenj köñlj ycjn	220
160. Zaman aqır çastarı	128
161. Lal sıqqa mal vjtpes qot ötkenge	173
162. Razaqqa	234
163. Sıstıqan, sıstıqan	159
164. Fzull	33

АВАІ СЪОЃАРМАЛАРЫҢДАОЃЫҢ КЕЗДЕСЕТЈН ТЫСЈНЈКСЈЗ
СӨЗДЕРМЕН КЈСЈ АТТАРЫҢЫҢ ТЫСЈНЈГЈ

1. Raucan (parsyca) çaryq, әдемijik.
2. Gauhar (arapca)—asy tastyn vjr tyj.
3. Laqyl (arapca) asyl tastyn vjr tyj.
4. Әxmәr (arapca) çyzyl altyn.
5. Qudret (arapca) kyc.
6. Cige (parsyca) näzjk.
7. Gyzal (parsyca) sülu, көркем.
8. Rahnar (parsyca) çol basç.
9. Sylәtmәn—Solomon, Davittjn valasъ (әjzdjn çyl sanauymъzdan 10 çasъ vürjn volqan), Evrei patcasъ, islәm djnъ volynca Syleimendj patqamар деп те көсетedj.
10. Iamcitt—Firdausdjn атаqъ „Cah nama“ degen сьoғarmasында kezdesetjn nastъ geroidyn vjr.
11. Eskendjr—ül Aleksandr Makidonbъ vjzdjn çyl sanauymъzdan 356-323-çyldar vürjn әmjr syrgen Makedonia patcasъ.
12. Myvәdә (arapca) eger degen maqnada.
13. Nigә—nege degen maqnada.
14. Fzul—Syleimen üls Aqmet tәkj Muxammet, 910-975-çyldarda әmjr syrgen tyjrk aqynъ (сьoғarmalaryn arapcada, parsyca da, tyjrkce de çazqan).
15. Сьoғarmalary: 1. Lәlj-Mәçny. 2. Kәuzәte-Cәhida. Camsi—Camsytdin Tәvjzji—(Camsytdin-Muxamәd Bjn çali) parsъ aqynъ Tuqan çylъ belgysjz. 1247-çylъ әlgen.
16. Saqali—Orta azlarynъ belgijl aqynъ. Сьoғarmalaryn саqatalı tıjnde çazqan. Tuqan, әlgen çyldar әlj belgysjz, vjraq, XV çasъrda volqan aqynъ.
17. Nauail—Mir әlj Cjr Nauail 1426-1486-çylъ әmjr syrgen саqatalıdın атаqъ aqynъ. Сьoғarmalary:
 1. Eskendjr nama.
 2. Novadjrce.
 3. Bәdlәül, uasiat.
 4. Tәuәdәlkәvjr, Audarmalary (arapcadan)
 1. Fәrhәd çәne çrjn.
 2. Lәlj-Mәçny.
18. Saqdi—Cәix Mәsilixiddin Cirazi—Saqdi, 1184-1291-ç. Әmjr syrgen parsъnıdın атаqъ aqynъ. Сьoғarmalary: 1. Gylstan, 2. Bustan. 3. çәne basçә әlender çıaаqъ.
19. Ferdausi—Avjlasъm Tusl, laqar attъ Ferdausi, 934-1027-ç. әmjr syrgen parsъnıdın üls aqynъ. Сьoғarmalary:
 1. Cәh nama. 2. Çysjр pen Zlqa.
20. Xoça—Xafiz—Camsiddin Muxammed Xafiz—Cirazi 130 (?) — 1389-ç. әmjr syrgen parsъnıdın üls aqynъ.
21. Saqri (arapca) aqyn degen maqnada.
22. Fariat (arapca) Sınu, tјlek.
23. Qıtırәt (arapca) ylgj.
24. Nisfat ettjm (arapca) em tapym degen maqnada.

25. Әvәt (arapca) әlender.
26. Sanail (arapca) maqtan.
27. Çamalyn—(arapca)—kәrkjn, çyzjn degen maqnada.
28. Ruzi—(parsyca) kyn.
29. Xalaiq—(arapca) Barca el degen maqnada.
30. Zәliljk—(arapca)—Qorlaq.
31. Zahar—(arapca) üu.
32. Cikәr lәp—(parsyca) tәttj erjn.
33. Zalq—(parsyca)—nosqa, zaia.
34. Kәmil—(arapca)—tolbъ.
35. Lәvjnnen—(parsyca)—Erjnnen degen maqnada.
36. Menjnnen—(arapca) melr, yqlasъnnan degen maqnada.
37. Apәt—ül çerde varıyq auьrpalıq, kemçijik degen maqnada.
38. Nәlә—(arapca) uailm, nalu, keiu.
39. Uailana—(arapca)—zarlau.
40. Mәt, tәctid,—sәkjn, ytjr—degennjn varıyq eskj arap çazıymıdın dauıstъ, dauıssъz dıvıstarymen arap sөzderjn dürıs oqıtu yçjn qoıyqan belgijler.
41. Qıra-at—(arapca)—Qırandъ arapca aıtılyynca dürıstar oqu çolъ.
42. Nәfil—(arapca)—namazdın vjr tyj.
43. Qan sonar—çana çarmen vailanıstъ atqın jzge tysjр сьoғatın sonar.
44. Tomaqa—vyrkjttjn көz çavъ.
45. Maxrüm—(arapca)—qır, vos çalu.
46. Ez—ül çerde çjgersjzjk degen maqnada.
47. Arat—(parsyca)—çapaq, көркем, әdemj, sәndj.
48. Bergek—Sәndj yçjn çaulıqtıdın sьrtınan salınatın çalj.
49. Pәruerdjger—(parsyca)—tәnj.
50. Çoqa—soqьsta kietjn was kimjn artqъ çiegj.
51. Bәken—Әden toıp, meldegjnen atqan maqnada.
52. Әste—(parsyca)—tım, tјrtj.
53. Arcopke—(orьsca)—kezdeme, vıldyn atъ.
54. Mycesj—belbeudj tәmen vıynqan degen maqnada.
55. Bәdalıq—Maqtasъlyq.
56. Suxat—(arapca) yileu, әzlj keljsu.
57. Maqtan kyiler—maqtan qımar volp.
58. Qızzat—(arapca)—silau, sьl.
59. Әlekcn—ittjn çәne kelvjr çьrtqьc annın çançьqъ. ~~Çanmen~~ egjz sөz.
60. Rais—(parsyca)—raxat maqnasында.
61. Melje—(orьsca) uaq-tyiek.
62. Koit—asъq oıynıdın ülyqanqә vьrjetjn көmek.
63. Tovьqь—Avaidın өз üru.
64. Samorodni—(orьsca)—aıyьqca tuqan, tabıqtan taza tyrde tavıqan kesek.
65. Nәfrәlj—(arapca)—çerkençtj.
66. Qınrәlj—(arapca) ylgj.
67. Xadis—(arapca)—patqambar sөzj.
68. Mizan—(arapca)—tarazъ, әleuejç.
69. Qulama—(arapca)—әte vjlgjç, çaljın, көp oqьqan kjsj (dauanı kj-jnjr atъ).
70. Proçenie—(orьsca) arьz, әtjnç.
71. Eçdiht—(arapca)—talap, vıta.
72. Vinovat—(orьsca)—aıptъ.
73. Zdravomъslәccj—(orьsca)—esj dürıs, sanalъ.
74. Kәrennoi—(orьsca)—tyrkj (at).
75. Scot.—(orьsca)—ül arada esevjn tura keluge degenj.
76. Zanimaisa pәmotoi—öz vьtjnmen vol.
77. Kәn—(aıqьrca)—pec, çylıyq, quat, vьretjn degen maqnada.

78. Xareketj—Әрекет—(arapca)—jstegen jsl dūrys nolmat wyldjrp cyr degen maqnada.
79. Qıyır—қыыр, tentek, terjs auz.
80. Obyqtı—(Obyqpaq)—qomaqallanbaq, acqaraqtanbaq.
81. Aiat—(arapca)—qıran sözj.
82. Bait—(arapca)—olen.
83. Xıtea—(arapca)—djnt yglı.
84. Mynaqat—(arapca)—sınu.
85. Ualılar—(arapca)—islam-djnjnıq ıqıymınca ıls adamdar, әuljeler.
86. Qınamende-qız azatqandaqı obyntıq vjr tyırj.
87. Әddasınan cıqa almaısın, әdda arapca qanaqattandıru degen maqnada.
88. Uera—сасыранды bult.
89. Cıdem—qoldıq cavaqısynan sırtın cekpenmen qaptar tjglıgen cılyqca kıljmı.
90. Qondıbal, Qonal cırjnıq cöwıdı wıllarqa caldatın auldar.
91. Caldar—ссық mjnez.
92. Katölecke—(orısca)—az kyndjk cazanı atqaratın qısyn ornı.
93. Jıkör—ынық. qumar.
94. Bol kyiez sjresken, kekıreıgen. Srespe auru. Bol kyiez. Bol cırde mjnez surelj.
95. Taqı—саны ақ.
96. Bahrı—(parsıca)—läzzät, әser.
97. Sözuar—көп sözdj, sözced.
98. Bıırıqın—ақалық degen maqnada.
99. Can caldau—ant jcu.
100. Cei—kөzdjı qaracıqın wısqın aqtı aıtadı.
101. Qızbı wı—parsı qalqıynı eskı atı.
102. Ed nıtsa—(orısca)—caldıq, dara (vjr degen söz).
103. Nöl—(orısca)—qısyn qısapta cıqıyn wılgısj.
104. Bängj (mängj)—mөnjreu, көк mı.
105. Cıtu—qıynı, qıcu.
106. Cıhwaz—(parsıca)—Sabaz.
107. Baç—(arapca)—alıp-salıq.
108. Aq comca—astıqısz el, astıqı elge wos tyıemen warıp astıq alıp qııtadı. Sonda tyıe wos wıradı da com artadı.
109. Qaraca—oktaır aıynı eskı atı.
110. Cıl-toqsan—toıar aıynı atı.
111. Bıqtırma—ıı arasındaqı bqtatın malqa jstetjın qalqan.
112. Dırdjaraz—vırde tatu, vırde araz.
113. Pıancjk (orısca)—maskynem.
114. Kermaqıız—tөkөppөr, jıjlk.
115. Aıwı—parsıca—vılgıe, molda, sorı.
116. Jndet—arat, auru, öljm (maldı auru).
117. Әz tıtuqa—cıqıw көrüge (qazız tıtuqa).
118. Sım qırwat—(arapca)—sım көrcj, sım aqatın degen maqnada.
119. Alqamaq—qoctamaq, cıwıqamaq.
120. Cargez—calıs seılen.
121. Toqsan—vır cıldı törtke wılgende arıjr yc aıyn vır toqsan deıdj.
122. Car tarar—tөrt tarar, cıan-cıaq.
123. Keznesjr—qısyn, qızarqan xal.
124. Sıqqır—wıqıw, wılger.
125. Vızıt—kөrsu, cılyqısu (fransuz sözj)
126. İar tıtır—(arapca)—dos tıtu.
127. Arıxman—(arapca)—raqımdı, meırmıdj.
128. Cımlıge (arapca)—wı qalamqa.
129. Sıqat—(arapca)—den saulıq.
130. Rıncan—(parsıca)—kөrk.

131. Cafaqat—(arapca)—cın acu, meırmı qınu.
132. Sıncıqt—(arapca)—cıl-kyı, cıms maqnasında.
133. Nama—(arapca)—xat.
134. Qasalıqtı—keljstj, kemel.
135. Ermen—ıjık cısan (cөp).
136. Xalıx—(arapca)—qıdai, cıratıw.
137. Maxılıq—(arapca)—cıralıw.
138. Döhrj—(arapca)—kımıdj, ekj yctj.
139. Lөmөkөn—(arapca)—mekensjz, orınsız (qıdaiqa aıtıladı).
140. Baql—(arapca) mөngj.
141. Fөnl—(arapca) cılcın, өtpelj cılcın.
142. Maxcar—(arapca)—aqırette kynasj tekserjletjın ornı.
143. Carbat—(arapca)—tөttj su.
144. Tөndjı—(arapca) aıla, wögeu.
145. Hөmıca—(arapca)—ıloı—ynemj.
146. Taktısyna—(orısca)—öleđnjı wıqıqına.
147. Taqlım—(arapca)—ılgı.
148. Әdalöt—(arapca)—әdjldjk.
149. Mazlım—(arapca)—cıas, mөmı.
150. Qıdalat—(arapca)—әdjldjk.
151. Marıamat—(arapca)—raqıw, cıqısynıq.
152. Taqrıf—(arapca)—tısjndjrp aıtu.
153. Ah—amal cıq (qalran) degen maqnada.
154. Mөcıyd—(arapca)—wı nөrse.
155. Xıwas—(arapca)—wırlıq sezjı mycelerj.
156. Mıytөkällımjn—(arapca)—djndj dөledeucjler.
157. Mantıqın—(arapca)—ıjkırlı söz cecenderj, (logıkacılar).
158. Bastau—wılaqtı wı wı.
159. Pıcana—mıdai.
160. Kıwbek—bezwbek, tastamaq.
161. Uөzjn—(arapca)—ölcucj.
162. Saıwsu—at ıstjnen nızılasu.
163. Qıdadıat—(arapca)—dücmandıq, cөk-kөrucjlk.
164. Nexalatqa әurjldj—ne kyıge ıcıradı degen maqnada.
165. Xıkmät—(arapca)—keremet, sır.
166. Beıc—(arapca)—öcmaq.
167. Kıs—qat, kyder yz.
168. Әmөnty—(arapca) nanu, iman keltjru.
169. Uөktjıııhı—(arapca)—kjtartarqa senu.
170. Nalı—(arapca)—rıqımsar.
171. Qıqıda—(arapca)—erece.
172. Taqrıf aıla—tısjnu, allanı tanu.
173. Әhlj kjar—(arapca)—kjar cızcıwılar, kjar ielerj.
174. İmanı gyl—nırlı iman.
175. Taqat—(arapca)—qılcıwıq qınu (qıdaiqa).
176. Tasdıq—(arapca)—rastau, ras.
177. Xısnızan—(arapca)—kөrkem oı.
178. Mıhmıj—(arapca)—mıswıman djnje aıwı senucj.
179. Tөhuıj—(arapca)—aıwı maqnasında cete wıju.
180. Mınafıq—(arapca)—ekj cızdj, jcj kөpjı, sırtı mıswıman.
181. Raqat—(arapca)—naçaqıdı wılcj perctenj atı.
182. Qıwı—qıwıwıdan cıqqan özgerjs.
183. Tıtpedj—tөzjı cөtpedj, cıdamadı.
184. Aflaton—Platon—wızdjı cı sanawımdıdan wırnı 427-348-cııdarı ömjı syrgen grek fılosofı.
185. Sokrat—wızdjı cı sanawımdıdan wırnı 469-399-cııdarı ömjı syrgen ataqtı grek fılosofı.

186. Uaqif—(arapca)—mekege kelgen adamdar tegj çatatym yi.
 187. Rasul—(arapca)—elcj, palqamnar.
 188. Сырь—тыньтыцъ ытымацъ.
 189. Bodan—мацъны, ытыныцъ мацъта Russiaда мацъныцъан el. Отыныцъ мацъ-
 дані деген сөзнен сыцъқан сөз.
 190. Aristotel — вjздjн чыл санауымыздан ытыныцъ 384-322-çç. өмjр сырген,
 Грецияныцъ улъ дәнjсран философ.
 191. Хаким—(arapca)—қалым, оқымысты, дәнjсран.
 192. Kysjр—tastai almai çyigenjm çоқ деген мацънада.
 193. Dorkymән—(arapca)—kydjк.
 194. Хамір—(arapca)—арақ.

I-TOMNYŇ MAZMONY

1. Аваидың I-томъ туралы 5
 2. Аваі халқ ақыны—S. MÜQANOV 7

I-BÖLJM ÖLENDER

1855 — 1884-ÇYLDARQJA DEINGJ ÖLENDERJ

1. Kjm ekender keljр em tyie quqan 31
 2. Iyzl taucan 32
 3. Fzull 33
 4. „Әлір-әлі“ 34
 5. Çaripke 35
 6. Ағраһыца 36
 7. Çaqsylyqqa 37
 8. Кең çailau 38
 9. Qan sonarda 39

1884 — 1886-ÇYLOQJA DEINGJ ÖLENDERJ

10. Qaqtaqan aq kymjstei 41
 11. Çasymda qylym vardep eskermedjm 43
 12. Qartaldyq, qalyq olladyq, ulq sergek 44
 13. Qartaldyq, qalyq olladyq, ulqaldy arman 46
 14. Qyran byrkjt 48
 15. Qalyq eljm, qazaqym, qairan çyrym 49
 16. Bailar çyr çiqan malyn qoroqalatyp 50
 17. Kөnjm qaitty dostan da, ducpannan da 51
 18. Adasqannyn aldy çea, arty soqpaq 53
 19. Bjr дәuren ke ndj-kyngе vozvalalyq 54
 20. Çjgjtter otyн arzan, kykj qymbat 56
 21. Paica qulai syndym 59
 22. Bazarqa qarap tursam әrkjm varar 60
 23. Qylym tappaj maqtansa 61
 24. Çoqpardaj kekjij var, qamyс qulaq 63
 25. Çaz 64
 26. Enternatta oqyp çyr 66
 27. Kөkbalq („Sorly Kөkbal çylydy“) 68
 28. Kөçekbalq („Çimantaldyң balasy“) 69
 29. Ökjnjctj көр өmjr ketken өtjр 70

1887-ÇYLOQY ÖLENDERJ

30. Savırsыз, arсыз, erjuc.k 72
 31. Kөçekbalq („Böten elde var noisa“) 74
 32. Ölen sözdjn patcasy 78
 33. Nazarqa 80

1888-ÇYLOQY ÖLENDERJ

34. Bjrendjn kjsjsj өlse, qaraly ol 81
 35. Qbs 83

36. Kulembaiqa („Uaqalalkumyssaalam“)	84
37. Kəkəaiqa („Buralıp türp“)	85

1889-ÇYLOQY ÖLENDERJ

38. Jcjm elgen, sərtym san	86
39. Kulembaiqa („Bolıs boldım“)	87
40. Əsetke („Bjreuden bjreu artılsa“)	91
41. Məz boladı bolıssa	92
42. Bılımdıjden cıqqan söz	94
43. Segjz alağ	95
44. Səulen bolısa keudende	100
45. Men çazvaimın elendj ermek ycjn	101
46. Əuelde bjr suıq müz aqıl zerek	102
47. Qor boldı çanım	103
48. Sen menj ne etesjn?	104
49. Cjgjt sözj („Aıtım sölem“)	106
50. Qız sözj („Qıstırtıp maqtalıbz“)	107
51. Bilektel arqasında örgen vürüm	109
52. Kyz („Sür vüit“)	110
53. Qaraca çel-toqsanmen sol bjr-ekj ai	111
54. Çaqımas dos xalqta çoq	113
55. Qara qatınoqa	114
56. Çastıqtın otı qaidasıñ?	115

1890-ÇYLOQY ÖLENDERJ

57. Bal seıldj	116
58. Em tava almaı	118
59. Keldjk talai çerge endj	119
60. Özgege könjm tolarısn	121
61. Keide eser könj qırqırtın	122
62. Çazvırtın	123
63. Çımbaq („Alla mıqtı“)	125
64. Aqılbaıqa („Ata-anaqa köz quanı“)	126

1891-ÇYLOQY ÖLENDERJ

65. Zaman aqır çastırtı	128
66. Köznen vasqa otı çoq	129
67. Çastıqtın otı çalındap	130
68. Qızartıp, sürıanıp	132
69. Közjnnj qarası	134
70. Mensjñveucj em nadandı	137
71. Qalıq cıqar jımn	139
72. Çımbaq („Qara çer“)	141
73. Çımbaq („Sınalar“)	142

1892-ÇYLOQY ÖLENDERJ

74. Bolı vılıqan	143
75. Ne jzdeısjn könjlm	145
76. Çyregjm olıal soqpa endj	146
77. Osranqa („Çımbaq n tuın cıqılmaı“)	147
78. Sürqılt tüman dım vıtkj	148
79. Osranqa („kece: j Osran“)	149

1893-ÇYLOQY ÖLENDERJ

80. Al senen, senen	150
81. Çaqımbıq ızraq tümaidı	151
82. Balmaqamıetke	152

1894-ÇYLOQY ÖLENDERJ

83. Ant penen tarqadı	153
84. Qaitse çenjı vıladı çürt vılemek	154
85. Qaracada emjr ür	155
86. Ças espjrtm zamandas qapa qıldı	156
87. Çastıqtın tıjı — tıjsız tıj	157
88. Əsempaz bolma ənege	158
89. Bıstıqan, sustıqan	159
90. Andraqman nauqastanıp çatqanda („la qıdai“)	160
91. Andraqmanqa („Allanın rahmatıñ“)	163
92. Andraqmanqa Kəkjtal atınan („Tıjlm saqan aıtın“)	164
93. Eskjllk kijnj („Olınıp, olıqa ketjlm“)	166
94. Qızdarqa („Qoidan qonıñ“)	167

1895-ÇYLOQY ÖLENDERJ

95. Talai söz vıdan vürn kör aıtqamın	168
96. Ac qarın çıvanama maıb as çemci	169
97. Balalıq öldj vıjdın ve	171
98. Kelenke nasın ızartıp	172
99. Lai suqa mal vıtpes qol ötkenge	173
100. Əlse eler tarıqat, adam olmes	174
101. Andraqman ölgende („Arqı atası“)	175
102. Andraqman ölgende („kece: j ötken“)	176
103. Andraqman ölgende („Tula-volıñ“)	177
104. Osranqa („kece: j Osran aqası“)	178
105. Andraqman ölgende („Çırtın çetj çasında“)	179

1896-ÇYLOQY ÖLENDERJ

106. Malqa dostın müñ çoq	181
107. Tuqızoqan ata-ana çoq	182
108. Adamnıñ keınjr kezderj	183
109. Bjr sulu qız tırtıptı xan qolında	184
110. Saqatın cıqıladaq emes ermek	186
111. Könj qısb qıılqılçar cır tarapqa	187
112. Kək ala vüit s-ğlj	189
113. Qatın men Masa balı	190
114. Andraqman ölgende („Taırtın mjnır ulırtın“)	191
115. Raqmcalqa	192

1897-ÇYLOQY ÖLENDERJ

116. Kək tüman aldındaq keler zaman	193
117. Senne çürtqa tırsa da qanca maqtap	195
118. Alla degen söz çenjı	196
119. Qılaıtan kjrj vıdı alar	197
120. Qır alqal vaqırtın	198
121. Men sölem çazamın	199
122. Sorı qalıñ soqı çegen rısanamız	200
123. Çanıdollaqa („Çazvırtın cılıqan bjr çanıqatın“)	201

1898-ÇYLOQY ÖLENDERJ

124. Çelsjz tynde çarıq al	202
125. Boldı da partıa	203
126. Qatı ottal vırtırap	204
127. Sum dınie tonar çatır, jsjn var ma	205
128. Əsem ornım qara çer	206
129. Çyrekke qatrat bolmasa	207

